

Рефат Муслимов

**СУДАКЪНЫНЪ
ИЛЬВАНЫ
КЪОЗ**

ББК 63.3 (4Укр-6Крм)

М 91

Муслимов Р.

М 91 Судакънынъ ильваны Къоз. – Акъмесджит: «Тезис» нещрия-
ты, 2010. – 228 с. (илл.) (къырымтатар тилинде).

ISBN 978-966-470-014-3

ББК 63.3 (4Укр-6Крм)

Муслімов Р.

М 91 Прикраса Судака – Коз. – Сімферополь: Видавничий дім
«Тезис», 2010. – 228 с. (іл.) (кримськотатарською мовою).

ISBN 978-966-470-014-3

ББК 63.3 (4Укр-6Крм)

ISBN 978-966-470-014-3

© Муслимов Р.

© «Тезис»

МУЭЛЛИФ АКЪКЪЫНДА

Рефат Муслимов омюр аркъадашы
Мусфиренен. 2003 с.

Рефат Муслимов 1932 сенеси майыс 1-де Къоз коюнде дюньягъа кельди. 1944 сенеси агъасы Ибраим эмек ордусына алына, анасы Эмине-шерфе Муслимова эки баласынен Самаркъанд виляетининъ Къарадарья районндаки Ахунбабаев ходжалыгъына сюргюн этиле ве балаларынен берабер памукъ тарласында чалыша. Яш Рефат озьбек мектебинде 10 сыныф битире. 1955 сенеси чаресини тапып,

Ташкент кой ходжалыгъы техникумынынъ механизация шубесине кире. Студентлик йыллары Амза Умеров ве Марат Омеровнен таныш ола. Бу эки йигит яшлар арасында Ватан огърунда курешмек боюнджа тешвикъат ишлери алып баралар. Техникумны битирген Рефат Муслимовгъа Марат Омеров: «Рефат, яшагъан, чалышкъан еринъде ишанчлы адамларны топлап, Ватан ичюн курешни девам эттирмек боюн-борджунъдыр», — дей.

Техникумны битирип кельген яш мутехассыс Каттакъургъандаки техника окъув юртунда оджа олып чалыша ве тешеббюсчилер группасыны тешкиль эте. 1969 сенесинедже, яни Ватангъа къайткъандже, онъа реберлик япа. 1965 сенеси Москвагъа векиль оларакъ барды. О вакъытта Риза оджа Асанов ве Мухсим Османовнен таныш ола. Рефат Муслимов 1964 сенеси Каттакъургъан автоколоннасынынъ ёлбашчысы оларакъ ишке тайин этиле. Онынъ иши, къазанчы яхшы олгъанына бакъмадан, эр шейден вазгечип, Ватангъа — Къырымгъа коче. Онынъ пешинден сой-акърабалар ве танышлары джеми олып 48 къоранта кочип келе.

1969 сенеси Рефат Муслимовнынъ къорантасы Ленин районы Корьпе (Калиновка) коюнде сатын алгъан эвинден зораки чыкъа-

рыла. О, Кенегез (Красногорка) коюне ерлеше ве чобан оларакъ ишке алына. Дёрт йыл чобанлыкъ эте ве прописка олгъан сонъ хождалыкъта механик олып ишке кире. Сонъра Муслимовнынъ аилеси Еди Къую (Ленино) къасабасына ерлеше. Къадыны Мусфире апте озъ зенааты боюнджа санэпидемстанцияда чалыша. Бу къорантада догъып оськен Эдие ве Рустем де баба изинден кетип, миллий арекетимизге къошулалар.

1992 сенеси нефакъагъа чыккъан Рефат Муслимов озъ тувгъан коюнде эв къурмакъ ичюн участка ала. О, эм эв къура, эм озъ гаражында яшап арапча окъумакъны огрене. Тез вакъытта Къуран-ы Керимни окъуп башлай. Озю мукеммель огренген сонъ кене озъ гаражында, балаларгъа арап уруфатыны огрете. Рефат Муслимов кой диний джемитининъ реиси этип сайланды. О, тек диний ишлерни дегиль, миллий меселе, межлис ишлерини де япа.

Рефат агъанынъ арекети саесинде мезарлыкъ ичюн ер алынып, къора чекиле, азизлерге дюрбе япыла, джами къурмакъ ичюн ер ве кересте алына ве ери къоралана.

Рефат Муслимов койде буюк джами къуруджылыкъгы тешеббюси-нен чыккъып, бу ишке маддий къолтутаджакъ динкъардашларымызнен анълашма тизди ве джами 2003-те тантаналы суретте ачылды. 2008 сенеси Рефат агъа Ислямнынъ бешинджи шарты – аджылыкъны да эда этти.

Рефат агъа даима шу сёзлерни текрарлай: «Инсан арзу истеклернен яшамакъ, оларнынъ ерине кетирильмесини Аллахтан сорап, ялвармакъ керек.

Олмасайды Къырымым –

севмез эдим коюмни.

Олмасайды миллетим –

севмез эдим тилимни.

Олмасайды Яраданым –

севмез эдим динимни.

Аллах эпинъизден разы олсун!»

СУДАГЪЫМНЫНЪ ИЛЬВАНЫСЫНЪ, АЗИЗ КОЮМ!

Судакълылар озь койлери акъкъында яры шакъалы бейитлер токъугъанлар. Шу бейитке коре меним гобек къаным тѣкюльмиш Къоз – ильван экен. Судакънынъ керчектен де ильваны, ярашыгъы олмыш коюмизнинъ тамырлары та мусульманлыкътан эвель девирлерге барып токъунгъан зенгинден-зенгин тарихы вар. Ким не заман онынъ адыны бойле гузель сѣзнен адландыргъаны белли дегиль. Нидже-нидже несиллер догъуп, яшап, сонъра бакъий дюньягъа къавушкъан коюмизге ильк аякъ баскъан ки кельмешек севда олмыш, рессамлар ресим сызгъан, шаирлер шиирлер токъугъан. Бизим ызанларымызда етишкен юзюмлерге де саип чыкъып, дюньягъа мешур олдылар.

Аджджы ве севинчли куньлерни берабер кечирген, тек бу койде кутюльген урф-адетлери олгъан, шу ерден башкъа ерде яшайышны ич те тасавур этмеген къозлылар илькиде Екатеринанынъ зулумына даяналмадан Къозны озь башларына терк этселер, сонъра советлер девринде ат ойнаткъан коллективлештирюв, кулаклаштырув киби дешетли девирлерде Сибирь ве Урал дагъларына зорлукънен сюргюн этильдилер. 1944 сенеси майыс 18 куню энди койнинъ бутюн халкъы къувулып, дюнья бойлап дарма-дагъын этильди.

Сюргонликиннъ биринджи бир бучукъ йылында къозлыларнынъ ярысындан чокъу ачлыкътан, хасталыкътан, Ватан асретлигинден эляк олдылар. Йылларджа койге ич бир кимсе къайтып оламады ве Судакъгъа якъын чѣллюклерде ерлешти. Меним аилемнен берабер Ватангъа къайтувым бунъа ачыкъ мисаль ола билир.

Арадаки 50-60 йыллыкъ узюлюв тарихымызгъа къанлы пычагъыны саплады, койнинъ тарихыны тариф этеджек къартлар исе бири-бири артындан бизни терк этмектелер. Ярын-бир кунь

торунларымызнынъ «Я Къоз – бу насыл кой эди, онда халкъ насыл яшады, башкъалардан фаркъы не?» деген суалине насыл джевап береджемиз?

Къоз коюмнинъ тарихы, койдешлерим акъкъында китап язылмасыны пек арз эттик, бекледик. Койдешлер корюшювлеринде бу акъта бир къач керелер сёйленди. Амма бу ишни кендимиз япмасакъ, четтен башкъалары келип япмайджагъыны анылап, «Бисмилля», деп ишимизни башладыкъ.

Бу китапнынъ дюнья юзюни корьмесинде манъа биринджи небетте омюр аркъадашым Мусфире, кой харитасыны тизген якъын достум ве сыныфдашым Рустем Гъаний огълу Алиев, Къоз эалисининъ джедвелини топламагъа ярдым эткен Мустафа агъа Эмирвелиев, Шасне абла Бариева, Шасне абла Ягъяева, Сейтисмаил агъа Джаферов, Эмине Абляким къызы (Чолакъ) къолтуттылар, ярдым эткен инсанлардан Алла разы олсун, эйиликлерине къайтарсын.

Энди рахметли олгъан Эмирасан агъа Усеинов, Юнус агъа Джелилов ве агъам Ибраим Муслимовнынъ да бу ишке исселери буюк олды. Рухларына Эль-Фатиха!

Бунунъ киби де, коюмизден Улу Ватан дженкинде эляк олгъан ве атылгъан инсанларнынъ хатырасына абиде къоюлмасына маддий ярдым косътерген кой головасы Игорь Геннадиевич Стёпиков ве халкъымызнынъ белли мимар устасы Ильми Аметовнынъ да хызметлерини айрыджа къайд этмек истейим.

Китапкъа ресим, малюмат кетирип къошкъан койдешлериме де сонъсуз тешеккюрлерим вар.

Шубесиз, бу китап «Тезис» нешриятынынъ директоры олып чалышкъан къызым Эдие Муслимова ве белли журналист Зера Бекированынъ ярдымынен чыкъты. Оларсыз китапнынъ нешири даа чокъ йылларгъа созулып эди. Алла оларнынъ бутюн туткъан ишлерине ярдымдгы олсун!

Аджы Рефат МУСЛИМОВ

*Отуз – фильджан, Къоз – ильван,
Таракъташ – делиджан,
Токълукъ – ялан.
Судакълыларнынъ бейитлеринден.*

КЪОЗ КОЮНИНЪ ТАРИХЫ

Къоз – Къырым ярымадасынынъ дженюбинде Судакъ шеэри ве Отуз коюнинъ арасында гузель манзаралы дагъ этеклеринде ерлешкен дюльберден-дюльбер койдир. Археологларнынъ айткъанына коре, Къоз кою бундан 2400 йыл эвельси къурулгъан. Койнинъ этрафы ве ичериси джеvizлик олгъанындан себеп ады Къоз, деп къоюлгъан деген тахминлер де бар.

Койнинъ яшайышы Эльтигенден чыккъан лезетли сувнен сыккы багълыдыр. Койнинъ куньдогъуш тарафы Пандаша, Чалкъа, Суйрю къая; сырт тарафы – Панджарлар, Текеатан

къая, Делик къая, юкъарыда – Эчки дагъ, Къуш къая, Пандаз къая, Къапу къая, Порс (Порсукъ) къая, Кунешлик, Манджилъ оба; кунъбатыш тарафы – Токъсырт, Дегирмен оба, Къараман къая; дженюптен исе – Къаравул-Къаршы, Кардон оба, Йыланнъ-бурны, Сандыкъ оба ве дигерлеринен къапланып алынгъандыр.

Коюмизнинъ Къара денъизге якъын олгъанындан (1,5 км) онынъ икълими субтропик ве йымшакътыр. Шунынъ ичюн де бу ерге раатланмагъа кельгенлернинъ сайысы йыл йылдан артмакъта. Къознынъ гузеллиги даима сеятчыларны озюне джелъп эткен, Къырымгъа кельген алимлер, рессамлар, сеятчылар коюмизни зиярет этмеден кетмегенлер. Иште, 1817 сенеси франсыз рессамы Жак Кристоф Мивилль коюмизнинъ дюльбер манзарасыны ресимге алып кеткен. Бу ресим бугунъде-бугунъ Москвадаки Третьяков галереясында сакъланылмакъта. Бундан да гъайры Къырымны джандан севген, къырымтатарларгъа буюк сайгъы иле янашкъан Максимилиан Волошиннинъ ве Богаевскийнинъ де «Къоз кою» деген ресими коюмизден бир левханы акс эттирген.

Коюмизнинъ 1000 йыллар эвельси пейда олгъанынынъ даа бир шааты вар. Дедем Мырас Сейотсманнынъ айткъанына коре, Токъсырт этеклеринде, Дегирмен обада, Эльтиген ве Чалкъада дженевизлернинъ мезарлыкълары олгъан. Шуны да къайд этмеге истейим ки, коюмизде бугунъгедже сакъланып кельген 1100 сенеси къурулгъан кильсе бизим эдждатларымыздан къалгъан асабалыкътыр. Яни XII-XIII асырлардан башлап коюмиз Ислям динини къабул эткен ве шундан итибарен джамилер къурулып башлангъан. Бизим коюмиздеки джами 200 эвельси къурулгъандыр.

Коюмизнинъ Судакъ ве Кефе ёлу Орбаштан гечип, 15-20 айлянма олгъан. Онынъ джапларына таш къора тутулгъан. Бу къоралар аля даа бугунъгедже сакъланып къалмакъта. Ёллар тик ве агъыр олгъанындан токътап ат ве огюзлерни сувармакъ ичюн

голь ве кьююлар къазылгъан. Бунъа мисаль оларакъ, Орбашта-ки Абдурешит агъанынъ голю, Балчыгъынъ голю ве кьююсы. Судакъ тарафтан кельгенде Айваннынъ кешмеси-кьююсы ве Синор голю вар. Къознен Токълукъ арасында ерлешкен Быз-быз кешмеси (чешмеси) ялагъында айванларны сувармакъ ичюн даима сув акъар эди.

Къоз кою ташлы, къаялы олгъаны себебинден атлар, огюзлер ве чёльде юрьген сыгъырларнынъ аякъларыны наллагъанлар.

Къоз коюнде дженктен эвель 180-200 къоранта яшагъан. Олардан 6-сы рус, булгъар, урум ве 1 къоранта лемсе олгъан. Кой учъ маалле – Ашагъы маалле, Орта маалле ве Юкъары маалледен ибарет олгъан. Халкъынынъ чокъ кысмы Ашагъы маалледе яшагъан ве шунынъ ичюн онъа Койчин (Кой ичи) дей эдилер. Бу ерде джами, тюкян, фурун, клуб, атлар араны ве дигер кьюрулмалар ерлешкен эди. Дёрт сыныфлы эки къатлы мектеп Юкъары маалледе кьюрулгъан эди. 4 сыныфны битирген балалар Отуз коюндеки интернатта 5-7 сыныфкъадже окъур эдилер. Сонъра 8-10 сыныфларда окъувларыны Судакъта девам эте эдилер.

Койде эв устасы, агъач устасы ве демирджилик устаханеси чалыша эди. Демирджи усталары ходжалыкъ ичюн багъ къазгъан лескер, чапа, къазма ве налбанджылыкънен мешгъуль эдилер.

Койде учъ ерде мезарлыкъ вар эди. Джамини ве онынъ янындаки эки мезарлыкъны сюрюп, оларнынъ ерине 1977 сенелери совхоз идаресини кьургъанлар. Мезарлыкънынъ ерине исе олмайджакъ бир эйкель кьойдылар.

Янъы мезарлыкънынъ башташларыны токъмакънен кырып, Судакъкъа эвлер кьурмакъ ичюн ташыгъанлар. Онынъ мейданына исе юзюмлик отурткъанлар.

Коюмиздеки эки эвлия бабайларнынъ «Кенарсыз» ве «Юкъары багълардаки» дюрбелери сюрюп ташлангъан. Шимди оларнынъ эписи гъайрыдан тикленип, къораланып алынды.

Эвеллери кой балаларына эгленмек ичюн тюрлю оюнлар тюшюнип чыкъаргъанлар. Эбет, бунынъ эмиети буюк олгъан. Олар арасындаки достлукъ мунасебетлери къавийлешкен. Бойле оюнлар 5 яштан 12 яшкъадже девам эткен. Яни бала энди эвде ана-бабасына ярдым этип башлагъан сонъ, бойле оюнлардан вазгечкен. Бу оюнлар: челек оюны, топ оюны, ашыкъ оюны, сакъланмакъ, шамар оюны, бабка оюны, дандюрюк оюны, секирип ойнамакъ, эшек оюны.

Къозда инкъиляптан эвель яшайыш шараити пек агъыр олгъан. Себеби – токътавсыз урушлар, помещиклернинъ эзиети халкъны ёкъсузлыкъ ве фукъареликке алып кельген. Помещиклер яхшы, берекетли ерлерни запт этип, халкъны дере-тёпе дагъ этеклеринде багъ-багъча осьтюрмеге меджбур эткенлер. Бунъа мисаль, Поповнынъ багъы, Аптекнинъ багъы (эрмени олгъан), Преображенскийнинъ багъы, Кичиев багъы ве дигерлери. Бутюн бу ашшалав ве акъсымлавгъа артыкъ даяналмагъан койдешлеримиз акъикъат ве адалет арайып, топракъларыны сатып, Тюркиеге иджрет эткенлер.

Къозлылар эвлерини тертипсиз, оба ве дерелерде къургъанлар. Меним фикиримдже бунынъ эки себеби вар: биринджиси – берекетли ерлерни сакълап къалмакъ ве ишлетип махсулат алмакъ. Экинджиси исе эвель дагълардан кельген къуветли селлерден сакъланмакъ.

Юкъары багълардаки 150 йыллыкъ къарт дирети.

Эвлернинъ диварлары таштан къаланып, къалынлыгы 50-60 см олгъан, аралары исе чамурдан долдырылгъан. Шу себептен эвлер язнынъ чиллесинде салкъын, къышнынъ чиллесинде сыджакъ олгъан. Эвлер 3-4 ханели олып, аят, ичери эв, мусафир одасы ве магъаздан ибареттир. Аятнынъ кошесинде оджакъ ве ювунмагъа ер олгъан. Койде варлыкълы адамларнынъ эвлери чардакълы, 2 къат олып, чардакънынъ тюрбюнде къышлыкъ емеклери, арпа-богъдай, пеленлерде тузлы кечи пенири, тузлы сюзюльген ёгъурт, туршу, армут, алма, эрик, зердали, къызылчыкъ ве башкъа къуруларны азырлап къойгъанлар. Магъазнынъ тёпесинде къышлыкъ юзюм, армут, алма ве ювез асып къойгъанлар. Къурулгъан эвлернинъ диварлары ве тюрбю эсалет Панджарлардан кетирилген январдагъ (вулкан) чыкъаргъан топракънен сылангъан. Бу топракънынъ дезинфекция хусусиети де олгъан.

Эвлернинъ тюрбю кийиз, диварларынынъ этрафы къоюн юнүнден долдырылгъан миндер ве ястыкъларнен донатылгъандыр. Кийилген урбалар исе сандыкъта сакъланылгъан. Сандыкънынъ устюне юнүнден тикилген ёргъанларны къатлап къойгъанлар. Эв диварларынынъ тёпесине йыраф (полка) къакъылып, анда бакъырдан япылгъан чайник, чанакъ-чельмек тизип къойгъанлар.

Койлюлернинъ этмек пиширмек ичюн араннынъ бир кошесинде фурунлары олгъан. Онда къышлыкъ ашлар: кобете, къыймалы ягълы биде, янтыкъ, чиберек, ягълы богъача, пиляв, ве иляхре пиширилген. Эрте баарьде исе койлюлер энди ичине къокъулы отлар: нане, ат къулакъ, таракъот, магъданоз къойылгъан умач, эриште, юфакъ аш ве башкъа ашларны ашагъанлар.

Къозлылар эсас багъ-багъча ве айванасравджылыкънен кунъ кечиргенлер. Олар шу багъ-багъчаларны 5-6 килолыкъ лескернен къазып, алынгъан махсулатларны ат ве огюз арабанен Кефе ве чель тарафларгъа алып варып, къышлыкъ ашлыкъ арпа-богъдайгъа денъишкенлер.

1918 сенесининъ инкъилябындан эвель къозлыларнынъ турмушы пек агъыр олып, койнинъ варлыкълъы 4-5 адамында эки атлы араба ве фаэтонлар вар экен. Олардан бири аджы Мамут агъанынъ 1000-ге якъын къой-эчкиси, йылкъысы ве къарамалы олып, махсус чобан ве туварджы туткъан.

Коюмизден окъумышлы ве бильгили инсанлар чокъ олмаса да, аз да дегиллер. Имамларымыз Къарасув ве Текие медреселерни битиргенлерден олгъан. Меселя, Сейтхалиль оджа, Абдувели эфенди, Афуз оджа ве дигерлери. Олар кой эалисини арап уруфатында язмагъа, Къуран окъумагъа огреткенлер.

1783 сенеси Долгоруков башлыгъындаки рус ордусы Къырым ханлыгъына бакъкъан Таман, Къубан ве Къырымны басып алды. Шу сененинъ апрель 7-синде Екатеринанынъ ферманы боюнджа Къырымнынъ энъ берекетли ерлери 200 помещикке болюп берильди. Потёмкин исе Къырымнынъ энъ яхшы ерлерини басып алды.

Судакъ районы Къоз ве Токълукъ багъларында асралгъан юзюмлернинъ шараплары дюнъяда 1-нджи ерлерни алгъанына бакъмадан, эвельки олгъан берекет эп эксильген. 1880-нджи сенелери князь Горчаков Голицыннынъ ярдымынен Токълукънен Къоз арасындаки юзюмликни сатып ала ве Къоз ялысында шарап заводыны къуруп башлай. Бу ерлер ичюн 11 йыл ичинде 1 млн. 800 бинъ алтын пара масраф этильген. Сарф этильген бу паралар кереги киби берекет кетирмедилер. Нетиджеде Горчаков Голицынны иштен бошатып, ерине башкъа идареджини къойды. Юкъарыда адлары айтылгъан помещиклер сатып алындыгъы багъларда ерли халкъны ыргъат этип чалыштыргъанлар.

1916 сенеси инкъиляп арфесинде князь Горчаков алгъан ерлерни сатып, Италиягъа кочюп кеткен. Голицын койде осьтюрильген ерли юзюмлерге (абориген) айрыджа эмиет берген. Оларнынъ ады: Кефе юзюми (Кефессия), Эким къара (Чёрный доктор), Джеват къара (Чёрный полковник), Кок пандас, Сары пандас ве дигерлери. Бу юзюмлернинъ чубукъларыны къомшу койлерде осьтюрьселер де,

олардан япылгъан шарапларнынъ лезети берильмеген. Олар джиан дегустация базарында алтын ве кумюш мукафатларына лайыкъ олгъанлар. Бу джыныс юзюмлернинъ шарабыны ичип доймагъан кельмешеклер гъайып олып кететкъан юзюмлерни (абориген) буюк масрафлар эсабына чокълаштырмакъ пешине тюшелер. Бутюн Къырымдаки ялыбоюнда осьтюрильген юзюмлернинъ Франция, Италия, Грециядан кетирильгени акъкъында малюмат вар. Лякин, бизим эждадатларымыз тарафындан остюрильген ерли юзюмлернинъ пейда олгъаны акъкъында малюматны язмагъа диллери тутула. Оларнынъ академиклери Паллас, Коржинский-лернинъ джедвелинде бойле язылмыш: «Эким къара», «Джеват къара», «Кок пандас», «Сары пандас» аборигенный сорт юго-восточной зоны Крыма, происхождение и время появления культуры неизвестно. «Сары пандас» завезен в Крым очень давно древними греками и получил распространение на отдельных участках Козской долины».

1908 сенеси Голицын тарафындан къурулгъан шарап заводы койдешлеримизден юзюмни уджуз фиаткъа алып ишлеткен. Ерли халкъ озь юзюмлерини тарпанлардан шырасыны чыкъарып, озь ихтияджларына ишлеткенлер. Лякин, шарап ичмеси дин боюнджа ясакъ этильген. Амма сонъунда кельмешеклерден корип, олар да ичип башладылар.

1918 сенесинден сонъ большевиклер помещиклер ве халкънынъ топракъларыны чекип алып, хусусийлештирип башладылар. 1929-1930 сенелери коллективизация, яни колхоз тузумини тешкилятландырып, адыны Будённый къойдылар.

Койдеки багъларнынъ микъдары 92 гектар эди. Бу таш-къая арасында осьтюрильген багъ-багъчаларны ишлемек агъыр олып, лескернен къазып чыкъа эдилер. Койде ишлеп чыкъарылгъан махсулатлардан шарап Москвагъа ёллана эди.

Койдешим Эмине Аблякимова (Чолакъ Абляким агъанынъ кызы) Къоз акъкъында бир гузель шиир уйдургъан. Оны да китапкъа къоймакъны лайыкъ деп бильдим.

БИЗИМ КОЮМИЗ

Къоз кою догъгъан, яшагъан еримиз
Козь огюме кельди бугунъ эвимиз.
Бир бой тура темиз эвлер
Арандан чыкъар эчкилер,
Сыгъыр баласыны эмдирер
Ешилъ азбарлар неде дюльбер.

Эр бир ерде чечек ачар,
Тюрлю-тюрлю къушлар учар.
Этрафымызда багъ-багъчалар
Бульбуль къушчыгъы йырлар
Сеси юрегимни якъар.

Къаялар, ешилъ дагълар
Козюмнинъ огюнде туралар.
Бир сес келир якъындан,
Кой озени акъар дагъдан
Башы башлай Эльтиген къаянынъ тамырындан.

Таша-таша копюре
Суву козьяшы киби акъа эди,
Багъ-багъчаларны тойдырып
Денъизге кошула эди.

Бизлер, балалар, ювунып
Ойнап кулюмсире эдик
Ана-бабалар ишлеп
Озь ветанымызда яшай эдик.

Кучюк эдик, яш эдик.
Кулюп ойнап юре эдик,

Кечип кете эди айлар,
Унутылмаз о йыллар.

Шимди бакъсанъ – бир шей ёкътыр,
Юрегим къалтырап башлай.
Насыл олып ёкъ олмыш ки,
Кимсе джевап берип оламай.

Къабаатлы олар дегиль экен,
Олюп кеткен, чекишкен азмы экен?
Япкъан зулумларына коре
Къайтып кельдик Къырымгъа кене.

О гяурларнынъ балалары
Ёл бермейлер бизлерге:
«Акъкъынъыз ёкъ ич бир вакъыт
Ер бермек биз сизлерге».
Гяурларгъа къошулсакъ,
Оларны динълеп турсакъ
Миллетимиз ёкъ олур
Тюшюнип башламасакъ.

Ач козюнъни, миллетим,
Къолунъны узатма оларгъа
Беля кетирирлер башынъа.
Ёкъ этмеге тырышырлар,
Тюрлю шейлер айтарлар,
Бизлерни къапатмагъа
Эр вакъыт мана тапарлар.

Эмине АБЛЯКИМОВА

КОЙДЕ КЪАРТЛАР КЕНЪЕШИ

Инкѣилияптан эвель койде къартлар кенъеши вар экен. Къартлар койдешлер арасында бири-биринен къавгъалашкъанларны, ер ичюн давалыларны, аралары бозулгъан аврат-къоджаларны барыштыргъанлар. Дин джемиети я да имамы ве итибарлы къартлар кой эалисини къатты незарет астына алгъанлар, джемаат да олар чыкъаргъан къарарларгъа бойсунгъан. Чюнки къарарлар диний-шериятка эаслангъан.

Мен бу акъта, мисаль оларакъ, анамдан эшиткен бир вакъианы хатырламакъ истейим. 1910-нджи сенелери дедем Мырас Сейтосман киеви Аблязнен сѣз-сѣзге келип, бири-биринен къавгъалаша, аралары бозула. Дедем эвге келип Къурттотай катама окесинден: «Мен сени айырдым, менден учъ талакъ ол», дей. Байгъуш къартанам себебини аныламай, агъаламая башлай. Арадан бир къач вакъыт кечкен сонъ бу вакъианы эшиткен койнинъ къартлары дедемнинъ эвине келип, дедемнен ве къартанамнен айры-айры субет этелер. Къайткъан сонъ къартлар озъара отурып къарар чыкъаралар. Дедем къартанамны акъсыз ерде айыргъаны ичюн эви, мал-мулькюнден марум этиле. Эр шей къартанама къалдырыла, дедем исе тек устюндеки урбасынен койден чыкып китмек керек экен. Къартлар, эгердим дедем къомшу койлернинъ бирине варса, онда да хабер этилип, ондан да чыкъарыладжагъы акъкъында сѣйлейлер.

Бу къарарны джума куню топлашкъан джемааткъа илян этелер. Дедеме де бу акъта тюшюнип бакъмакъ ичюн бир афта муддет верелер. Нетиджеде дедем къабаатыны бойнуна алып, «талакъ» сѣзюни къайтарып алып, къартанамнен барышмагъа меджбур ола.

1920 СЕНЕСИНИНЪ АЧЛЫГЪЫ

1918-1921 сенеси беязларнен кызылларнынъ арасында олгъан чарпышма нетиджесинде халкънынъ мал-мулькю таланып, 1921 сененинъ бааринде кой эалисининъ 60 файызы ачлыкътан эляк олды. Алы-такъаты олмагъан инсанлар эв-эвден ачлыкътан шишип, олюп киттилер. Оларны мезарлыкъкъа кетирип коммеге биле чаре тапылмагъанындан, койге якъын ерлерге комьгенлер. Рахметли Эмине-шерфе анамнынъ айткъанына коре, 1921 сененинъ март-апрель айында эалиде ашамагъа бир шей къалмагъан. Инсанлар от тамырларыны чыкъарып, джигдем, касук, тамыр, ат-къулакъ ве башкъа отларны ашагъанлар. Анам – 15 яшында кыыз, эр кунъ саба элине чапасыны алып, касук чыкъарып, ана-бабаларыны ачлыкътан къуртаргъан.

Бир кунъ эвге энди ачлыкътан шишкен эки догъмыш къардашы келип: «Абла, манъа ярым дане касук версе», дей. Анам: «Кедем, мен шимди касук чыкъармая китем. Кетирсем, мытлакъа веририм», дей. Анам касук чыкъарып, эвге кетиргендже, Сеитджелиль кедеси энди козьлерини юмгъан.

Анамнынъ айткъанына коре, койде бир муджизевий адисе олып кечкен. Инсанлар балыкъ яни олгъен дельфинлерни кыдырып денъиз ялысына варсалар, дельфинлер ачлыкъ чеккен халкъкъа ярдым этмек ичюн, хамсилерни сарып алып, ялийя чыкъаргъанлар. Бу балыкъларны къопкъанен йыгъып, ачлыкътан къоранталарыны къуртаргъанлар.

Бойле ачлыкънынъ фаджиасы азлыкъ эткени киби, кой этрафыны саранджа, чегерткилер басып, бутюн ерлерни ашап къурутып башлагъанлар. Бу фаджианы корьген Америка девлети ярдымда булунып, «Америка унуны» верип, халкъны ачлыкътан къуртаргъан. Бойле ярдымынен чёльде чегерткилерни ёкъ этмек ичюн махсус бельгиленген ерлерге эр адамлар чукъур къазып, къадынлар ве бала-чагъа эллерине сипирке алып, чегерткилерни чукъургъа долдырып, якъкъанлар. Бойлеликнен, ачлыкътан сагъ къалгъан койдешлеримиз, озьлерининъ тынч яшайышларыны девам эткенлер. Алсыз-такъатсыз инсанлар багъ-багъчаларны осьтюрип, къоранталарыны бакъкъанлар.

ПОРС (ПОРСУКЪ) КЪАЯНЫНЪ ОГЮНДЕКИ ЧАРПЫШМА

1918-1919 сенелери чар Русиесининъ тахты авдарылып, апсханеден чыкъкъан айдутлар (Ленин, Сталин киби), джаиль ве фукъаре халкъны завод, фабрика ве ерлер сизинъ оладжакъ, деп кене де алдаттылар. Вариетли инсанларнынъ мал-мулькюни талап, озьлерини исе вахшийлердже ёкъ эттилер. Беязларнынъ сонъки кысмы Къырымда дженк эткенде, кызылларгъа аскерлер етишмегенинден, койге келип аскер вермелерини талап эттилер. Олар бронемашинагъа отурып, кой-койден аскер йыгъдылар.

1918 сенеси кызыллар бизим койге де келип, эгер бизлерге ярынгадже 100 аскер вермесенъиз, бутюн коюнъизни ве бала-чагъанъизны якъармыз, деп Отуз коюне таба ёл алдылар. Койде эвельден Николай укюметине хызмет эткен дженкчилер топланып, оларгъа къаршы чаре кыдырып, залини койден четке чыкъарып сакъламакъ къарарына кельдилер. Тез арада Токълукъ

ве Таракъташ койлерине хабер ёлланып, Отуз коюнден келеджек бронемашинаны кършылап алмакъ планы тизильди. Къомшу койлерден тез вакъытта ярдым етип кельди. Эр кес чареси олгъаны къадар керекли къраллардан файдаланып, сакъчылар Порс къаянынъ огюндеки айлянма ёлунынъ устюне «джап устюне» томалакъ ташларнен къора (баррикада) кърулды. Бронемашинаны козетмек ичюн, койдешимиз Абдурешит агъа разведкагъа ёлланылды. Кельген машинаны корьген Абдурешит агъа хабер этмеге чапкъанда, оны атып яраладылар. Машина бельгиленген ерге кельгенде, тёпедки ташларны машинанынъ устюне юварлатып, кыскъа вакъыт ичинде машинаны таш тюрбуне комьюлер. Айдутлар пулемётнен окъ ягъдырып башладылар. Лякин атылгъан окълар факъат джапкъа урулыр эди. Айдутлар машинадан чыккып къачкъанда, экисини аталар, бирини эсир элалар. Бойлеликнен, ватандашларымыз кой эалисинен бирликте йигитлерни айдутлардан кърутарып къалдылар.

Койнинъ ишбу манзарасы белли рессам К.Ф.Богаевскийни
ильхамландырды

КОЙДЕ ТЕДАВИЙЛЕНЮВ

Койде инкѣлияптан огюнде хасталарны тедавийлемек ичюн дохтурлар олмагъан. Эали эсасен мусульман ёлларынен хасталарны азизлернинъ дюрбелерини зиярет этмек, илимли

Сейдамет Мустафаев, апайы Амиде-Шерфе Эмирсалиева, кызылары Ваде-Шерфе. Къоз.

диндар имамларгъа окъутмакъ, ве тюрлю отлардан файдаланмакъ, кыырыкъ чыкъыкъларны ерине къоймакънен огърашкъан махсус табиблер олгъан. Олардан бири рахметли Чобан Сейдамет агъа. О, койде къазаланып эль-аягъы кыырылгъан инсанларгъа ярдым эткенлерден биридир.

Мен бу ерде кене де рахметли анамнынъ хатырлавларына мураджаат этмек истейим. 1923-1924 сенелери 5-6 яшында Эдие кедеси агъыр хасталанып, аякъларынынъ устуне басалмагъан. Сейдосман бабасы Судакъ, Кефедеки дохтурларгъа косътерсе де дердине дерман тапалмайлар. Рахметли бабасы шашмалап,

къызыны Отуздаки булгъар фельдшерине алып вара. Фельдшер: «Сейдосман, сен о къадар яшынъны яшап, баланъа не ерден дерман аладжагъынъны бильмейсинъми? Сен дерманны Къарадагъ бабадан кыыдыр», дей. Экинджи куню дедем кызыны арабагъа миндирип, Отуз тарафтан Къарадагъа кетире. Дагъгъа чыкъканда, болдуруп бир ял алайыкъ, деп отуралар. Шу вакъыт Эдие тезанам юкъугъа кете. О, тюшюнде тавшан коръсе керек. Козюни ачып: «Баба, бакъ тавшан къача», дей.

Кенарсызда ады унутылгъан эвлия бабайнынъ дюрбеси. Къоз, 1997 с.

Лякин бир ерде тавшан ёкъ эди. Дедем къызыны аркъасына миндирип, ёлуны девам этип, Къарадагъ бабанынъ дюрбесине етип келелер. Бу дюрбеге Кемал ата, да дейлер, руслар исе Священная гора, дейлер. Дедем намаз къылып, Аллахтан къызына дерман истеп, Кемал атанынъ рухуна Ясин окъуп, дуа эте. Ве къырдан ашагъа тюшюп башлайлар.

Шу анъ дедемнинъ элини тутып кеткен Эдие тезанам: «Баба, мен гендим кетеджем», дей. Арабагъа якъынлашкъанда исе, дедемнинъ элинден сыптырылып, арабагъа озю мине. Буны корьген дедем: «Эй, Аллам, бу насыл шей», деп, агълап башлай. Ондан сонъ тезанам аякъ агърысынынъ не олгъаныны бильмей. Лякин омюри къыскъа экен, сюргюнликнинъ биринджи айларында 45 дередже сыджагъа даяналмай, памукъ тарласында хасталанып, экинджи куню бу дюньядан козь юмды. Алланынъ рахметинде олсун.

Бу мевзуда даа бир шейни хатырламакъ истейим. 1972-1973 сенелери бизлер Къырымда пропискасыз, ишсиз юрьген вакъытымызда, къорантамызны насыл этип кечиндирмек тюшюнджесинен Кефе-Коктебель базарында азбардан чыкъкъан махсулатымызны сатып пара къазана эдик. Бир кунъ базарда ерли рус къадынынен таныш олдым. О манъа: «Къайтып

Юкъара багълардаки ады унутылгъан эвлия бабайнынъ дюрбеси. Къоз, 2008 с.

кельген татарлар энъ эвеля Къарадагъ бабая варалар. Сен де вардынъмы?», деп сорады. Мен: «Ёкъ, вармадым», дедим. О манъа: «Мытлакъа вар, сен де прописка олырсынъ», деди. О манъа бир икяени хатырлады. Керич шеэринде бир рус адамнынъ 10 яшындаки къызы чокъ вакъыттан берли хаста экен. Къызыны Ленинград, Москвадаки профессорларгъа коръсетсе де, ич файдасыны тапалмагъанлар. О адамгъа: «Сен къызынъны Коктебельдеки Священная горая алып вар», дегенлер. О вакъытта кельмешеклер эвлия бабанынъ дюрбесини ёкъ эткен эдилер. О адам авджылардан сораштырып, къызыны дюрбенинъ ерине кетирип, озюндже ибадет этип къайткъан. Эгер къызым шифаланса, бу ерни къораларым, деген. Алланынъ икмети, къыз кунъ-кунъден тюзелип, бутюнлей яхшы олып, эвлене, бала-чагъалы ола. Бабасы исе озъ ниетини ерине кетире. Амма сонъундан дюрбени кене де бозалар.

Учюнджи сефери токълукълы Ибраим агъа Решидов 1988 сенеси балалары ве сой-сопларынынъ къолтутувынен Къарадагъ бабая баш ташны къойып, къорчалап алды.

1925-1944 сенесинедже Токълукъ ве Къоз коюнде эбаналыкъ япкъан рахметли Зоре катаны да хатырламакъ истейим. Зоре ката шу агъыр, къыйынджылыкъ йыллары аналарымызгъа ярдым эткен, мераметли бир къадын эди. Чюнки о йыллары коюмизде тиббий ярдым эткен инсан ёкъ эди.

Эбанай акъкъында бир къач сёзни койдешим Шасне абла Бариева сёйлесин: «Коюмизде дохтур ёкъ эди, ялынъыз эбана Зоре къартана къадынларгъа бала догъурмагъа ярдым эте эди. Эр ерге етиштирир, базада бир кунъде эки-учъ къадынгъа бара, геджелери де чалышыр эди. Мен онынъ элинде эки бала догъурдым.. Эбана бааръде, язда къокъулы, шифалы, дейик ювшан, маматеке киби отларны йыгай, къурутый эди. Къутулгъан сонъ шу отларны къайнатып, легенге тёке ве сонъра сени шу тахта устюне отуртып, бу сувда ювундырыр ве безлерге сара эди. Учъ кунъ ятайсынъ, сонъ эбана къалдыра, эляллай, юва. башым-

дан сув гечирип, дуалар окъуй. Ойле бир енгиллик дуясынъ, ич бир еринъ агъырмай. Севингенимден онынъ эллерини опип: «Зоре къартана эллеринъ о къадар гузель», десем, «Я мен джан къуртарыйым да, балам, шунынъ ичюн гузель горюнийдир», дей эди. Торунлы олгъан къайнанам эбанагъа бахшышлар берди. О заманлар пара берильмей, ун, ягъ, татлылар бериле. Локъса авратлара къыркъ гунъ эвден чыкъмагъа олмай эди, къайнанам манъа

Шасне абла Бариева

«мелеклер ёл вермий, аякъларынъ дибинде гезий» дие тенбиелер эди. 40 кунъден сонъ ювундырып, башта кешмеге барсанъ сув гиби тендирист олурсынъ, дей эдилер. Баланынъ ады 3-нджи гуню къоюла. Къадынлара эзан окъумакъ олмаз, амма эбана къартана бала догъгъанынен эзан окъур ве, «баланынъ къулагъына эзан сеси гирмек керек. Ким биле бельки бир кереден олер, бельки учъ гунъден олер», дей. Балаларгъа тюрлю-мюрлю адлар къоюлмаз, Къурандан бакъып ад къоюлып эди. Бала догъулгъанда «Гобек софрасы» донатыла. Софрагъа къоюладжакъ татлы, юзюм, къурабиелер эвельден азырлана. Койде не къадар адам олса эр кес келип, эбанайнынъ тизлерине бир гумюш ташлай ве къундакътаки баланы бакъып онынъ янына бир гумюш къояй эдилер. Эбанайны эр кес пек севе, урьмет эте ве эр бир янъы догъулгъан баланен хайырламагъа тырышар эдилер. Мен гендим акъкъымда сёйледим, амма бу бутюн коюмизде кутюльген бир адет эди».

ЕРДЕН ЧЫКЪКЪАН СУВЛАРДАН ФАЙДАЛАНУВ УСУЛЛАРЫ

Эджатларымыз эвель-эзельден сувдан эсаплы файдаланув усулларыны кыдырып ве ишлетип кельгенлер. Бизим коюмизнинъ джемааты Эльтигенден чыкъкъан ве бинъ йыллар девамында Къоз озенинден акъкъан сувны инсан, айван ве багъ-багъча ичюн ишлеткен. Сувны махсус кирамет ёлакъларнен койдеки 5 кешмеге больгенлер. О вакъытта кран олмагъаны себебинден, юкълары кешмелернинъ ичинде пиляки ташнен ашагъы кешмелерге болуп ёллагъанлар. Кешме огюнде 2-3 метр узунлыкъта айванларгъа сув ичмек ичюн ялакълар (корыто) къурулгъан. Айны бойле кешмелер дагъларда да къурулып, кийик айванларны сувармакъны козь огюне алгъанлар.

Бунунъ киби къургъакълыкъ йыллары эджатларымыз багъларны къуртармакъ ичюн къую къазып, багъчаларны челекнен суваргъанлар. Къоз коюнинъ этрафында 37 дане бойле къуюлар олгъан. Шимди исе олардан тек 10 данеси сакъланып къалды.

Меним рахметли Сейтосман дедем эр йыл эрте баарьде элине курек алып, дагъдаки кешмелерни, чокъракъларны ве голлерни темизлеп, тамир эте эди. Дедемнинъ айткъанына коре, дюньяда энъ савап иш – сув къайраты, ёл къайраты ве оксюзни доюрмакъ экен.

Къоз кою этрафындаки чокъракълар:

1. Тикен чокъракъ (Чалкъада)
2. Къатмер чокъракъ (Къаравул Къаршыда)
3. Первениклер (Токъсырт этегинде)
4. Тахта чокъракъ (Будкада)
5. Порс къаянынъ чокърагъы (Таш къорада)
6. Огузбогъуланнынъ чокърагъы (Эчки дагъда).

Къоз кою этрафындаки кешмелер:

1. Юкъары маалленинъ кешмеси
2. Джамининъ кешмеси
3. Клубынъ кешмеси
4. Батакъларнынъ кешмеси
5. Атлар араннынъ кешмеси
6. Хораз кешмеси (Токъсырт этегинде)
7. Быз-быз кешмеси (Токълукъ ёлунда)
8. Маймунджынынъ кешмеси
9. Чалкъанынъ кешмеси
10. Алма кешме (Эчки дагъ ёлунда)
11. Комурулигинъ кешмеси
12. Манджилъ кешме
13. Фындыкълыгъынъ кешмеси
14. Айваннынъ кешмеси
15. Сокъур кешме.

Къоз кою этрафындаки къуюлар:

1. Къарт къую (Къартбагъынъ къуюсы)
2. Кенарсызынъ къуюсы
3. Ат-сув-иченинъ къуюсы
4. Аптегинъ къуюсы
5. Сат сувнынъ къуюсы
6. Динек багъчанынъ къуюсы
7. Будканынъ къуюсы
8. Бекир агъанынъ къуюсы
9. Балчыгъынъ къуюсы
10. Айваннынъ къуюсы
11. Копкенинъ къуюсы.

Къоз кою этрафындаки голлер:

1. Буюк Чегерликтеки голъ
2. Сидали агъанынъ голю (Чалкъада)
3. Чобан Джеббарнынъ голю (Къаравул Къаршыда)
4. Абдурешит агъанынъ голю (Орбашта)
5. Балчыгъынъ голю (Орбашта)
6. Апла агъанынъ голю
7. Синорнынъ голю
8. Дегирмен обанынъ голю
9. Сыгъыр голю.

Деликли къая я да Эльтиген

КОЙДЕКИ ФУРУН ВЕ ТЮКЯНЛАР

Койнинъ тюкянджысы Эдие Сейтосман кызы ве досту Качче Умер кызы. 1938 с.

(солдан): (...), фурунджы Мемет агъа, чобан Джемиль. Тула, эмек ордусында.

Фурунджы. XIX асыр

Койде фурун 1929-1930 сенелери колхоз къурулгъан сонъ эалининъ микъдарына эассланып япылды. Этмекни пиширмек ичюн эвельден мая арттырылып махсус текнелерде хамыр басыла эди. Фурунгъа агъач якъып, керекли дереджеде кызыдырылгъан сонъ, къалыпларгъа къоюлып, пишириле эди. Фурунда ишлеген инсанларгъа фурунджы лагъабыны къойгъанлар. Мына олар: Фурунджы Мемет, Фурунджы Меджит, Фурунджы Абдувели.

Койде 2 тюкян олып, биринде ашайт, экиндинде аршын малы сатылгъан. Ашайт тюкянында Эдие тезанам, санайы маллары тюкянында Сейдосман агъа чалыша эдилер.

КЪОЗ КОЮНИНЪ МЕКТЕБИ ВЕ ОКЪУВ СЕВИЕСИ

Инкѣлияптан эвель койде окъумыш инсанлар чыкъмагъан. Бунунъ себеби – чар Русиеси зулумындан хорлангъан халкънынъ балаларыны окъутмагъа чареси олмагъаныдыр. Рус империалистлери кырымтатар халкъ тасилине ич бир дикъкъат айырмагъанлар. Аксине, ана тилинде тасиль берген мектеплерини эр анги мана тапып къапаткъанлар.

1920 сенесинден сонъ большевиклер халкъ арасында итибар къазанмакъ ичюн бутюн койлерде башлангъыч мектеплерни ачкъанлар. 1927 сенеси бизим койде де эки къатлы 4 сыныфлыкъ мектеп ачылгъан. Базы бир малюматларгъа коре, мектепнинъ бинасы коюмизнинъ зенгин адамларындан бири Чолакъ Усеин деденинъ эви экен. Балаларны окъутмагъа оджалар етишмегени себебинден 4-7 сыныф битирген талебе-

Къоз коюнунъ мектеби

(солдан) Музаффар Асанов, Гъаний Алиев, Иван Бардаков.
1923 я да 1924 с.

лер оджалыкъ япмагъа да-
вет этильген. Окъув ичюн
керекли китап, дефтерлер
етишмез эди. Бунъа бакъма-
дан ана-бабалар балаларны
окъутмагъа тырыша эдилер.
1927-1928 сенеси Москва-
нынъ къарарынен арап уру-
фатындан латин элифбесине
кечирильди. 10 йыл кечкен
сонъ энди латинден кирил
элифбесине кечирдилер.
Совет укюметииннъ бу сия-
сети къырымтатар халкъы-
нынъ медениети ве тилине
пек буюк тесир этти. Шуны
де къайд этмеге истейим ки,
совет империясы халкъы-

(сагъдан) Айше оджабла Аб-
дураманова ве Ачче абла.

Оджабла Ачче-тотай
Апсеттар кызы.

Къуртумер оджа Мамутов

мыза шекер корьсетип бор ашатты.

1930-1940 сенелери девамында яшларымызны окъутып, илимли эткен сонъ, пионер, комсомол, коммунист фиркъалары тешкиль этильди. Оларнынъ азаларыны ватанына, халкъына, ана-бабаларына къаршы тербиелеп, динимизни, урф-адетлеримизни, байрамларымызны ясакъ эттирмек сиясетини алып вардылар. Нетиджеде халкъ арасында таркъагъан чакъынчылыкъ, ботен лафлар, ифтира ве яланнен бинълернен козьге корюльген илимли башлыкъларымыз, оджаларымыз ве диндар имамларымызны совет лагерълеринде вахшийлердже ёкъ этильдилер. Бу сиясет 1953 сенеси джеллят Сталиннинъ гебермесине къадар девам этти.

Мен бу ерде бизге тербие ве илим берген оджаларымызнынъ да адларыны анъмакъ истейим.

1. Бекир оджа
2. Гъаний оджа
3. Сейтхалил оджа
4. Афуз оджа
5. Къуртумер оджа
6. Асан оджа
7. Абдулла оджа
8. Эсма оджабла
9. Аччешерфе оджабла
10. Айше оджабла.

Алланынъ рахметинде олсунлар.

КЪОЗ КОЮНДЕ МЕДЕНИЕТ ИШЛЕРИ

Койде инкбиялба къадар яшлар арасында чалгъы-чагъанакъ, оюн-кулькю олмагъан. Эали шариат каиделеринен яшагъан. Къызлар акъшамлары ёлларда, сокъакъларда юрьмегенлер. Къыз ве йигитлер дюгюнлерде бири-бирилеринен ана-бабаларынынъ разылыгъынен таныш олгъанлар.

1931 сенесинден башлап комсомол яшлар комитети тизилип, оларгъа сербестлик вериле. Яшлар клубларда авескяр бедий

1-нджи сыра (солдан): Къачче Решитова, Эмине Сейдаметова (Бабакъай), Шефикъа Мухтарова, Тотай Гъаниева; 2-нджи сыра (солдан): Айше Чолакъова, Эмине Эмирвелиева, Медине Абдурешитова, Абибе Халилова. *Къоз, 1939 с.*

группалары тешкиль этип, куньдюзлери тарлаларда чалыш-къанлар, акъшамлары исе клубда чалгъы, оюн, йыр ве спектакль къоймакънен мешгъуль олгъанлар. Койде яшлар арасындан истидатлы инсанлар чыкъып, байрамларда халкъны эглендиргенлер. Бойле къызлар арасындан Эмине Сейдаметова (лагъабы Бабакъай) озю чыкъаргъан чынгъыны йырлап, бутюн Судакъ районында нам къазангъан. Меним хатырымда халкъымыз 1944 сенеси майыс 18-де Къырымдан сюргюн этилип, Перекопны кечкен сонъ, «Салыкънен къал, Къырым», деп, вагонымызда эр кес агълап башлады. Рахметли анам, бельки Эмине бунунъ ичюн бир тюркю чыкъарыр, дегенде, Эмине абла Къырым акъкъында чыкъаргъан тюркюсини йырлап, эр кесни агълатты.

Ибраим Оразлы (1894-1945), дженктен эвель Акъмесджиттеки Айвазовский адына рессамлыкъ окъувыны битирди. Судакъта райкомда чалышты. (Сагъдан) къардашы Алиме. 1920 с.

КОЙДЕ ДИН ДЖЕМИЕТИ ВЕ ИБАДЕТХАНЕЛЕР

Инкыляптан эвель коюмизде яшагъан кельмешеклер бизге динимизни кутъмеге ич бир тюрлю кедер этмегенлер. Чюнки олар койде 7-8 къоранта олып, койдешлернен яхшы мунасебетте эдилер. Олар бизим тилимизни, адетлеримизни ве динимизни урьмет эте эдилер. Койде 1850 сенеси 150 адамлыкъ джами къурулгъан. Къарт ве яшлар джума ве байрам намазларыны къылып кельгенлер. Ораза туткъанлар, арам-эялны айыргъанлар. Помещиклер койде шарап заводы къуруп шарап япсаларда, баба-делелеримиз оны арам деп, ичкиджиликни ясакъ эткенлер.

Коюмизде 1850-нджи сенелери Аджи Мамут, Аджи Амет, Аджи Эмирвели киби вариетли адамлар аджылыккъа варгъанлар. Аджи Амет агъанынъ огълу Афуз оджа Тюркиеде окъуп, афуз унваныны алгъан сонъ 1900 сенелери койде имамлыкъ япкъан. О аджайип, илимли инсан олып, халкъ арасында буюк итибар къазангъан.

1918 сенелери большевиклер Къырымны басып алгъан сонъ, яшларымыздан комсомол тешкиятларыны тизип, динимизге къаршы тешвикъат юрьсетмеге башлагъанлар. 1930-нджи сенесинден башлап, джамилерни къапатып, дин адамларына къаршы репрессия башлайлар. Кой имамы Афуз оджа койден къачып, Таракъташ дагъларында чобанлыкъ япа.

1938 сенеси джамини къапатып, колхоз анбары япалар. Минаресини йыкъып, диний урф-адетлеримизни: ораза тутмакъны, джума ве байрам намазларыны къылмакъны ясакъ эттилер. Онынъ ерине озъ байрамларыны, комсомол дюгюнлерини, анда ракъы-шарап ичмесини, хырсызлыкъ ве яланджылыкъны, чакъыджылыкъны ве башкъа хиянетликлерини яшларымызгъа ашладылар.

1942-1943 сенелери лемселер Къырымны запт эткен сонъ,

бизим джамилер ачылды ве джемаат кене де динини кутюп башлады. Судакъ дин джемиети къурулып, онъа Сейтхалил оджа реберлик япты. Койлерде джами ачмакъ, имамларны тайинлемек, яшларыны арап элифбесине окъутмагъа буюк иссе къошты. О вакъыт бизим койде Къарасувдан кельген Абдувели оджа имамлыкъ япты. Бу ынтылышлар узакъкъа вармады. 1944 сенеси советлер къайтып кельген сонъ, кене де репрессиялар башланды. Илимли имамларымыз ве дигер оджаларымызгъа 20 йыл каторга верип, Сибирьге сюръдилер. Олар бизим шейитлеримиз. Алланынъ рахметинде олсунлар.

Къознынъ эски джамиси

1935-1938 СЕНЕЛЕРИНДЕ СТАЛИН РЕПРЕССИЯСЫ

Сталин озюнинъ вахший сиясетини меджбурен кечирмек ичюн этрафына Молотов ве Берия киби сафдашларыны топлап, бутюн эмексевер инсанларны кулак ве халкъ душманы деп, Сибирьге сюргюн эттилер. 1921 сенесининъ ачлыгъындан сонъ большевиклер халкъкъа нисбеттен якъан хаталарыны тюзетмек ичюн, янъы-янъы къарарларыны тадбикъ эттилер. Халкътан ашлыкъларыны алмакъ ичюн, ерли халкъкъа ишанмайып, башкъа ерлерден НКВДлерни кетирип, эалининъ элинде олгъан ашлыкъларны укюметке бедава тапшырткъанлар. Большевиклернинъ бу сиясетинден сонъ 1931-1933 сенелери Къырымда кене ачлыкъ башлады. Мейдана кельген вазиеттен сонъ, озьлерининъ яптыкъларыны акъламакъ ичюн, къабаатны эалининъ вариетли инсанларына ташладылар. Ве оларнынъ мал-мулькюни таламакъ планыны тиздилер. Нетиджеде эки акъым: зенгин ве фукъарелер пейда олып, олар арасында душманлыкъ яратылды.

Аджы Мамут деде
ве къорантасы. Бакуда
чыкъарылгъан ресим.

1931-1932 сенелери ВКП(б)нынъ пленумлеринде декретлер ве къарарлар чыкъарылып, коллективлештирювни тезлештирмек, онъа къаршы чыкъкъанларны джезаламакъ ве кулакларнынъ мал-мулькюни чекип алып сюргюн этмек шиарыны чыкъарып, баба-бала, агъа-къардаш ве къомшу арасында джан агъыртувлары чыкъарылып, узун вакъыткъадже бир-бирлерине душманлыкъ эттирдилер.

Кулаклаштырув планларыны кечирмек ичюн тенбель ве джаиль фукъарелерни ВКП(б)нынъ азасы ве койнинъ рехберлери этип тайинледилер. Олар кулак этильген къоранталарнынъ эвиндеки къашыкъ-чанакъ, эр шейини алып, фукъарелерге дагъыткъанлар. Къадынларнынъ сыргъа ве юзюклерини озъара пайлашкъанлар.

Бойлеликнен, миллетимизни тамырындан ёкъ этмек ичюн ачлыкътан ольгенлерден башкъа, 10 йыл кечкен сонъ, 70-80 бинъ ватандашымызны сюргюнликте ёкъ этилер. Иште, бунъа дерлер геноцид.

Къоз коюнде кулак этильгенлер:

1. Абсеттар Велиевнинъ къорантасы – 8 джан.
2. Веис Мустафаевнинъ къорантасы – 6 джан.
3. Сеитягъа деде ве къадыны Муштотай Уралда ачлыкътан ольдилер.
4. Аджи Мамут деде ве къорантасы.
5. Абляким Къуртамет огълу (Чолакъ).

Аджи Амет Мустафа деде (сагъдан) ве Аджи Мамут агъанынъ огълу Абдураим.

Меним коидешим Эмине Абляким кызы (Чолак) озь кьорантасы акъкында бойле хатырлай:

«1902 сенеси бабам – Абляким Къуртамет огълу оксюз къала. Чолак Усеин дедесининъ янында тербие ала. О вефат эткен сонъ, эмджелерининъ янында яшай. Чолак Усеин дедемиз 110 йыл омюр корьген (1795-1905 сенелери) ве ольгендже догъгъан Къоз коюнде яшагъан. Шимди шарап завод олгъан ерлери ве кой мектеби дедесининъ мулъкю экен. Колхоз пейда олгъан заманда, бабамны реис этип сайлайлар. Лякин «кулак къуйругъы», деп, иштен чыкъаралар. Бутюн шейлерни чекип алып, 5 йылгъа апсханеге къапаталар. О заман Беломор-канал деген ер къурула эди ве бабам яхшы ишлегени ичюн, онда орден къазанды. 3,5 йылдан сонъ бабам эвге къайтып келе. Эмджелери айта: «Койде санъа яшайыш бермезлер. Кет башкъа ерге», дейлер.

Бабам ве эмджесининъ огълу Мемет агъа койде къалалар. Кыаланлары Акъмесджитке кочелер. О зулумларны бабам бир даа чеке: 1937 сенеси 10 йылгъа къапаталар ве анда эбедий къала.

Деделеримиз, бабаларымыз,
аналарымыз, агъаларымыз, сой-соплар
Аз чекишмедилер олар.
Коммунистлер тутып алды,
Бир шей оларгъа къалдырмады.

Сен севгили Кыырым эдинъ,
Олюп кеткен къартларгъа.
Чет юртында къалдылар,
Мухтадж олып топрагъына.

Абляким Къуртаметов
(Чолак)

КЪОЗДАКИ КОЛХОЗ КЪУРУМЫ

1930-нджи сенелеринден башлап, большевиклернинъ заводлар – ишчилерге, ерлер исе – койлюлерге деген сиясети чул тутмады. Халкънынъ мал-мулькюни талап, колхоз тюзюмини къурмакъ ичюн фукъаре къоранталардан коммунист ве комсомол органларыны тешкиль этип, олар арасында рехбер тайин эткенлер. Эгер бойле рехберлер юкъарыдан кельген буйрукъны ерине кетирмесе, оны ишинден бошатып, «халкъ душманы» деп, сюргюн эткенлер. Комсомол етекчилери арасындан агентлер, чекистлер сечип алынып, оларны ана-бабаларына, къардаш ве койдешлерине къаршы ишлемеге меджбур эткенлер.

Бу систем та 1992 сенеси совет къурумы йыкъылмасынаджа девам этти. Кимде ким колхоз къурумына атыны-арабасыны ве малыны вермесе, олардан меджбур алып, озьлерини Уралгъа сюргюн эткенлер. Бу режимге даяналмагъан базы койдешлеримиз, къорантасыны алып, бельгисиз тарафкъа кочип кеткенлер. Мисаль, меним Джафер эмджем арабасына эв-эшьясыны ве къорантасыны юклеп, гедже койден Аджыбай коюне кочип

Ибраим Аметов

кеткен. Аджы Мамут деде сюргюн этеджеклерини билип, Кавказгъа кочип кеткен.

Большевиклер халкъны газетагъа язылмагъа меджбур эткенлер. Мисаль, Балджы Сеитмамут агъагъа газетагъа язылынъ, дегенде, мен сигар чекмейим, дегени ичюн, сен совет укюметининъ сиясетине къаршысынъ деп, 3 йылгъа Беломор каналгъа сюргюн эткенлер.

Бойле сиясетнен халкъны къоркъутып, колхоз къурдылар. Бу систем озюни акъламады, чюнки алынгъан

махсулат сонъ дереджеде аз эди. Мисаль, эвель багъ ве багъчаларнынъ саиплери эрте кетип, кеч къайткъан олсалар, колхоз къурумында саба халкъ топланып бригадир оларгъа иш бергендже саат 10 ола эди. Онынъ ичюн де колхозджыларнынъ алгъан махсулатлары аз олгъанындан, оларнынъ нормаларыны котере эдилер. Эгер нормаларыны беджермеселер, геджеси фенер якъып, багъчада ер къаздыргъанлар. Устюнде фуфайка, аягъында чарыкъ, элинде 5-6 киллолыкъ лескернен ташкъаялы ерлерде багъ къазгъан инсанлар, бир кимсеге шикъет этип оламагъанлар.

Мен бир икяени хатырламакъ истейим. Рахметли дедем 65 яшында олса да колхозгъа верильген озъ багъында чалышыр эди. Эльбетте оны меджбур этмез эдилер, амма аз олса да акъкъыны берир эдилер. Дедем эр кунъ акъшам эвге къайткъанда бир аркъа от алыр эди. Отнынъ ичинде балаларына гизлиден 2 дане армут, 2 салкъым юзюм кетирир эди. Бизлер де буны беклеп отурыр эдик. Бир кунъ дедем кене де отнынъ ичине армут ве юзюм къойгъанда бригадир коре. Акъшам сельсовет реисинен берабер дедемнинъ огюне чыккып, отны ачмагъа меджбур этелер. Озю осьтюрген багъбагъчасындан армутнен юзюм алгъаны ичюн утандыргъанлар. Дедем, къарт адам, акъшам эвге кельген сонъ, анама тарфетип, агълагъаныны ич унутмам.

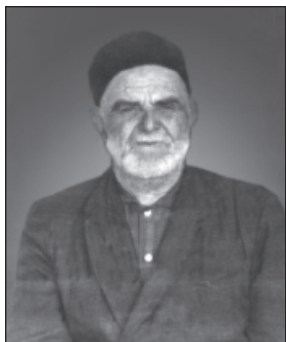
Биз, балалар, мейва ве юзюм багъчаларынынъ янындан гечкенде, ерге

Абдурефи Сеитягъев,
1940 с.

Сеитвели Къуртбиялов

Кос Осман

түшкен мейваларны алмагъа къоркъар эдик. Эгер алгъанымызны къаравул коръсе, башымыздан шапкемизни алып, акъшам анамны я да дедемни сельсоветке чагъырып, оларнынъ эмек кунъюгини кесер эдилер.

Колхоз рехберлери джамилерни къапаттып, олардан анбар яптылар. Мусульман урф-адетлеримизни, бильхасса ораза тутмакъны къатты незарет астына алып, чалышкъан ерлеринде меджбурен сув ичиргенлер. Эгер ораза айында саарь вакътында биревлернинъ пенджерелеринде ярыкъ горюльсе, ораза тута, деп къабаатлагъанлар.

1935-1936 сенелери къызлар ве яшлар арасында комсомлгъа янъы азалар къабул этмек, оларны коммунистик рухта тербиелемек ве диндарларгъа къаршы курешмек, яшларнынъ совет девлетине къаршы сёйлеген итиразларыны башкъаларгъа хабер этмек, яни чакъмакъ, киби меселелер бакъылыр эди. Бундан гъайры комсомол яшларымыз акъшамлары клубларгъа топланып, оюн-кулькю, динимизге, урф-адетлеримизге уйгъунсыз ишлерини япып башладылар. Бунъа къаршы чыкъкъан ана-бабаларны сельсоветке чагъырып, тенбие бере эдилер. Байгъуш ана-бабалар яры геджеде кельген къызына сёзюни кечирип оламагъанлар. Коммунистлер балаларымызны суннет эттирмегенлер. Рахметли Муслим бабам агъамларны гизлиден чёльде Джафер эмджемнинъ эвине варып, суннет эттирген. Бизим акърандаки балалар исе 12-14 яшында 1943 сенеси лемселер кельген сонъ суннет олдылар.

Бойлеликнен, бизлер советлер девиринде мешакъатлы яшыйышны башымыздан кечирдик.

1930-1941 сенелеринде Будённый адына колхоз фааллери:

Абдурефи Сеитягъев – дженктен эвель СССРнинъ Юкъары Шурасынынъ депутаты. Подпольщик, партизан, 1944 сенеси лемселер тарафындан тутулып асылды.

Эмирали Садлаев – дженктен эвель Къутлакъ коюнинъ реиси эди. Партизан, подпольщик, 1942 сенеси лемселер тарафындан атылды.

Сейтджелил Оразлыев – дженктен эвель Новый Свет къасабасы кой шурасынынъ реиси. Партизан, подпольщик, 1942 сенеси лемселер тарафындан атылды.

Сеитибрам Абсеттаров – дженктен эвель Айсерез коюнде колхоз реиси эди. Партизан, Озбекистана сюргюн этильди ве онда да 1945 сенеси вефат этти.

Эмирали Садлаев, авраты Айше ве къыз къардашы Тотайнен

Смаил агъа Ягъев
(Партизан Смаил), 1956 с.

Колхоз бригадирлери (солдан) Халил Зевадинов ве Сейтмамут агъа.

Койде колхоз тизильген сонъ, онда ишлеген рехберлер:

1. колхоз реиси – Абляким Меметов
2. кой шурасынынъ реиси – Ибраим Аметов (партизан, 1943 сенеси лемселер тарафындан атылды)
3. сельсовет кятиби – Решит Аметов
4. колхоз эсапчысы – Смаил Ягъяев
5. колхоз бригадири – Абдураман Ягъяев
6. юзюм бригадасынынъ бригадирлери – Кос Осман, Халил Зевадинов, Сейтмамут агъа ве Сидали агъа.

Яхшы ишлеген колхозчыларны Хансарайны зиярет этмеге ёллагъанлар. *Багъчасарай, 3 майыс 1938 с.*

1-нджи сыра (солдан): Дубай Решит агъа, чобан Джемиль агъа, бухгалтер Усеин агъа, бригадир Аптраман агъа.

2-нджи сыра: Анифе-шерфе Эмирусеинова, Кос Осман агъа, Сейтмамут агъа, Арент Бекир агъа ве анам Эмине-шерфе Сейтосманова.

КЪОЗ КОЮНДЕ АЙВАНАСРАВДЖЫЛЫКЪ

Койде айванасравджылыкънен огърашмакъ ичюн дагъ этеклериндеки отлакълар естерли имкян берген. Инкъилияптан эвель Чалкъанынъ дагъ этеклеринде Сеитягъя агъанынъ къошусы олып, къара мал, къойын, эчки ве йылкъы асрагъан. 1930-нджи сенеси бу инсаннынъ мал-мулькюни алып, кендини кулак этип Сибирьге сюргюн эттилер. Анда ачлыкътан ве сувукътан къадынынен экиси ольгенлер.

Коллективизация вакътында Чалкъа къошунда 1500 бинъге якъын адамнынъ къой ве эчкиси олгъан, лякин бир кимсенинъ озъ малыны алып соймагъа акъкъы олмагъан. Таракълыгъын къошунда колхознынъ 2000 баш къой-эчкиси олгъан.

Койнинъ намлы чобанларынынъ адлары:

1. Али чобан
2. чобан Джеббар
3. чобан Джемиль
4. чобан Сейдали
5. чобан Сейдамет
6. чобан Аптраман (Бари агъанынъ)
7. чобан Ары Къуртамет
8. чобан Эмирасан.
9. агъа-къардаш Дубай Решит ве Дубай Къуртамет.

Оларгъа Алла рахмет эйлесин.

Юкъарыда анъылгъан бу чобанларнынъ иш ве яшайыш шарайтлери агъыр олса да, колхозгъа верильген махсулатлар юксек севиiede олгъан. Олар девлетке эт, тери, къозу териси, юнъ, къой-эчки пенирлери тапшыргъанлар. Мен бу ерде дайым, Чобан Джеббарнынъ икяесини хатырламакъ истейим. 1978 сенеси дайым Озбекистандан Къырымгъа мангъа мусафирликке кельгенде, бутюн къартларда олгъаны киби онда да ватан асретлиги вар эди. О, мангъа: «Огълум, мени койге алып вар. Мен сюргюнликте тюшюмде даима дагъларда чобан олып юргенимни корем», деди. Мен оны эски «Победа» машинамен койге кетирип, бутюн ерлерни гездирдим.

О вакъыт энди коюмиздеки эвлернинъ 80 файызы йыкъылгъан эди. Мезарлыкълар айдалып, ерлерине юзюм отурткъан эдилер. Дайыма, энди анда алып варайым, дедим. «Огълум, меним бир арзум даа вар. Мен Манджилъни бир даа корьсем, о ерде ольсем де разыйым», деп, агълап йиберди. Мен дайымнынъ риджасыны ерине кетирмек ичюн, ёла чыкътым. Манджилъ – Къоз коюнинъ энъ дюльбер манзаралы дагъ тёпесинде ерлешкен, энъ лезетли суву олгъан кешмелерден биридир. Мен Синоргъа варып, сагъа бурулдым ве Тузланынъ мейданына варып, машинамы дагъгъа ташлап, яян Манджилъге ёл алдыкъ. Бизлер Къаланынъ мейданына чыкъкъанда, болдуруп зорнен нефес алдыкъ. Мен дайымдан не ичюн бу ерге Тузланынъ мейданы дейлер, деп сорадым. О, манъа, чобанлар бу мейданда пиляки ташлар устюне туз къойып, малларгъа вере эдилер, деди. Бизлер Къалагъа чыкъкъанда рахметли дайым энди кечкен куньлерни хатырлап, агълады. «Огълум, бу ерлерде бизим одамыз оладжакъ эди», деп, шашмалап, ояна-буяна чапып башлады. Ода ертоледе экен. Оны тапып, этрафындаки отларны ёлуп, чокъ вакъыт бала дайын агълады. Дайым озъ хатырлавларында бу ерде учъ чобан 1500 къой-эчкини сагъып, девлетке тонналарнен пенир бергенлерини тариф этти. Бу ерден Манджилъ кешмесинде къайта-къайта сув ичип, дайымнынъ эр бир оба, дере, ондаки ёл ве сокъакълар, чокъракъ ве кешмелер, голлер акъкъындаки хатыравларыны меракънен динълеп, акъылымда сакъладым.

Буны язгъанымнынъ себеби – бу тек дайымнынъ фаджиасы дегиль, бутюн халкъымызнынъ, эсасен сюрюнликте ватанына асрет олып, «Ватан, Ватан», деп, козь юмгъан ана-бабаларымызнынъ фаджиасыдыр. Буны келеджек несилимиз унутмамакъ керек.

Бойлеликнен кой чобанлары язда отлакъ къыдырып, тап Къарабий яйляларына, кузьге якъын исе чёль тарафларында булунгъанлар. Къыш мевсиминде джемаат малы Чалкъанынъ къошунда, колхоз малы исе Таракълыгъынъ къошунда къышлагъан.

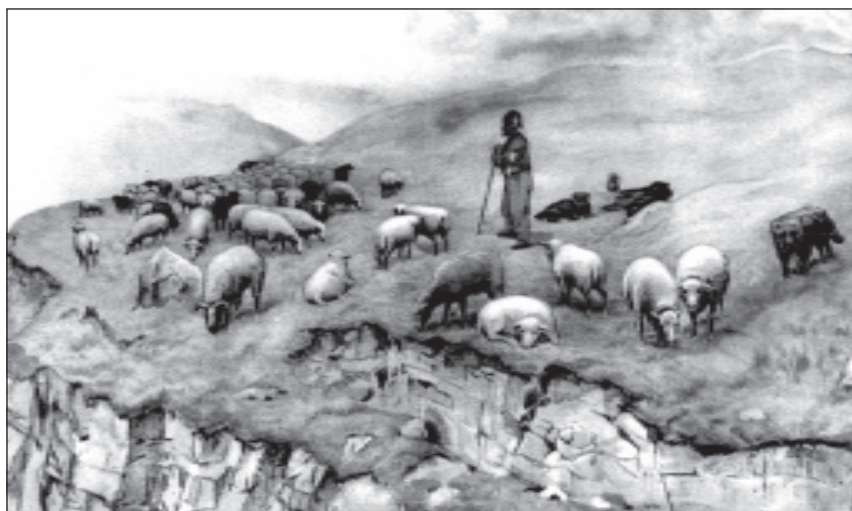
Чобанларда даа бир месулиетли иш олгъан: къойын кыр-

кыйшы. Бу агъыр ишке эвельден азырлыкъ корип, макъасларыны къайрап азырлагъанлар ве махсус теджрибели усталарны теклиф эткенлер. Эр бир къырккъыджы кунде 40-50 баш къойнынъ юнини къырккъъан. Къырккъым биткен сонъ, малларны денъизде яни махсус ерлерде «кралин»ден ювгъанлар. Бу ишлер къарарнен бир ай девамында биткен, сонъра яйляларгъа кетмеге азырлыкъ корюльген.

1941 сенеси чобанлар колхоз малыны партизанларгъа teslim эткенлер.

Кой ходжалыгъында ат араба юк ташув ичюн эсас васта олып, колхознынъ 100-ден зияде аты, 60-70 дане йылкысы олгъан. Ат арабанен колхозгъа пичен, кыйшылыкъ агъач ве ходжалыкъ саасында ташыладжакъ юклер ичюн эмиети буюк олгъан. Месея, юзюм ве багъчалар ичюн кубрени Чалкъа къошундан арабадан денъиздеки къайыккъа, ондан кой ялысына кетирип, кенеде арабагъа юклеп, багъ-багъчаларгъа ташыгъанлар.

Коюмиз таш-къаялы олгъаны себебинден, чалышкъан атларнынъ туяклары тез ашалгъаны ичюн налбантлар атларны наллап тургъанлар.

КОЙДЕ БАГЪЧАДЖЫЛЫКЪ

Койде деерлик буюк багъчалар олмагъан. Сонъки йыллары Динек багъча, Абдураим ве Макъсуд агъанынъ багъчалары олгъан. Койдешлер эсасен озъ багъларынынъ этрафында терек отурткъанлар. Емиш тереклери озен боюнда сувлу ерлерде осьтюрильген. Сувсуз ерлерде чокъча бадем, ювез, кирез, къарт дут киби тереклери осьтюрильген.

Бугунъде койде 150-200 йыллыкъ тереклер сакъланып къалгъан.

Юзюм йыгъув мевсими

Багъджы

Койде оськен емиш тереклери:

1. Сары армут	5. Ильямус армут
2. Боздургъан армут	6. Фердинанд армут
3. Бера армут	7. Къабакъ армут.
4. Зенджирли армут	

Алмалар:

1. Къандиль алма	4. Сары сынап
2. Къандиль сынап	5. Шефран.
3. Сынап	

Эриклер:

1. Ал эрик	4. Сары эрик
2. Къушбурун эрик	5. Кок эрик
3. Юзюм эрик	6. Къара эрик.

Кирез:

1. Майыс кирези	6. Стамбул кирези
2. Алянакъ	7. Сары кирез
3. Чинеме	8. Узун сап
4. Агъув шербет	9. Тана гозь.
5. Къыскъа сап	

Къышлыкъ мейвалар:

1. Джевиз: къызгъаныч, джумерт
2. Бадем: къызгъаныч, джумерт
3. Ювез: эрте ве гечки
4. Айва.

Къоз коюнинъ бостанджылары. Оргада бригадир Решит деде.

Къоз дагъларында оськен мейвалар:

1. Дагъ алаты (кийик армут)	7. Фындыкъ
2. Къызылчыкъ	8. Пельтик
3. Мушмолла	9. Огюз котен
4. Аджджы алма	10. Япышкъан
5. Гогем	11. Ит бурун.
6. Большюрген	

Эрте баарьде ашалгъан отлар:

1. Джигдем	9. Чай оту
2. Касук	10. Къызыл-чубукъ
3. Мандалач	11. Къозу-къарын
4. Къоз къулакъ	12. Френк юзюми
5. Дагъ джилеги	13. Таракъ оту
6. Мантар	14. Нане
7. Ер сакъызы	15. Ат къулакъ
8. Тамыр (ткенли)	16. Капере.

Шимдики вакъытта Къозда 70-ке якъын юзюм джыныслары осьтюрильмекте. ***Эвельден сакъланып къалгъан абориген юзюмлер:***

1. Эким къара	9. Къара асма
2. Джеват къара	10. Чабаш
3. Кок пандас	11. Зырва
4. Сары пандас	12. Къара мушкет
5. Кефессие	13. Беяз мушкет
6. Какур	14. Тана гозь
7. Чауш	15. Къара бурун
8. Ташлы юзюм	16. Къадын бармакъ ве башкъалары.

Дагъда оськен тереклеринъ адлары:

1. Серви (кипарис)	6. Сельви
2. Эмен	7. Сюгют

3. Кок агъач
4. Къара агъач
5. Куруч

8. Къавакъ
9. Ардыч (можжевельник)
10. Къара сельби.

Дагъ чечеклери:

1. Къар чечеги
2. Аю гуль

3. Мелевше
4. Кестане

Койде юзюм багъы. 1-нджи (сагъдан) Гъаний оджа Алиев ве ар-
тында Къуртумер оджа Мамутов. 1938-нджи сенеси.

КЪОЗДА ТЮТЮНДЖИЛИК

Тютюнджилик эвель-эзельден Къырымда асралып башлангъан. Лякин эр кес оны озюне кереги къадар етиштирген. Советлер кельген сонъ 1930-нджы сенелеринден башлап койде меджбурий тютюн тарлалары тешкиль этильди. Тютюн девлетке чокъ кяр кетиргени ичюн багъ-багъчадан сонъ тютюн мейданыны чокъарттылар. Лякин колхозджылар верильген махсулатларгъа коре, йылнынъ сонъуна чалышкъан эмек акъкъыны алалмай, борджлу чыкъкъанлар. Буна бакъмадан коюмизде 25-30 гектардан 90-100 тонна махсулат алгъанлар. Тютюн осьтюремек агъыр ве девамлы эмек талап эткен иштир. Тютюн осьтюремек ичюн махсус парниклер къазылып, арабанен Эчки дагъ ве Комюрликтен дагъ кубреси кетиргенлер. Январъ айындан башлап, парникке урлукъ сепип, устюни къамыш ве кийизлернен къапаткъанлар. Тютюн эки къулакъ олгъанда, пикировка яни сийреклетип отурткъанлар. Фиделер 4 япракълыкъ олгъанда, яни апрель айындан башлап, ерлерге отуртылгъанлар. Бу иш агъыр олгъаны ичюн, комсомол яшлар бригадасы тешкиль этильген. Бу ишлер майыснынъ 15-нде битирилъген. Тютюнни сувармакъ ичюн, арабаларгъа пелен (бочка) къойып, диблерини суваргъанлар. Тютюнни августта йыгып башлагъанлар. Тютюннинъ диптеки 2-3 япрагъы – энъ яхшысы 1-нджи сорт. Сонъ 2-нджи ве 3-нджи сортларгъа айырыла.

Йыгылгъан тютюнни дестелеп, арабалардан тютюн аранларына кетирип, махсус устю къапалгъан сачакъ тюбюнде сырыкъларгъа ве йиплерге тизип, къурута эдилер. Тютюнни йыгыгъанда, онынъ зифти (никотин) инсаннынъ беденине зарар эте.

Бойлеликнен къозлылар етиштирилъген махсулатны девлетке тапшыра эди.

Колхоз къурумында койде аз микъдарда халкъкъа етерли дереджеде себзе осьтюрилип, колхоз тюкянында джемааткъа сатылгъан. Булардан: къавун, къарпуз, хыяр, помидор ве дигерлери.

1941 СЕНЕСИ. ДЖЕНК БАШЛАНДЫ

1941 сенеси июнь 22-де совет укюметинен Германия арасында дженк башланды. Арадан 3 кунь кечкен сонъ, койде 18-ден 50 яшкъадже олгъан эр адамларыны джебэге алдылар. Дженкнинъ октябрь айынадже колхозда иш девам этти. Алынгъан берекет колхоз анбарларына ерлештирильди. Октябрь айынынъ сонъунда совет рехберлери алынгъан берекет душмангъа къалмасын, деп, тютюн аранларыны, анбарларны, шарап магъазларыны якъып башладылар. Шарап бочкаларыны парлап, денъизге акъыттылар. Махсулатлар таланды, колхоз малы дагъгъа айдалып, партизанларгъа тапшырылды.

1941 сенеси ноябрь 7-де койге илькиде атлы румын аскерлерни кельдилер. О вакъыт дедемнен экимиз дагъда агъач топлай эдик. Бизлерни партизан деп, койге кетирдилер. Бизни корьген Абляким дайым, аскерлерден румынджа лаф этип башлады (дайым 1-нджи джиан дженкинде Романияда 4 йыл эсирликте олгъан). Ондан сонъ бизлерни ёлладылар.

Лемселер кельген сонъ, зали янгы режимге бойсунып,

Мырас Сейтмамут абдест алгъанда лемсе офицери чыкъаргъан ресим. 1942 с. къорантасынен тюшкен ресим

янъы сиясетнинъ къанунларына алышып башлады. Койде янъы режимге бойсунмакъ, халкъ арасында низамны сакъламакъ ичюн, староста ве полиция башлыкълары сайланды. Бу башлыкълар коммунист ве комсомол рехберлерини джезаламакъ, кой комендантына бойсунмакъ киби вакъиалар кене де койдешлер арасында къарама-къаршылыккъа алып кельди. Сакъ къалгъан кулак балалары яки къардашлары озлерининъ ерлерини ве эвлерини талап этип башладылар. Кой эалиси колхоз ве озь ерлерини болноп алдылар. Кой эалиси арасында бир-бирине сен меним бабамны я да къардашымны ёкъ эттинъ деп, бир-бирлерини чакъып аттырдылар.

1942 сенеси Судакъ десантындан сонъ вазиет кене деньишти. 1942 сенеси 5 январь Судагъа якъын 218 десант тюшюрилип, эписи гъайып олды. 1942 сенеси январь 16-да 2-нджи десант тюшюрилип, Кефе десантынен къошулмакъ керек эдилер. 500 якъын десант Орбаш тёпесинде токътатылып, ардына къайтмагъа меджбур олды. Январь айынынъ сувугъында къар-боран, ач-чыплакъ факъат тюфекнен сиялялангъан совет аскерлери Къознынъ юкъарысында Будка ве Мыртыкъ мейданында чокълары эляк олып, къалгъанлары исе эсирге тюштилер. Бу вазиеттен сонъ эалининъ бир кысымы советлер кене кельди, деп къуvandылар. Дигерлери исе къоркъытылар. 1942 сенесининъ 2-нджи ярысындан башлап 1944 сененинъ апрель айынадже койлюлер тынч яшасалар да, вазиет кене де агъыр эди. Бу вакъыт ичинде джамилер ачылып, динимиз эвельки киби кутюльмеге башланды. Джума ве байрам намазлары къылынып, яшлар дин окъувына къатнап башладылар. Койде янъыдан 4 директен минаре къурулды. Эзан сеси эшитильди. Койдешлер багъ-багъчадан чыкъкъан махсулатны арабагъа юклеп, чёльге вармакъ ичюн Оскар коменданттан пропуск алып эдилер. Ондан да гъайры румын постларына ёл бою акъ вермек керек эди. Къайткъанда исе койге якъын къалгъанда ач-зебиль партизанлар койдешлерининъ ат арабасы такъым эпсини алып кетер эдилер.

Бойле ал 1944 сенеси январь айында Абдураман эмджем чёльден къайткъанда да олды. Орбашта партизанлар огюне чыкыып ат арабасы такъым огълу Ильясенен дагъ ичерисине алып кетелер. Бир афтадан сонъ къайтарып ёллайлар.

Шуны да къайд этмеге истейим ки, лемселер койде 2,5 йыл турдылар. Олар халкъны эзиемледилер. Бир де бир шей алсалар, мытлакъкъа парасыны берир эдилер. Лякин румынлар хырсызлыкъ, кызларгъа саташмакъ, малларыны хырсызлап, соймакъ киби арекетлерде актив иштирак эте эдилер. Лемселернинъ сонъки аскери 1944 сенеси апрель 13-де койни терк этти.

ЭКИНДЖИ ДЖИАН ДЖЕНКИНДЕ ИШТИРАК ЭТ- КЕН КОЙДЕШЛЕРИМ-ОФИЦЕРЛЕР:

Сейтмамут
Сейджелилов

1. Сейтмамут Сейджелилов – разведгруппа командири, подполковник.

2. Сейдамет Бекиров – артиллерия подполковниги.

3. Ибраим Аметов – арбий эким, майор.

4. Анифе Халилова – арбий эким, майор.

5. Айше Халилова – арбий эким, капитан.

6. Сеитосман Акъсеитов – учуджы, капитан.

7. Абдурешит Халилов – учуджы, майор.

8. Мустафа Аблязов – учуджы, уйкен лейтенант.

9. Сейтасан Умеров – танкчы, уйкен лейтенант.

10. Юнус Джелилов – топчы, лейтенант.

11. Къуртосман Халилов – политрук, майор.

12. Эмидали Садлаев – партизан, политрук, уйкен лейтенант.

13. Къуртумер Мамутов – капитан.

14. Осман Аметов – сувалты гемисинде ялдагъан капитан.

Сейдамет Бекиров

Вели Сейтмустафаев

Мустафа Аблязов
1942 с.

15. Амет Мамутов – лейтенант.
16. Абдулла Оразлы – капитан.
17. Абдуменнан Оразлы – лейтенант.
18. Эмир-Асан Усеинов – партизан,
уйкен лейтенант.
19. Сейтосман Бекиров – танкчы, лей-
тенант.
20. Сейдали Сейдосманов – 1941 с.
атылды, лейтенант.
21. Ильяс Сейтмамутов – лейтенант.
22. Абляз Асанов – танкчы, лейтенант.
23. Аблямит Меджитов – кавалерист,
лейтенант, Владивостокта эляк олды.
24. Вели Сейтмустафаев – лейтенант.
25. Осман Аппазов – лейтенант.
26. Александр Иванов – уйкен лей-
тенант.
27. Владимир Зинченко – лейтенант.

**КЪОЗ КОЮНИНЪ УЛУ ВАТАН
ДЖЕНКИ ВАКЪТЫНДА
ЭЛЯК ОЛГЪАН
САКИНЛЕРИНИНЪ ДЖЕДВЕЛИ:**

1. Сейтосман Аблаев, 1921 с.
2. Осман Аблякимов, 1923 с.
3. Абляз Абильвапов, 1923 с.
4. Халил Абильвапов, 1920 с.
5. Ибраим Апсеттаров, 1921 с.
6. Халил Апсеттаров, 1919 с.
7. Осман Аметов, 1917 с.
8. Сейтосман Аметов, 1916 с.
9. Абляз Асанов, 1918 с.

Осман Аметов

Сеитосман Акъсеитов

Меджит Джелилов

10. Мусрет Бекиров, 1923 с.
11. Сейтосман Бекиров, 1917 с.
12. Зинченко Владимир, 1918 с.
13. Иванов Александр, 1920 с.
14. Аблямит Меджитов, 1918 с.
15. Абдульменнан Оразлы, 1917 с.
16. Амет Мамутов, 1918 с.
17. Вели Сеитмустафев, 1916 с.
18. Сеитосман Сейдалиев, 1921 с.
19. Садредин Сейдаметов, 1921 с.
20. Эмир-Асан Сейтджелилов, 1923 с.
21. Ильяс Сейтмамутов, 1920 с.
22. Сеит-Асан Умеров, 1921 с.
23. Сеитмустафа Умеров, 1915 с.
24. Эмир-Али Усеинов, 1912 с.
25. Къуртамет Эмиралиев, 1913 с.
26. Аким Асанов
27. Ибраим Джелилов
28. Абдураман Идрисов
29. Осман Аппазов, 1908 с.
30. Иван Корецкий
31. Пётр Куклин.

**УЛУ ВАТАН ДЖЕНКИ
ВАКЪТЫНДА
ЛЕМСЕЛЕР ТАРАФЫНДАН
АТЫП ОЛЬДЮРИЛЬГЕН
КЪОЗЛЫЛАР:**

1. Гъафар Абкъадыров, 1923 с.
2. Гъафар Аблякимов, 1903 с.
3. Абдурефи Сеитяев, 1912 с.
4. Эмирасан Усеинов, 1912 с.
5. Ибраим Аметов, 1910 с.

6. Решит Аметов, 1912 с.
7. Юрий Иванов, 1908 с.
8. Сейтхалил Мамутов, 1904 с.
9. Абляким Меджитов, 1911 с.
10. Билял Ибраимов, 1910 с.
11. Эмиралли Садлаев, 1905 с.
12. Вели Сейтмамұтов, 1925 с.
13. Меджит Джелилов, 1923 с.
14. Джафер Бекиров, 1904 с.
15. Меджит Асанов.
16. Сейтджелил Сейтбекиров, 1904 с.
17. Исмаил Абиљвапов, 1924 с.
18. Иљяс Сейтмамұтов, 1923 с.
19. Аблялим Асанов, 1924 с.
20. Умер Османов.
21. Якъуб Меметов.
22. Владимир Сакаев, 1912 с.
23. Сейдали Асанов, 1918 с.
24. Асан Белялов
25. Смаил Велиев.

Эмирасан Усеинов

Абкъадыр Аблякимов

Машинада артта отургъан Къуртумер Мамутов. Либерес шеэринде комендант олгъанда. 1946 с.

Меджит Къуртасанов

УЧАСТИЕ КРЫМСКОТАТАРСКОГО НАРОДА В ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ

Деревня Къоз Судакского района (по материалам самопереписи Крымскотатарского национального движения)

1. **Гафар АБЛЯКИМОВ** – 1896 г.р., член КПСС, председатель сельпо. Участвовал в партизанском движении, Судакский отряд №1, рядовой, разведчик. Расстрелян 24.12.1941 г.

2. **Сеитибраим АБСЕТТАРОВ** – 1896 года рождения, член КПСС, председатель колхоза дер. Айсerez. Участвовал в партизанском движении, Судакский отряд №1, рядовой. Выслан с семьей в Узбекистан, умер в 1945 году.

3. **Меджит АСАНОВ** – 1905 года рождения, беспартийный, милиционер. Участвовал в партизанском движении, Судакский отряд №1. Расстрелян немцами в 1943 г.

4. **Абляз АБИЛЬВАТОВ** – 1923 года рождения, беспартийный, колхозник. Участвовал в партизанском движении, Южное соединение, отряд №20 Молочникова. Расстрелян немцами в 1944 г.

5. **Меджит ДЖЕЛИЛОВ** – 1923 года рождения, беспартийный, колхозник. Участвовал в партизанском движении, Южное соединение, отряд №20 Молочникова. Расстрелян немцами в 1944 г.

6. **Асан ИЗМАЙЛОВ** – 1906 года рождения, член КПСС, инструктор районо. Родился в Турции, был турецким подданным. Мобилизовался в армию 1941 году. Участвовал в партизанском движении, Судакский отряд №1, комиссар.

7. **Абляким МЕМЕТОВ** – 1897 года рождения, член КПСС, председатель колхоза им. Буденного. Участвовал в партизанском движении, Судакский отряд №1. Член подпольной группы Би-

цирг №12, в Австрии. Агитация и переход через линию фронта. Вернулся из Германии в Узбекистан в начале 1950-х годов.

8. **Гафар АБКАДЫРОВ** – 1923 года рождения, беспартийный, чабан. Угнан в Германию, где и погиб.

9. **Смаил ЯГЪЯЕВ** – 1908 года рождения, коммунист, бухгалтер колхоза. Мобилизовался в армию в 1941 году. Участвовал в партизанском движении, Судакский отряд №1, политрук. Член подпольной группы Бицирг №12, в Австрии. Агитация и переход через линию фронта. Вернулся из Германии в Узбекистан в начале 1950-х годов. Умер в Узбекистане.

Жена и двое детей умерли в первые годы депортации.

10. **Усеин ИЗМАЙЛОВ** – 1902 года рождения, беспартийный, секретарь счетной комиссии. Мобилизовался в армию в 1941 году. Участвовал в партизанском движении, истребительный батальон, рядовой.

11. **Абдурефи СЕЙТЯГЪЯЕВ** – 1905 года рождения, коммунист, депутат Верховного Совета СССР, заввинпромом. Работал в НКВД. Расстрелян в 1941 году во время разведки.

12. **Ибраим ОРАЗЛЫ** – 1896 года рождения, коммунист, художник. Участвовал в партизанском движении, истребительный батальон, рядовой.

13. **Мустафа КЪУРТАСАНОВ** – 1923 года рождения, беспартийный, колхозник. Участвовал в партизанском движении, Южное соединение №20 Молочникова, адъютант Молочникова.

14. **Осман АМЕТОВ** – 1916 года рождения, комсомолец, секретарь районо. Мобилизовался в армию в 1939 году. Погиб на фронте в Прибалтике 17 мая 1944 года. Капитан-подводник.

15. **Сейтосман БЕКИРОВ** – 1914 года рождения, беспартийный, шофер колхоза. Мобилизовался в армию в 1941 году. Танкист. Лейтенант. Погиб на фронте.

16. **Нусрет БЕКИРОВ** – 1919 года рождения, член ВЛКСМ, колхозник. Мобилизовался в армию в 1939 году. Минометчик, рядовой. Погиб на фронте.

Один ребенок и родители умерли в первые годы депортации в Узбекистане.

17. **Амет МАМУТОВ** – 1912 года рождения, комсомолец, шофер. Мобилизовался в армию в 1941 году. Танкист, лейтенант. Имеет 4 награды. Погиб при обороне Брестской крепости в 1941 году.

18. **Сейдосман СЕЙДАЛИЕВ** – 1921 года рождения, беспартийный, колхозник, чабан. Мобилизовался в армию в 1941 году. Северо-морской флот, лейтенант. Погиб при обороне Брестской крепости в 1941 году.

Сейдосман Сейдалиев

19. **Эмирасан СЕЙДЖЕЛИЛОВ** – 1924 года рождения, комсомолец, колхозник. Мобилизовался в армию в 1941 году. Погиб на фронте.

Отец Сейджелила СЕЙТБЕКIROVA расстрелян немцами в 1942 году. До войны был председателем сельсовета дер. Новый Свет. Мать Райме, сестра Урие, брат Хайреддин умерли в первые годы депортации.

20. **Меннан ОРАЗЛЫ** – 1916 года рождения, комсомолец, учитель. Мобилизовался в армию в 1941 году. Северо-морской флот, рядовой. Погиб при обороне Севастополя.

Жена Асие, сын Эшреф погибли в первые годы депортации.

21. **Халил АПСЕТТАРОВ** – 1924 года рождения, беспартийный, колхозник. Мобилизовался в армию в 1941 году. Сухопутные войска. Погиб при обороне Севастополя.

Родители депортированы в Узбекистан. Мать погибла в первые годы депортации.

22. **Ибрам АПСЕТТАРОВ** – 1916 года рождения, беспар-

тийный, колхозник, чабан. Мобилизовался в армию в 1941 году. Сухопутные войска. Погиб при обороне Севастополя.

Родители депортированы в Узбекистан. Мать погибла в первые годы депортации.

23. Халиль АБИЛЬВАПОВ – 1911 года рождения, беспартийный, колхозник. Мобилизовался в армию в 1941 году. Сухопутные войска. Погиб при защите Одессы.

Родители и семья депортированы в Узбекистан, где 2-е детей погибли в первые годы депортации.

24. Къуртамет ЭМИРАЛИЕВ – 1912 года рождения, беспартийный, колхозник. Мобилизовался в армию в 1939 году. Сухопутные войска, рядовой. Погиб при обороне Брестской крепости.

25. Садредин СЕЙДАМЕТОВ – 1922 года рождения, беспартийный, колхозник. Мобилизовался в армию в 1939 году. Погиб при обороне Ленинграда.

Вся семья была депортирована в Узбекистан.

26. Вели СЕЙДМУСТАФЕВ – 1915 года рождения, коммунист, зав.почтой. Мобилизовался в армию в 1941 году. Сухопутные войска, лейтенант. Погиб при обороне Севастополя.

Жена и сын депортированы в Узбекистан.

27. Сейдмустафа УМЕРОВ – 1912 года рождения, беспартийный, колхозник. Мобилизовался в армию в 1941 году. Минометчик, рядовой. Погиб на фронте.

Родители и семья депортированы в Узбекистан. Отец и мать умерли в первые годы депортации.

28. Сейдасан УМЕРОВ – 1916 года рождения, беспартийный, колхозник. Мобилизовался в армию в 1939 году. Пехота, рядовой. Погиб в Финской войне.

Старший брат Сейдмустафа погиб на фронте.

29. **Ильяс СЕЙТМАМУТОВ** – 1916 года рождения, комсомолец, учитель. Мобилизовался в армию в 1941 году. Пехота, лейтенант. Погиб на фронте.

Семья и родители депортированы в Узбекистан. Родители погибли в первые годы депортации.

30. **Шерфедин АКЪКЪИЕВ** – 1916 года рождения, беспартийный, колхозник. Мобилизовался в армию в 1941 году. Пехота, рядовой. Погиб на фронте.

Родители, братья Рефат, Решат, Рустем, сестра Шевкые депортированы в Узбекистан. Мать и отец погибли в 1944 году. Рефат и Решат умерли в детдоме.

31. **Абляз АСАНОВ** – 1914 года рождения, беспартийный, шофер. Мобилизовался в армию в 1941 году. Танкист, сержант. Погиб на фронте.

Мать погибла в первые годы депортации.

32. **Умер ОСМАНОВ** – 1916 года рождения, беспартийный, колхозник. Мобилизовался в армию в 1941 году. Пехота, сержант. Погиб на фронте в 1942 году при обороне Севастополя.

33. **Осман АБЛЯКИМОВ** – 1924 года рождения, беспартийный, колхозник. Мобилизовался в армию в 1941 году. Рядовой. Погиб при обороне Севастополя.

34. **Сейтибраим СЕЙТДЖЕЛИЛОВ** – 1924 года рождения, беспартийный, колхозник. Мобилизовался в армию в 1941 году. Рядовой. Участвовал в обороне Севастополя.

Вся семья депортированы в Узбекистан.

35. **Сеймамут СЕЙТДЖЕЛИЛОВ** – 1919 года рождения, коммунист. Работал в редакции газеты в Судак. Мобилизовался в армию в 1940 году. Контрразведчик. Подполковник госбезопасности. Ранен при обороне Сталинграда.

Вся семья депортированы в Узбекистан.

Сейтибраим
Сейтджелилов

36. **Аблямит МЕДЖИТОВ** – 1919 года рождения, коммунист, колхозник. Мобилизовался в армию в 1936 году. Кавалерист, лейтенант. Погиб во Владивостоке.

Вся семья депортированы в Узбекистан.

37. **Ибраим АМЕТОВ** – 1897 года рождения, коммунист, председатель сельсовета деревни Къоз. Участвовал в партизанском движении, расстрелян немцами в 1942 году.

Жена и 3 детей депортированы в Узбекистан. Жена погибла в первые годы депортации.

38. **Решит АМЕТОВ** – 1905 года рождения, коммунист, председатель сельсовета дер. Токълукъ. Вместе с братом Ибраимом участвовал в партизанском движении. Вместе с братом расстрелян немцами.

Жена и дети Амет и Кемал депортированы в Узбекистан. Жена погибла в первые годы депортации.

39. **Эмиралли САДЛАЕВ** – 1905 года рождения, коммунист, председатель колхоза дер. Къутлакъ. Участвовал в партизанском движении. Расстрелян немцами в 1942 году.

Жена Айше и сын Энвер депортированы в Узбекистан. Жена погибла в первые годы депортации в Беговаде.

40. **Сейтджелил СЕЙТБЕКIROV** – 1897 года рождения, коммунист. Расстрелян немцами в 1942 году. До войны был председателем сельсовета дер. Новый Свет.

Жена Райме, дети Урие, Хайреддин умерли в первые годы депортации.

41. **Мамбетджан САКАЕВ** – 1902 года рождения, коммунист, парторг колхоза. Расстрелян немцами в 1942 году.

42. **Абляким МЕДЖИТОВ** – 1907 года рождения, кандидат в КПСС, зав.клубом. Расстрелян немцами в 1942 году.

Жена и дочь Эмине депортированы в Узбекистан..

43. **Эмирасан УСЕИНОВ** – 1904 года рождения, коммунист, юрист. До войны работал зам.прокурора в Феодосийской прокуратуре. Участвовал в партизанском движении, Феодосийское

соединение №1. Расстрелян немцами в 1941 году.

44. **Сейтхалил СЕЙТМАМУТОВ** – 1905 года рождения, коммунист, инструктор райкома. Расстрелян немцами в 1943 году.

Жена и трое детей были депортированы в Узбекистан.

45. **Якъуб МЕМЕТОВ** – 1906 года рождения, коммунист, зав. клубом. Расстрелян немцами в 1943 году.

46. **Билял ИБРАИМОВ** – 1904 года рождения, коммунист, колхозник. Расстрелян немцами в 1942 году.

Жена Ачче и дочь Медине депортированы в Узбекистан. Жена погибла в первые годы депортации.

47. **Вели СЕЙТМАМУТОВ** – 1924 года рождения, беспартийный, колхозник. Расстрелян немцами в 1943 году.

48. **Билял МУСТАФАЕВ** – 1905 года рождения, коммунист, парторг. Расстрелян немцами в 1944 году.

49. **Джафер БЕКИРОВ** – 1912 года рождения, беспартийный, кузнец колхоза. Мобилизовался в армию в 1941 году. Истребительный батальон, командир взвода. Расстрелян немцами в 1943 году.

50. **Мустафа АБЛЯЗОВ** – 1916 года рождения, коммунист, работал в райкоме комсомола. Мобилизовался в армию в 1941 году. Авиация, командир взвода. Имеет 4 награды.

Семья депортирована в Узбекистан. Умер в гор. Крымск (Краснодарский край) в 1985 году.

51. **ИБРАИМ АМЕТОВ** – 1908 года рождения, коммунист, врач. Мобилизовался в армию в 1941 году. Пехота, военврач. Майор, имеет 6 наград.

52. **Сейдамет БЕКИРОВ** – 1914 года рождения, коммунист, студент. Мобилизовался в армию в 1941 году. Подполковник,

Эмирасан Усеинов

Юнус Джелилов

артиллерист. Имеет 5 наград. Умер в Москве в 2005 году.

53. **Мустафа ВЕЛИЕВ** – 1916 года рождения, коммунист, инженер. Мобилизовался в армию в 1941 году. Майор. Имеет 6 наград. Демобилизовался в 1947 году.

54. **Юнус ДЖЕЛИЛОВ** – 1919 года рождения, коммунист. Мобилизовался в армию в 1940 году. Пехота, старший лейтенант. Имеет 5 наград. Демобилизовался в 1952 году.

55. **Къуртумер МАМУТОВ** – 1912 года рождения, коммунист, учитель. Мобилизовался в армию в 1941 году. Пехота, старший лейтенант. Имеет 6 наград. Демобилизовался в 1946 году.

Жена Эмине и трое детей были депортированы в Узбекистан.

56. **Сеитосман АКЪСЕИТОВ** – 1916 года рождения, коммунист. Мобилизовался в армию в 1940 году. Авиация, старший лейтенант. Имеет 6 наград. Демобилизовался в 1946 году.

Мать, жена Эсма и дочь Гульнара были депортированы в Узбекистан. Мать умерла в первые годы депортации.

57. **Сеитасан ИЗМАЙЛОВ** – 1905 года рождения, коммунист, журналист и учитель. Мобилизовался в армию в 1941 году. Пехота, комиссар. Имеет 5 наград. Демобилизовался в 1945 году.

58. **Айше ХАЛИЛОВА** – 1916 года рождения, коммунист, врач. Мобилизовалась в армию в 1941 году. Пехота, военврач, капитан. Имеет 7 наград.

Анифе Халилова огълу-
нен. 1946 с. Берлин

59. **Анифе ХАЛИЛОВА** – 1918 года рождения, коммунист, врач. Мобилизовалась в армию в 1941 году. Военврач, майор. Умерла в 1990-е годы в Минске.

60. **Къуртосман ХАЛИЛОВ** – 1914 года рождения, коммунист, зам.редактора. Мобилизовался в армию в 1941 году. Артиллерист, лейтенант. Имеет 4 награды.

61. **Абдурешит ХАЛИЛОВ** – 1919 года рождения, коммунист, учитель. Мобилизовался в армию в 1941 году. Авиационная часть, старший лейтенант. Имеет 8 наград. Демобилизовался в 1946 году.

62. **Абдулла ОРАЗЛЫ** – 1908 года рождения, коммунист, зав. отделом редакции судакской газеты. Мобилизовался в армию в 1941 году. Пехота, капитан. Демобилизовался в 1946 году.

63. **Абдукъадыр ОСМАНОВ** – 1922 года рождения, комсомолец, колхозник. Мобилизовался в армию в 1940 году. Морфлот, лейтенант. Имеет 6 наград. Демобилизовался в 1946 году.

64. **Мустафа ОСМАНОВ** – 1908 года рождения, коммунист, кадровик. Мобилизовался в армию в 1930 году. Санбат, старшина. Демобилизовался в 1945 году.

65. **Мефа АБДУРАМАНОВ** – 1916 года рождения, комсомолец, колхозник. Мобилизовался в армию в 1940 году. Артиллерист.

66. **Абкъадыр АБДУВЕЛИЕВ** – 1916 года рождения, беспартийный, студент. Мобилизовался в армию в 1941 году. Пехота, военврач, майор. Имеет 5 наград. Демобилизовался в 1946 году.

67. **Сентосман АБЛАЕВ** – 1916 года рождения, комсомолец, колхозник. Мобилизовался в армию в 1941 году. Пехота,

Абдурешит Халилов

Мефа Абдураманов

сержант. Имеет 3 наград. Погиб в боях под Смоленском в 1941 году.

68. **Абдураман МАМБЕТОВ** – 1918 года рождения, коммунист, колхозник. Мобилизовался в армию в 1938 году. Пограничник, старший сержант. Имеет 3 награды. В 1944 году отозван в Узбекистан.

69. **Абкъядыр АБЛЯКИМОВ** – 1918 года рождения, беспартийный, рабочий Керченского ГМЗ. Мобилизовался в армию в 1938 году. Пехота, старший сержант. Имеет 4 награды. Демобилизовался в 1946 году.

Сейтосман Аблаев

70. **Гъани АБЛЯКИМОВ** – 1920 года рождения, беспартийный, рабочий Керченского ГМЗ. Мобилизовался в армию в 1940 году. Пехота, рядовой. Имеет 2 награды. Демобилизовался в 1946 году.

71. **Смаил АМЕТОВ (Партизан Смаил)** – 1923 года рождения, беспартийный, колхозник. Мобилизовался в армию в 1941 году. Демобилизовался в 1944 году.

72. **Къадыр АБЛАЕВ** – 1909 года рождения, беспартийный, колхозник. Мобилизовался в армию в 1941 году. Танковая часть, старший сержант. Имеет 2 награды. Демобилизовался в 1946 году.

73. **Сейтмемет СЕЙДАЛИЕВ** – 1921 года рождения, беспартийный, колхозник. Мобилизовался в армию в 1940 году. Пехота, рядовой. Демобилизовался в 1946 году.

74. **Меджит КЪУРТАСАНОВ** – 1921 года рождения, комсомолец, колхозник. Мобилизовался в армию в 1940 году. Пехота, младший лейтенант. Умер в Ставрополье.

75. **Ибраим АСАНОВ** – 1907 года рождения, беспартийный, колхозник. Мобилизовался в армию в 1941 году. Сухопутный, сержант. Имеет 3 награды. Демобилизовался в 1947 году.

76. **Макъсуд САДИЕВ** – 1908 года рождения, беспартийный, колхозник. Мобилизовался в армию в 1941 году. Пехота, рядовой. Демобилизовался в 1946 году.

77. **Къургамет ЧОЛАКЪОВ** – 1906 года рождения, коммунист, учитель. Мобилизовался в армию в 1941 году. Ранен при обороне Севастополя. Политрук. Демобилизовался в 1945 году.

78. **Сейтджелил ИЗМАЙЛОВ** – 1916 года рождения, коммунист, учитель. Мобилизовался в армию в 1941 году. Пехота, политрук. Имеет 2 награды. Ранен при обороне Севастополя. Демобилизовался в 1946 году.

79. **Гъаний АЛИЕВ** – 1905 года рождения, коммунист, учитель. Мобилизовался в армию в 1941 году. Истребительный батальон, рядовой. При боях в Красноперекопске был ранен в грудь. Демобилизовался в 1942 году. После освобождения Крыма от фашистских захватчиков был председателем сельсовета. 18 мая 1944 года вместе с семьей был депортирован в Узбекистан. В начале 1945 г. умер Гъаний, его отец Абдураман, сын Къадыр. В 1946 году умерла мать Алиме.

80. **Сейдали ХАЛИЛОВ** – 1923 года рождения, беспартийный, колхозник. Мобилизовался в армию в 1941 году. Истребительный батальон, рядовой. Демобилизовался в 1944 году.

81. **Абляким АМЕТОВ** – 1921 года рождения, беспартийный, колхозник. Мобилизовался в армию в 1941 году. Истребительный батальон, рядовой. Демобилизовался в 1944 году.

82. **Абдувели АБИЛЬВАПОВ** – 1919 года рождения, комсомолец, колхозник. Мобилизовался в армию в 1940 году. Участвовал в обороне Севастополя.

Материал предоставлен участником крымскотатарского национального движения Сейдаметом Меметовым и журналистом Зерой Бекировой.

ЛЕМСЕЛЕРНИНЪ КЪАЧЫШЫ ВЕ СОВЕТ ОРДУСЫНЫНЪ КЪАЙТЫП КЕЛИШИ

1944 сенеси апрель айында лемселер гери чекильмеге азырлыкъ коре эдилер. Узакътан Кефе тарафтан агъыр топларнынъ патлашы эшитиле эди. Денъиз тарафта совет пароходлары, арды-сыра самолётларнынъ Акъяр тарафкъа учушлары корюнип тура эди. Лемселер 1941 сенеси танклар ве машиналар устюнде гармошка чалып, шенъленип кельген эдилер. 1944 сенеси 13 апрельде джемиданларыны алып кетмек ичюн эалининъ ат-арабаларыны чекип алып, Судакъ тарафа къачып башладылар. Къалгъан топларыны патлатып, шейлерини якъып кеттилер. Буны корьген бизим яштаки балалар, атларыны Сюрю-къаянынъ ардына сакълап, лемселернинъ къачкъаныны козеттилер. Олар совет ордусынынъ ёлуны кесмек ичюн, ёл бою таш къора ве копюрлерини патлата эдилер.

1944 сенеси 13 апрельде саат 11-12-де Орбаш тарафтан совет ордусынынъ танклар колоннасы корюлип башлады. Олар патлангъан копюр янына келип токътадылар. Бизлер де обадан тюшип, танклар таба чаптыкъ: «Ура, бизимкилери гельдилер». Чокъкъа бармадан Топач Сидали агъа минареден койдешлере багъырып, совет ордусына ярдым этмеге ве къаршыламагъа чагъырды.

Бойлеликнен, лемселернинъ кетмесинен советлернинъ гельмеси эалининъ базы къысымыны къуwandырды, къаланларыны исе кедерлендирди. Чокъ ана-бабалар джэбеге кеткен балаларындан сагъ-селяметлик хаберлерини беклей эдилер. Базылары исе, дженк девамында шахсен бир-бирлерине джан агъырткъан инсанлар, сиясетнинъ денъишкенинен бир-бирлерини чакъып къапатмакъны беклей эдилер. Бунынъ акъибети несильден несильге кечип, бугуньгедже девам эте. Янъы сиясет исе бир кимсени айырмады, эпимизнинъ мал-мулькюмизни алып, ватанымыздан сюргюн этти.

СОВЕТ ЭМЕК ОРДУСЫ (ТРУДАРМИЯ)

1944 сенеси 13 апрельде коюмизге совет ордусы къайтып кельген сонъ, эали кене де дагъылган колхозны тизмек, рех-берлерни тайинлемек пешинде, мал-мулькюни, ат-арабаларыны колхозгъа тапшырды. Эр кес кене де колхозда ишлеп башлады. Бир айдан сонъ бу халкъ ватанындан сюргюн этиледжегини акъылына биле кетирмеди.

1944 сенеси апрельнинъ 20-синде койде 100-ге якъын солдат ве офицерлер бизлерни чыкъармакъ ичюн азырлыкъ коре эдилер. Яни халкънынъ мал-мулькюни, къоранта сайысыны эсапкъа алып башладылар. Бу иште, эльбетте, чечен, ингуш, къарачай, къалмыкъ, балкъар халкъларыны чыкъарувда баягъы къан тѣкюльгени ичюн, чокъ теджирбе аттырган эдилер. Шунунъ ичюн де советлер 18 яштан 55 яшкъадже олгъан эр адамларны эмек ордусына (тудармия) деп, айырып алдылар. Бизим коюмизден 40 адамны сечип алдылар. Оларны машинагъа отуртып, Кефе станциясына алып кеттилер. Онда яшларны айырдылар ве Куйбышевдеки къуруджылыкъ ишлерине, къартларны исе Тула шеэрининъ шахтасында ишлетмеге ёлладылар.

Советлернинъ бу сиясети – халкъны больмек ве завод-фабрикаларнынъ къуруджылыгъында бедава чалыштырмакъ. Бундан да гъайры, къалгъан бала-чагъаны ве къартларны ич бир тюрлю къаршылыкъсыз сюргюн этмек къолай эди.

Эмек ордусына алынган койдеишлеримизнинъ джедвели:

1. Абдурешит Сейтмамутов
2. Ибраим Муслимов
3. Джеббар Арифов
4. Фурунджы Мемет
5. Абляз Меннанов
6. Якъуб Исаев
7. Сейтасан Сейтбекиров

8. Умер Аблякимов
9. Абляким Аблямитов
10. Аптраман Халилов
11. Чобан Джемиль
12. Бекташ Решит
13. Сейтмемет Сейдалиев
14. Абляким Исмаилов
15. Сейтджелиль Абдуллаев
16. Меджит Мустафаев
17. Сейтбекир Сейтмустафаев
18. Амет Халилов
19. Юсуф Аблаев
20. Аблямит Аширов
21. Иса Асанов
22. Абибулла Абдурешитов
23. Осман Веисов
24. Сейдали Халилов
25. Мамут Халилов
26. Коз Осман
27. Эмиралли Асанов
28. Ибраим Асанов
29. Эмиралли Сейдаметов
30. Сейтхалиль Абсеттаров
31. Джафер Зекирьяев
32. Къуртсеит Зекирьяев
33. Джелал Аблякимов
34. Абилявап Абсеттаров
35. Абилявап Аметов
36. Сейдамет Афuzов
37. Абляким Аметов
38. Меджит Аметов
39. Джемиль Бариев
40. Тюкянджы Сейдосман.

(солдан) Джемиль Чобан, Бой-
дакъ Меджит, Чявиль Вели. *Эмек*
ордусында. Тула.

Абляким Аметов

Юкъарыда адлары анъ-ылгъан бу койдешлеримиз Тула, Куйбышев, Пермь ве Сибирьнинъ дигер виляетлерине тюшкен сонъ, оларны лагерьге къапап, комендант режимини тэсис этип, айда бир кере имза чекмеге меджбур эттилер.

Ибраим Муслимов Муслим огълунен. 1957 с.

1952 сенеси Ибраим агъ-амнен багълы бир вакъианы хатырламакъ истейим. Агъ-амны Куйбышевден къоран-тамызгъа къайтармакъ ичюн шахсен ички ишлер министри Бериягъа мектюп яздым. Бир айдан сонъ агъам бизлерге къавушмакъ ичюн рухсет алды. Биз – анам, Смаил агъам ве мен о заман сюргюнликте Озбекистанда Къарадарья районындаки Ахунбабай колхозында яшай эдик. Агъамны махсус аскернинъ озгъарувында Къарадарья комендатурасына кетирип, имзалап теслим эттилер.

Бу режим 1953 сенеси Сталин гебергендже девам этти.

Койдешлеримнинъ фотосурети

ХАЛКЪЫМЫЗНЫНЪ ВАТАНЫНДАН СЮРГЮНЛИГИ ВЕ КОМЕНДАНТ РЕЖИМИ

Койдешлер озюнинъ тынч омюрлерини гечирмек, эски колхоз дурумыны янъыдан къурмакъ ичюн ат-арабаларыны, мал-мулькюни колхозгъа тапшырып башладылар. Янъыдан сельсовет ве колхоз реисини тайинледилер. Сельсовет реиси Гъаний оджа Алиев, колхоз реиси оларакъ исе Атаякъ Аблялимни тайинледилер. Бундан гъайры идаре азалары да тайинленди. Ёкъ олгъан колхоз системини янъыдан къурмакъ, баарылик багъларны къазмакъ, тютюн отуртмакъ ве ходжалыкъ ишлерини тиклемек герек эди. Бир айдан сонъ башларына келеджек феякетни ич бир кимсе акъылына биле кетирмеди.

Къырмазы шапкалылар (НКВД) исе гизлиден эалини ватамыздан чыкъармакъ планыны амельге кечирмекнен мешгъуль олып, кой этрафында пулемётларны ерлештирмек планларыны тизип, азырлана эдилер.

Офицерлер 18 майыс кой рехберлерининъ эвинде гедже саат 3-кедже ашап-ичип, саат 4-те озьлерининъ вахший планларыны омюрге кечирмек ичюн эв-эвден чапкъалап къапупенджерелерни къакъып дженктен сонъ тынч юкълагъан балачагъа ве къартларны юкъудан уяттылар.

Рахметли анам саба саат 4-те кечилеримизни сагъаджакъ олуп, тышкъа чыкъты. Сонъ бизлерни уятып: «Балалар, къакъынъыз, гъалиба гене де дженк башланды. Этрафта солдатлар толу, обаларда пулемётлары тура», деп, орталыкъта чапкъалап юрьген солдатларны коръсетти. Бу вакъыт бизим къапумыз ачыкъ эди. Эвимизге бир офицернен эки силялы солдат кирдилер. Офицер пек хиянет эди. О бизге папкасындан бир къагъыт чыкъарып, укюметнинъ къарарыны окъугъан сонъ: «Эвден чыкъмагъа 15 дакъкъа муддет веремиз», деди. Атлар аранына топланаджанъыз, деди. Биз эпимиз шашмаладыкъ, анам агълай. Бизим къорантамыз 4 джандан ибарет эди, бабам

тап 1933 сенеси хасталыкътан ольди. Бизим аилемизинъ агъыр вазиятини корьген солдат: «Сизлер узакъкъа китедженъиз, энъ керекли шейлеринизни алынъыз», деп, тёшек ве ястыкълар ичиндеки улпакъларыны чыкъарып, сандыкъны ачты ве шейлеримизни бохчаламагъа ярдым этти. О вакъытта дженк даа кете, ашамагъа шей ёкъ, эвде олгъан емекни алдыкъ ве устюмизге урбаларымызны кийип, эвден чыкътыкъ. Эдие тезанамнынъ янъы «Зингер» тикиш машинасы бар эди. Сюргюнлик ерге варсакъ, ондан файдаланырмыз, деп тюшюндик, лякин офицер биз машинагъа отургъанда, оны котерип атты. Халкънынъ бир талай шейлерини шай этип, озьлерине къалдырдылар. Шуны да къайд этмек истейим ки, азбарымызда 50-ге якъын кечимиз (эчкимиз) вар эди, оларны чыкъарып, айдап ёлладыкъ. Койдеки мал-мулькнинъ эписи кельмешеклерге – бизим Ватанымызнынъ янъы саиплерине къалды.

Коюмизнинъ джемаатыны «Атлар араны»на къападылар, чыкъмакънынъ чареси ёкъ. Бу вакъыт бутюн койнинъ этрафыны пулемётлы солдатлар сарып алдылар. Эр кес агълай, бизлерни атаджакълар, деп эр ким бир-биринен эяллашып, дуа окъуй, балаларынынъ бойнунда исе Къуранлары асылы. Менимдже, шу вакъыт бутюн къырымтатар халкъымызынъ энъ фаджиалы дакъ-къалары эди, чюнки не оладжагъыны бириси бильмез эди.

Бизни орада уйлегедже туттылар. Бекленильген машиналар кельген сонъ эр кес бала-чагъасынен ве элиндеки бохчачыкъларынен машинагъа ерлешип башладылар. Солдатлар къаба шейлерни машинадан гери атмагъа башладылар, чюнки гельген машиналар факъат чыкъарыладжакъ халкъ ичюн олып, оларнынъ шейлерине ер ёкъ эди. Буны корьген дженк иштиракчиси, яралы сельсовет реиси Гъаний оджа Алиев солдатларгъа: «Сиз не япасыныз, о шейлерни инсанлар озь эмеклеринен таптылар да я!», дегени ичюн, бутюн гедже онынъ эвинде ашап-ичкен офицер пыштавыны чыкъарып: «эгер бир даа агъызынъны ачсанъ, атып ольдюрим», деп, итерип ёллады.

Гъаний оджа Алиев ве авраты Салихашерфе. 1935 с.

Машиналарны
рыкъма-рыкъ долды-
рып, артына 2 силялы
солдатны отуртып,
бизлерни Таракъташ
ёлундан Кефеге алып
кеттилер. Бизден эвель
таракъташлыларны
энди алып кеткенлер.
Сувукъсув, Эльбузлы,
Эски Къырым – бом-
бош эди. Ялынъыз
айванлар багъырып
кезелер, копеклер ар-

тымыздан чапкъалап, озь саиплерини арайлар. Акъылымда, Су-
вукъсув коюни кечкенде, бир эвнинъ азбарында чамашырларны
ювуп аскъанлар, ойле де елленип тура эди.

Бизни Кефенинъ демирёл станциясына кетирип, мал та-
шыгъан вагонларгъа юкледилер. Вагонларгъа юклегенлеринде
энди къараныкъ чёкип, бир шей горюнемей, ягъмур ягъа эди.
Бирлерининъ чуваллары тешильдi, дигерлерининъ бохчала-
ры чезилип, шейлери тёкюльдi. Адамлар ойле де шейлерсиз
миндилер. Шамата, аналарыны джойгъан балаларнынъ агъ-
лавлары, кычырувлары. Бизим вагонда эки къатлы наралар
вар эди. Эгилип отурамай эдик, къартлар ашагъыда, балалар
тёпедe. Вагонда не къадар адам олгъаныны бильмейим, амма
акъылымда – рыкъма-рыкъ, нефес алмагъа чаре ёкъ. Вагоннынъ
тюбюни тешип, перде астылар, аджетлеримизни анда япа эдик.
Энъ кыйыны – сувсузлыкъ эди. Поезд токътагъанда, эр кес сув
къыдырып чапкъалай эди. Сиваштан кечкенде, биз Къырымнен
сагълыкълаштыкъ: «Гузель Къырым, энди сени корермизми?»,
деп, эр кес агълады. Коюмизде бир йырджымыз вар эди – Эмине
абла Сейдаметова (Бабакъай), о ёлда бир йыр уйдурды:

*«Ай татарлар, татарлар,
Козьлеринден яш дамлар.
Он беш дакъкъа муддет верди,
Магърап къалды айванлар.*

*Бизни Къырымдан алдылар,
Вагонлара салдылар.
Сюрдюнлик ерлерине
Къурбан этип чалдылар.*

*Къайтып варсам шу Къырыма
Ташып акъкъан да сувуна.
Асрет олды миллетимиз
Топрагъына, ташына...».*

Мал вагонларында тамамиле битледик, тиббият ярдымы корьмедик, ойле ярдым этеджек адамлар да ёкъ эди. Ёлда аш берильгени акълымда ёкъ, амма поезд токътагъанда, адамлар чанакъ-чельмек алып, ашыкъ-аджеле аш пиширгенлерини билем. Вагоннынъ ичинде балалар «сув, сув!...», деп агълай эдилер.

Украинаны гечкенде, бир ерде эшелонымыз бутюн кунь турды. Апансыздан, бир кереден кочьти. Бизим эшелонымыздаки ватандашларымызнынъ чокъусы вагонгъа кирип етиштирмейип, ёлда къалдылар. Коюмизден Сеитасан Ибрагимов да эшелондан къалды. Къорантасыны о, еди айдан сонъра йыртыкъ урбаларда, хаста аякъларында зорнен тургъаны алда Озьбекистанда тапты.

Бизлерни 18 куньден сонъ Озьбекистаннынъ Самаркъанд виляети Каттакъургъан шеэринде кетирдилер. Парккъа тюшюрдилер ве аскерлернен сарып алдылар. Сонъ аммамгъа ювунмагъа алып кеттилер. Урбаларымызны дезинфекция япамыз, деп якътылар.

Колхозлардан «покупатель»лер келип, «рабочий»лерни кы-

дырдылар. Бизде исе – тек къартлар, къадынлар, балалар. Ишке ярайджакъ адам да ёкъ. Эпимиз алсыз, юрьмеге биле чаремиз ёкъ эди. Ерли халкъкъа: «Саткъынлар, лемселернен чалышкъан, ватаныны саткъанлар келе», дегенлер. «Олар бойнузлы, адам ашагъан халкъ», деп бизни ойле къаралагъанлар.

Арабаларгъа шейлеримизни юклеп, арабанынъ артындан 25 километр яан кеттик. Авасы сыджакъ, кунеш якъа. Къайда Къырымнынъ темиз авасы?.. Бизни Къарадарья районынынъ Ахунбабаев адына колхозгъа кетирдилер. Къапусыз-пенджересиз аранларгъа ерлештирдилер. Бир козь эвчикте 3-4 къоранта, 10-12 джан, башлы-аякълы ята эдик. Экинджи куню ат устюнде колхоз реиси келип, элиндеки къамчынен адамларны ишке къувалады. Къартмы-яшмы, элимизге агъырдан-агъыр кетмен верип, памукъ тарлаларына айдадылар. Адамлар ач-зебиль, чаресиз...

Чешит хасталыкълардан халкъ ольмеге башлады. Бизим къорантамызда биринджи 72 яшындаки Сеитосман дедем ольди, сонъ Сеитмамут дайым, Эдие тезанам кунеш сыджагъындан хасталанып, вефат этти. Дедем ольгенде: «Балалар, мен бунда чокъ отурмам, яваш-яваш баарьге чыкъып Къырымгъа яан къайтарым», деп, бойле сонъки сёзлернен козьлерини юмды. Эр кунъ койде 2-3 адам вефат эте эди. Къырым кешмелерининъ темиз сувуна алышкъан халкъымыз, Озбекистаннынъ сыджагъына даяналмай, арыкътан быланчыкъ сувны ятып ичмеге меджбур эди. Къайнатып ичмеге бильмедик. Верем, сытма, ич хасталыкълары – халкъымызны якъты-йыкъты...

Ерли комендант, колхоз реислери, бригадирлер бизим яш дюльбер къызларымызны къоркъузып, бир тилим пите ичюн намусына кече, озюне экинджи къадын этип ала эдилер. Эки зердали ичюн бизим балаларымызны ольдюргенлерини билем.

Къырымтатар аскерлери совет ордусындан къайтмагъа башлагъан сонъ, ерли халкъ бизге башкъа тюрлю бакъып башлады ве котеклемеге энди къоркъты.

Миллетимиз даа бир буюк фаджиагъа огърады. 1945

сенеси 8 апрельде Совнаркомнынъ чыкъаргъан къарарына эасланып, бизим халкъымызны Ватанымыздан эбедий айырмакъ ичюн, сюргюнликте комендант режимини къулламакъны НКВД ихтиярына авале этилер. Бу исе апсханенинъ бизлер ичюн даа бир усулы эди. Совнаркомнынъ ярдымджысы Молотов ве Чадаевнинъ ишлеп чыкъаргъан къарарында халкъымызны сюргюнлик ерлерде эбедий къуллыкъта сакълап къалмакъ ичюн 76 комендант идареси тешкиль этильди. Бу режим илян этильген сонъ, сюргюн этильген халкъымызнынъ 16 яшындан юкъарысыны джедвельге алып, комендантнынъ изини олмайынджа бир койден экинджи койге вармакъ ясакъ этильди. Ве айда бир кере бельгиленген куню комендатурагъа барып имза чекмек шарт эди. Бу къараргъа дженк иштиракчилери де бойсунмагъа меджбур эдилер.

Комендант режимининъ даа бир хусусиети бар эди. Халкъымызнынъ арасындан чакъыджылар, бир-бирини чакъмакъ, коменданткъа хабер этмек «десятидворник» яни эр 10 адамгъа бир башлыкъ тайинленип, о башлыкъ изинсиз четтен гелген семетдешимиз акъкъында коменданткъа хабер этмек герек эди.

Айшешерфе абланынъ дженазесинде. (Сагъдан) Зейнеп-тотай ката, раметлининъ екяне огълу Зекки, агъасы Сейдамет Бекиров, энъгеси Муре ката, Нурий, Урьяне, Урие ве Инджифе. *Сюргюнликте, Къарадарья районы Каттамин кою, 1950 с.*

Эгер де хабер этмесе, онъа 100 рубле джореме (штраф) къоюла, я да 15 суткъагъа къапалыр эди.

Комендант режими вакътында бир райондан экинджи районгъа хабер вермек усуллары да кенъ таркъалгъан эди. Бу усулнен агъа-къардаш бир-биринен корюшмек, я да бир-бирлеринен эвленмек истесе мытлакъа коменданткъа хабер бере эди.

Койдешим Фериде Меджит сюрюнлик вакътыны бойле хатырлай:

«Мен, Фериде Меджит, 1932 сенеси Судакъ районунынъ Къоз коюнде догъдым. Къорантамызнынъ джедвели: бабам Амет Меджит, анам Гульсум Сейдамет къызы ве 6 джан бала. Мен 3 сыныфны битиргенде дженк башланды, сонъ бизлер окъумадыкъ. Бизлерни сюрюн эткенлеринде бабам эвде ёкъ эди, оны дженкке алгъан эдилер. Анам алты баланен агълай-агълай, бир шей де алмагъа бильмеди, шай да бизлер эвден бош чыкътыкъ.

Ач-чыплакъ, Озъбекистангъа барып чыкътыкъ, Бекабад районунынъ «Назарбай» коюне тюштик. Бизге бир кучюк эвчик бердилер, дамы ернен берабер эди. Бизлер бу эвчикке сыгъышмай эдик. Ана шу эвчикте 1944 сенеси Решат къардашым кечинди. Сонъ 1945 сенеси бизге ер устюнден бир козь эв бердилер. О сенеси Мевиде къардашым кечинди, анам агълай-агълай хасталанды ве Мевиде къардашымдан сонъ учъ кунъ яшады. Агъам, мен, эки къардашым «анасыз-бабасыз не япармыз?», деп агълап къалдыкъ. Анамнынъ дженазесининъ экинджи куню, къомшу Абдулла агъа кирип: «Агъанъ ольди», деп къара хабер кетирди. Агъамнынъ бир аягъы, бир эли топланып къалгъан, агъызына, козьлерине къарынджа толгъан. Мен элини-аягъыны узатаджакъ олдым, амма о къатып къалгъан. Бир чул алып агъызыны, козьлерини темизледим. Сонъра сув къыздырдым, агъамнынъ джеседини ювмакъ ичюн бир къартанайгъа бардым. О манъа деди ки: «Огълан баланы эр киши юва, бар Джеббар дедеге сёй-

Фериде Меджит кызы омюр
аркыдашы Абиљвапнен.

ле». Барып чагъырдым, эвге кельсем – бизни машина беклей, мени ве эки кыыз кърдашымны хастаханеге алып кеттилер. О акышамы даа бир кыыз кърдашым олды. Эки куньден сонъ кене бир кърдашым олды. Ана, бойле бир афта ичинде 6 джан олды, бир озюм кълдым.

Мен ойле де ёллар ичинде кълдым, сенинъ къапынъ, меним къапым, ач-чыплакъ кунъ кечирдим. Меним ювам аранларда, ёлларда эди.

Бир кунъ «Назарбай»да къомшумыз мени пек аджып эвлерине чагъырды. Олар, ана-бала Отуз коюнден эдилер, гъалиба. Мени ашатмакъ, кийиндирмек ичюн бизим эвден бир къач шей алып базарда саттылар, мени де озьлеринен алып кеттилер. Меним юрьмеге алым-такъатым кълмады. Зорнен барып чыкътым, мени бир ерге отуртып озю базар ичине кетти. О вакъыт янымда бириси пейда олды ве адымны айтып чагъырды. Мен такъатсыз козьлеримни ачтым, ерде ята эдим, бакъсам – бу бизим койдеш ве союмыз эди. «Сен бунда не ятасынъ?», деп сорады. Алымны анылаттым. О кимсени арамады, мени омузына котерип эвине алып кетти.

Ойле де мен алты агъа-кърдаштан бир озюм кълдым. Бабам мени 1949 сенеси келип тапты, онъадже Тула шахталарында чалыштыргъанлар. Бабам бу аджыныкълы алымызгъа янып куйди. Анам 34 яшында вефат этти, агъам 1928 сененинъ баласы эди, ондан сонъ бизлер 5 бала эдик.

Бу аджыныкълы куньлер язмакътан битеджекми, оны мен гедже-куньдюз козь огюне кетирем».

Фериде Меджит 2008 сенеси бу дюньяны терк этти. Алланынъ рахметинде олсун.

Дженк биткен йылы, сизлерни Къырымгъа къайтараджакълар, деген ялан хабер кельди. Эмиш ки, Сталин бизни чыкъаргъанларындан хабери олмагъан, онынъ ичюн халкъымызны ватангъа къайтармакъ къарарына кельген. Кимлердир халкъымызны вагонларда къайтаргъанларыны корьген. Албу ки, оларны бир ерден башкъа, даа бетер, мушкюль ерлерге кочюрдилер. Бу эсалет япылгъан иш эди. Бу яланларгъа инангъан халкъымыз Къырымгъа къайтараджакълар, деп, ич бир шей сачмады ве къышлыкъ азырламады. Нетиджеде 1945 сененинъ къышында ачлыкъ ве хасталыкълар ат ойнатып башлады.

1948 сенеси халкъымызгъа башкъа районлар ве шеэрлерде окъумакъны ясакъ этилер. Мектеплерде чалышкъан ве дженк иштиракчиси олгъан оджаларымызны иштен бошаттылар. Бунъа мисаль оларакъ – Каттамин орта мектебинде чалышкъан Иззет оджа Сеттаров (математика фенинден), Ибраим оджа Муртазаев, Къуртсеит оджа Аметов. Эки институтны битирген, бутюн фенлернен дерс берген намлы Ибраим оджа Муртазаев иштен

Чобан Джемильнинъ къорантасы. *Озбекистан, Къарадарья, Ленин колхозы, 1945 с.*

бошатылганда, мектепте боялайыджы (маляр) олып чалышты. О агъыр йыллары, биз, балаларгъа, илим берген ве рухтан тюш-меген оджаларымызны анъып, оларнынъ рухларына дуа этмек керемиз. Алланынъ рахметинде олсунлар.

Акъялымда, 1953 сенеси Сталин ольгенде, иштен келип анама къуванчлы хабер сёйлесем, о: «Энди не япармыз, дженк башламазмы?!» дие агълап отура. «Сонъ, яхшы да, бир копек аз олды, о къадар хиянетлик япты, онъа да козьаш тёкесинъ. Быракъ, агълама, ана. Энди, иншалла, халкъымызнынъ вазияти яхшы олур», дедим.

Амма о зулум геберсе де, комендант режими девам этти. Лякин энди баштаки гиби дегиль. Оларнынъ япкъан зулумлыкъларынынъ нетиджесинде яры халкъымыз эляк олды. Оксюз къалгъан балаларымызгъа балалар эвинде рус сойадларыны берип, тилимизден, динимизден эбедий айырып, руслаштырдылар. 1956 сенеси комендант режими лягъв этильген сонъ, бизлер де энди сербестке чыккып, башкъа миллетлер сырасында окъув юртларына кирип башладыкъ. Комендантлар исе озьлерининъ япкъан зулумлыкъларындан къорккып, башкъа тарафларгъа кочип кеттилер.

Койдешлерим сюрдюонликте: (солдан) Насие ве Айше-тотай Аблякимовалар, Медне Абдурешитова балаларынен ве торунларынен. 1946 с.

Сайгылы койдешлерим ве окъуйыджылар! Сюргюнликте эр бир къоранта башындан кечирген фаджиа – бу умумий къырымтатар халкъынынъ фаджиясыдыр. Бунынъ акъкъында китаплар чыкъмакъта. Шу сатырларны окъугъан яш несилимиз миллий куреште озъ исселерини къошарлар деген умюттем.

Къырымтатар халкъы миллий арекети кечирген халкъымызны джедвельге алувнынъ нетиджелерине коре сюргюнликнинъ ильки бир бучукъ йылында халкънынъ 46,2 файызы эляк олды. Эджнебий топракъларда «Къырым, Къырым», деп козьлерини эбедий юмгъан ватандашларымызнынъ эписини рахметнен анъмакъ керекмиз.

1941-1944 СЕНЕЛЕРИНДЕ КЪОЗ КОЮНДЕ ЯШАГЪАН КЪОРАНТАЛАРНЫНЪ ДЖЕДВЕЛИ

1. Абдулла оджа СЕЙТДЖЕМИЛОВ (Озбекистанда Беговатта вефат этти): $1/1+3=5$ джан, 2 джан ольди

Авраты Фера (Озбекистанда Беговатта вефат этти). Балалары:

1) Хатидже (Ватангъа къайтып, Къарасувбазар районындаки Мушаш (Вишенное) коюнде яшай)

2) Селиме (Ватанда яшай)

3) Абдураим (Къырымнынъ Къарасувбазар районы Мушаш коюнде яшай).

2. Ибраим ОРАЗЛЫ (Чаман): $1/1+2=4$ джан, 3 джан ольди.

Ибраим агъа, анасы Эмине ката, авраты Айше абла сюргюнликнинъ 1-нджи йыллары Озбекистанда Беговаттаки Дальверзин-6 совхозында хасталанып ольдилер.

Авраты Айше. Балалары:

1) Марлен (къырымтатар миллий арекетининъ фааль иштиракчиси. Ватангъа къайтып кельди ве Джанкойде ерлешип, онда да вефат олды)

2) Рушение (Ватанда яшай).

2-а) Меннан оджа ОРАЗЛЫ: (дженкнинъ 1-нджи куньлеринде джебэде алынды ве къайтып кельмеди, эляк олды): $1/1+1=3$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Асие (сургюнликнинъ 1-нджи айында теректен йыкъылып къазаланып ольди).

Огълу Эшреф (сургюнликнинъ 1-нджи йыллары хасталанып ольди, 4-5 яшында эди).

2-б) Абдулла оджа ОРАЗЛЫ: (журналист, капитан, дженктен эвель Судақъ газетасында чалышты. Дженкнинъ башындан сонъунадже джебэде олды. Москвада ерлешти, онда да вефат этти): $1/1+1=3$ джан.

Авраты Зоре (дженктен огюне хасталанып ольди).

Огълу Эдем (Москвада яшай).

2-в) Афуз оджа (Тюрк оджасы): $1/1=2$ джан, 2 джан ольди.

Афуз оджа ве авраты Эсма сюргюнликнинъ 1-нджи йылында Озбекистанда Къарадарья районындаки Джалаир коюнде хасталанып ольдилер.

Балалары ёкъ.

3. Абдураман агъа (Тонкас):

$1/1+4=6$ джан, 4 джан ольди.

Абдураман агъа ве авраты Фадиме Краснодар улькесинде Крымск шеэринде вефат эттилер. Балалары:

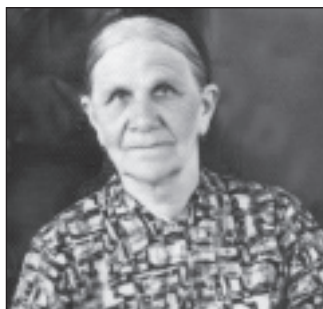
1) Мефа (дженк иштиракчиси. Краснодар улькесинде Крымск шеэринде вефат этти)

2) Меджит (Краснодар улькесинде Крымск шеэринде вефат этти)

3) Усеин (Новороссийск шеэринде вефат этти ве Корбек коюнде дефн этильди)

4) Сеит-Ибрам (дженк вакътында снаряддан ольди).

5. Меджит оджа АМЕТОВ (Кучюк): (1944 с. эмек ордусына алдылар. Ондан 1947 с. къайтып

Фадиме ката (Кимо)

Мефа Абдураман огълу
Гульсум койдешинен. 1938 с.

Озбекистана кельди. 1980-нджи с. вефат этти): $1/1+6=8$ джан, 6 джан ольди.

Авраты Гульсум (1945 сенеси Озбекистанда хасталанып ольди).

- 1) Рустем (1945 сенеси Озбекистанда хасталанып ольди).
- 2) Фериде (2008 с. Воинка кьасабасында вефат этти).
- 3) Ревиде (малюмат ёкъ).

6. Мустафа агъа (Топал) (койде моторист олып чалышты). $1/1+3=5$ джан, 3 джан ольди.

Мустафа агъа, авраты Фадме, Рустем огълу Озбекистанда Дальверзин совхозында сюргюнликнинъ 1-нджи йыллары хасталанып ольдилер).

Балалары:

1. Шефикъа ве къыз къардашы (Къырымгъа къайтып келип, Ватанда яшайлар).

2. Рустем

3. Иззет (Озбекистанда вефат этти)

4. Къызы (...)

7. Сейдамет агъа АБЛАЕВ (Айдыр) (Кемерово лагеринде 1953 с. вефат этти) $1/1+1=3$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Ачче (Озбекистанда Каттакъургъан ш. ольди).

Огълу Сервер (Ватанда яшай).

8. Къуртамет ЭМИРАЛИЕВ (дженкнинъ 1-нджи кунълеринден иштирак этти ве эляк олды): $1/1+3=5$ джан, 1 джан ольди.

Авраты Исми (Ватангъа къай-

Сейдамет агъа (Айдыр) ве авраты Зоре

Исми абла (сагъдан). 1952 с.

тып, догъгъан коюнде вефат этти).
Балалары:

- 1) Левизе (Акъмесджитте яшай)
- 2) Зоре (догъгъан коюнде вефат этти)
- 3) Эмиралли (Озбекистанда вефат этти).

9. Сейдамет МУСТАФАЕВ

(Озбекистанда Каттакъургъан шеэринде 1980-нджи с. вефат этти)
1/1+9=11 джан, 1 джан ольди.

Авраты Амиде-шерфе (Ватангъа къайтып, Ислям-Терек районы Сейт-Эли (Журавки) коюде вефат

этти). Балалары:

1) Садредин (дженкке 1-нджи кунълеринден кетип, 1942 с. эляк олды)

2) Альме-шерфе (Къырым-нынъ Ислям-Терек къасабасында ерлешти)

3) Айше-шерфе (Ватангъа къайтып, Ислям-Терек районында яшай)

4) Ава-шерфе (Ватангъа къайтып, Судакъ шеэринде яшай)

5) Мустафа (Ватангъа къайтып, Ислям-Терек районы Сейт-Эли коюнде яшай)

6) Гульсум (Ватангъа 1970-нджи сенелери къайтып кене де сюргюн этильдилер. Къара-

Сейдамет Мустафаев, апайы Амиде-Шерфе Эмирсалиева, къызлары Ваде-Шерфе. Къоз.

Сейдамет Му-
стафаевнынъ ба-
лалары. *Озбеки-
стан, Къарадарья.*
1948 с.

суббазар районында Бахчи-Эли коюнде ерлешип, онда да
вефат этти)

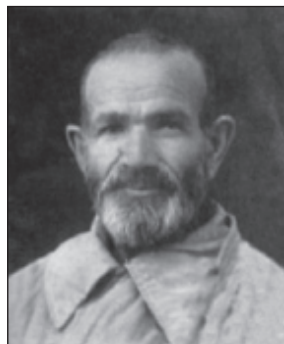
7) Ваде-шерфе (Ватангъа къайтып, Ислям-Терек районы
Сейт-Эли коюнде вефат этти)

8) Шерфедин (Ватангъа къайтып, Ислям-Терек районы
Сейт-Эли коюнде яшай)

9) Сейдали (Къырымнынъ Судакъ районы Сала коюнде
ерлешти).

10. Джафер СМАИЛОВ (Гадай) (1946 сенеси 19 июньде
Озбекистанда Алимбай-Сталин колхозында хасталанып вефат

этти): $1/1+6=8$ джан,
3 джан ольди.

Джафер Смаилов

Джафер агъа,
авраты Ава ве огъ-
лу Аедин Озбеки-
станда Алимбай-
Сталин колхозында
сюргюнликнинъ
1-нджи йылында
хасталанып ольди-
лер). Балалары:

Ава Смаилова

- 1) Сейтсмаил (Ватангъа къайтып, Акъмесджитте яшай)
- 2) Аедин
- 3) Зекерья (Ватангъа къайтып, Акъмесджитте вефат этти)
- 4) Инджифе (Къырымгъа къайтып, Акъмесджитте ерлешти)
- 5) Сейдали (Акъмесджитте яшай)
- 6) Афифе (Русиеде яшай).

11. Сейтджелиль СЕЙТБЕКIROB (1942 сенеси лемселер атты): $1/1+3=5$ джан, 4 джан ольди.

Авраты Райме ве къызы Урие сюргюнликнинъ 1-нджи кунълеринде Озбекистанда Къарадарьядаки Алимбай-Сталин колхозында хасталанып вефат эттилер. Балалары:

- 1) Эмирасан (дженкте эляк олды)
- 2) Хайреддин (Джума къасабасында вефат этти)
- 3) Урие (6 яшында эди).

12. Осман ВЕИСОВ (апсханеге алынды ве онда да вефат этти): $1/1=2$ джан, 2 джан вефат этти.

Авраты Джеварие (кулакълаштырув вакътында сюргюн олып Уралда ачлыкътан вефат этти). Баласы:

1. Веис (Озбекистанда Беговатта вефат этти).

13. Абильтъани ВЕЛИЕВ (сюргюнликте 1946 с. Озбекистанда Къарадарьядаки Хоштёпе коюнде хасталанып вефат этти): $1/1+7=9$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Райме (Озбекистанда Каттакъургъанда вефат этти). Балалары:

- 1) Айше (Къырымда Ислям-Терек районындаки Кучюк Келечи (Ореховка) коюнде яшай)
- 2) Мемет (Ватангъа къайтып, Ислям-Терек районы Къарагозь коюнде кечинди)
- 3) Джемиле (Ватангъа къайтып, Ислям-Терек районы Сейт-Эли коюнде вефат этти)

4) Шефикъа (Ватангъа къайтып, Ислям-Терек районы Кучюк Келечи коюнде яшай)

5) Рефикъа (...)

6) Амёт (Ватангъа къайтып, Ислям-Терек районы Кучюк Келечи коюнде вефат этти)

7) Ваде (Ватангъа (солдан) Аптраман (Мусемма абла-къайтып, Ислям-Терек нынъ) ве Мемет (Гъаний агъанынъ районы Кучюк Келечи огълу) коюнде яшай).

14. Апсеттар ВЕЛИЕВ (кулаклаштырувгъа огърады. Сюр-гюнликте Озбекистанда Самарканд виляетиндеки Табак совхозында 1980-нджи с. вефат этти): $1/1+3=5$ джан, 1 джан ольди.

Авраты Меръем-шерфе (дженк вакътында вефат этти). Балалары:

1) Ибраим (дженкке 1-нджи кунълеринде кетти ве вефат этти)

2) Абиљвап (1944 эмек ордусына алынды. 1948 с. Озбеки-стана кельди. Ватангъа къайтып, Токълукъ коюнде вефат этти)

3) Халил (дженкке 1-нджи кунълеринде алынды ве къазаланып ольди).

15. Эмирсали агъа (Оксюз).

Эмирсали агъа ве авраты Зейнеп дженктен эвель койде вефат эттилер.

16. Сейтосман агъа (Тюкянджы): $1/1+6=8$ джан, 2 джан вефат этти.

Сейтосман агъа ве авраты Фадме-шерфе сюргюнликте Озбекистанда Каттакъургъанда вефат эттилер. Балалары:

Сейтосман агъанынъ (сагъдан) къорантасы: кызы Сафие, Сейтхалил огълу, авраты Фадме-шерфе; юкъарыда (солдан) кызы Урие, къардашы Ибраим. 1957 с.

1) Сеитибрам (Ватангъа къайтып, догъгъан Къоз коюнде 2007 с. вефат этти)

2) Урие (Ватангъа 1974 сенеси къорантасынен къайтып кельди, чекишип Ленин районындаки Аргъымакъ-Эли (Батальное) коюнде ерлештилер ве 2010 сенеси догъгъан Къоз коюнде вефат этти)

3) Меджит (Ватангъа келип, догъгъан коюнде яшай)

4) Сафие (Озбекистанда Каттакъургъанда яшай)

5) Асан (Ватангъа келип, догъгъан коюнде яшай)

6) Сейтхалил (Ватангъа келип, догъгъан коюнде яшай).

17. Абляким ИСМАИЛОВ (1944 с. эмек ордусына алынды. Озбекистана кельди ве Самаркъандда вефат этти): $1/1+5=7$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Зоре (Самаркъандда вефат этти). Балалары:

Сейтосман агъанынъ абласы Медине-шерфе Ибраим огълунен.

- 1) Абдураим (Къырымда Акъмесджитте ерлешти)
- 2) Земине (Ватангъа келип, Токълукъ коюнде вефат этти)
- 3) Файзе (Ватангъа къайтып, Судакъ шеэринде яшай)
- 4) Смаил (Ватангъа келип, Ички районында вефат этти)
- 5) Сеит (Къырымда, Ички районында яшай).

18. Къарасув къартана: $1+3=4$ джан, 2 джан ольди.

Къоранта акъкъында малюмат ёкъ.

19. Меджит агъа (Бойдакъ) (1944 с. эмек ордусына алынды. Озбекистанда Каттакъургъан шеэринде вефат этти): $1/1+6=8$ джан, 3 джан ольди.

Авраты Хатидже (Каттакъургъан шеэринде вефат этти). Балалары:

1) Меръем-шерфе (Къырымнынъ Еди-Къую (Ленино) къа-сабасында вефат этти)

2) Эмине (Ватангъа келип, Ленин районындаки Чокъул (Виноградное) коюнде яшай)

3) Джелиль (Озбекистанда Самаркъанд шеэринде вефат этти)

4) Веис (Ватангъа келип, Ленин районындаки Чокъул ко-юнде вефат этти)

5) Энвер (Къырымгъа келип Ленин районында яшай)

6) Мумине (Къырымнынъ Ленин районында ерлешти).

20. Апла деде: $1/1=2$ джан.

Апла деде ве авраты Амиде сюргюнликте 1-нджи йыллары хасталанып ольдилер.

Балалары ёкъ.

21. Сейтибрам деде (Къаракъаш): $1/1+4=6$ джан, 3 джан ольди.

Сейтибрам деде ве авраты Айше сюргюнликнинъ 1-нджи

1-нджи сыра (солдан)
Керим Джемиль огълу,
Смаил Муслим огълу;
2-нджи сыра Кемал Дже-
миль огълу ве Сейтасан
Къаракъаш.

(солдан): Мусфире
Джемиль кызы, Зулейха
абла Сейтибрам кызы ве
Лютфие Джемиль кызы.
2010 с.

йыллары Озбекистанда Къарадарья районынынъ Ахунбабаев
колхозында хасталыкътан ольдилер. Балалары:

- 1) Зелиха (Къарасувбазар районы Мушаш (Вишенное) ко-
юнде яшай)
- 2) Мамбет (Ватангъа келип, Къарасувбазар районы Мушаш
коюнде вефат этти).
- 3) Сейтасан (Озбекистанда Каттакъургъанда вефат этти)
- 4) Фадиме (Озбекистанда 1985 с. вефат этти).

22. Аблялим агъа (Хораз) (1944 с. эмек ордусына алынды.
Озбекистана келип, вефат этти): $1/1+4=6$ джан, 3 джан ольди.

Авраты Зоре (дженк вакътында Къоз коюнде вефат этти).
Балалары:

- 1) Фадме (Краснодар улькесинде ерлешип, вефат этти)
- 2) Юсуф (Къырымда Ислям-Терек районы Сейт-Эли коюнде

вефат этти).

3) Сервер (Ватангъа келип, вефат этти).

4) Шевкѣие (сюргюнликнинъ 1-нджи йыллары Озбекистанда вефат этти).

23. Усеин агъа (Хораз) (сюргюнликнинъ 1-нджи йыллары Озбекистанда Къарадарья районындаки Чашма коюнде вефат этти): $1/1+3=5$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Джемиле (Джанай) (Озбекистанда Къарадарья районынынъ Пайшамбе коюнде вефат этти). Балалары:

1) Иззет (Ватангъа къайтып, догъгъан Къоз коюнде ерлешип, 2005 сенеси вефат этти)

2) Фикрет (Къырымнынъ Ленин районы Корьпе (Калиновка) коюнде яшай)

3) Исмет (Ватангъа къайтып, Ленин районында Корьпе коюнде яшай).

24. Насрулла агъа (Чалгоз) (дженктен эвель койде вефат этти): $1/1+3=5$ джан, 1 джан ольди.

Авраты Фадме-шерфе (Озбекистанда Къарадарья районында Мумдиян коюнде вефат этти). Балалары:

С у д а к ъ
районынынъ
почтасында
ишлегенлер.
(с о л д а н)
3-нджи сырада
экинджиси
Усеин агъа
(Хораз). 1929 с.

- 1) Айше (Ватангъа къайтып, Къоз коюнде вефат этти)
- 2) Шевкет (Къырымгъа къайтып, Къарасувбазар районы Янъы Бурулча (Цветочное) коюнде вефат этти)
- 3) Шефикъа (Ватангъа къайтып, Къарасувбазар районы Янъы Бурулча коюнде вефат этти).

25. Къуртасан СЕЙТХАЛИЛОВ (дженктен сонъ апсханеде вефат этти): $1/1+5=7$ джан, 1 джан ольди.

Авраты Насие (Озбекистанда Къарадарья районында Пайшанба к. вефат этти). Балалары:

Насие ката Къуртасанова, кызы Ава ве торуны. 2-нджи сырада (солдан) кызы Инджифе ве келини Эмине-тотай.

Тефикъ Къуртасанов

- 1) Меджит (дженк иштиракчиси. Армавир шеэринде вефат этти)
- 2) Мустафа (Къырымда Ислям-Терек къасабасында яшай)
- 3) Ава (Ватангъа къайтып кельди ве Ислям-Терек къасабасында 2010 сенеси вефат этти)
- 4) Тефикъ (догъгъан кою Къозда 2008 сенеси вефат этти)
- 5) Инджифе (догъгъан кою Къозда яшай).

26. Бекир агъа (Бондыр): $1/1+2=4$ джан, 3 джан ольди

Бекир агъа ве авраты Ава-шерфе дженктен эвель койде вефат эттилер. Балалары:

- 1) Абляким (дженк вакътында койде къазаланып ольди)
- 2) Ава-шерфе (Озбекистанда Хоштёпедё вефат этти).

27. Ибраим СЕИТИСМАЙЛОВ (Джанталаш) (Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти): $1/1+4=6$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Зафуре (сюргюнликнинъ 1-нджи йыллары вефат этти). Балалары:

- 1) Рефат (Ватангъа къайтып кельди ве Судакъ районында Къутлакъ коюнде вефат этти)
- 2) Иззет (Къырымда Ленин районы Коръпе (Калиновка) коюнде яшай)
- 3) Фериде (Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти)
- 4) Фадиме (Судакъта Янъы Маалледе вефат этти).

28-а) Сейдали МУСТАФАЕВ (Топач): $1/1+8=10$ джан, 1 джан ольди. Сюргюнлик вакътында ёлда къалгъан, ачлыкътан кыйналгъан. Чокъ адамларгъа мераметлик этти ве элинден кельген ярдымыны косътерди. Сейдали агъа Озбекистанда Каттакъургъан шеэринде вефат этти.

Авраты Тотай абла Ватангъа къайтып, Ленин районындаки Ходжалар мезарында 1980-нджи с. дефн этильди. Балалары:

- 1) Рустем (Ватангъа къайтып кельди ве Ислям-Терек районында Сейт-Эли коюнде 2009 сенеси вефат этти)
- 2) Шефикъа (Ватангъа 1970-нджи с. келип, кене сюргюнликке огърады ве Ленин районы Чокъул (Виноградное) коюнде 1980-нджи с. вефат этти)
- 3) Энвер (Чокъул коюнде яшай)
- 4) Рефикъа (Эски-Къырымда яшай)

Сейдали Мустафаев

(сагъдан) Мустафа (корбекли), Умер Усеинов, Эмирвеис Усеинов, Мустафа Мустафаев, Рефикъа Мустафаева, Мустафанынъ авраты Шефикъа, (...), Амиде Усеинова. Отургъан Аджер ката.

5) Мустафа (Чокъул коюнде яшай)

6) Эмирасан (Чокъул коюнде яшай)

7) Ревиде (Ислям-Терек районы Джума-Эли (Приветное) коюнде яшай)

8) Умер (Къырымда Ислям-Терек къасабасында вефат этти).

28-6) Эмирусеин агъа: $1/1+5=7$ джан.

Эмирусеин агъа ве авраты Аджер Ватангъа къайтып, вефат эттилер. Балалары:

1. Сервер (Ватанда Еди Къую (Ленино) къасабасында яшай).

2. Исмет (Ватангъа къайтып, Судакъ районында Къутлакъ коюнде яшай)

3. Риза (Къоз коюнде яшай)

4. Таир (Еди Къую къасабасында яшай)

5. Зарема (Краснодар улькесинде Анапа шеэринде яшай).

29. Гъафар АБЛЯКИМОВ (1942 с. койде лемселер тарафындан атылды): $1/1+3=5$ джан, 2 джан вефат этти.

Авраты Мусемма (Озбекистанда вефат этти). Балалары:

1. Анифе-шерфе (Озбекистанда вефат этти)
2. Шефикъа (Къоз коюнде вефат этти)
3. Дилявер (Къырымда Ислям-Терек районы Булгъар Круглик (Матросовка) коюнде яшай).

30. Тайре къартана (дженктен огюне койде вефат этти): $1+2=3$ джан.

Балалары:

- 1) Къуртумер (дженктен эвель милиционер олгъан ве джебде эляк олды)
- 2) Абкъадыр (дженкте эляк олды).

31. Эмирали КЪУРТАСАНОВ: $1/1+2=4$ джан.

Эмирали агъа ве авраты Ачче Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында вефат эттилер.

Бир къызы ве бир огълу вар эди. Олар акъкъында малюмат ёкъ.

32. Ибраим агъа АСАНОВ (Сычан): $1/1+3=5$ джан, 2 джан ольди.

Ибраим агъа ве авраты Асие Беговатта Дальверзин совхозында вефат эттилер. Балалары:

- 1) Энвер (Къырымда Отуз коюнде яшай)
- 2) Муса (Къырымнынъ Ислям-Терек районы Сейт-Эли коюнде яшай)
- 3) Къызы (...).

33. Сейтмемет АДЖИАМЕТОВ (афыз оджа, дженктен эвель апсханеге алынды ве онда да вефат этти): $1/1+2=4$ джан.

Авраты (дженктен эвель вефат этти). Балалары:

- 1) Шефикъа (Судакъта Янъы Маалледе 2009 с. вефат этти)

2) Сейдамет (Ватангъа къайтып келип, Керич этрафындаки Къыдырлез (Войково) коюнде ерлешип, вефат этти).

34. Мустафа АДЖИАМЕТ: $1/1+7=9$ джан, 3 джан ольди.

Мустафа агъа ве авраты Анифе Озбекистанда 1980-нджи сенелери Каттакъургъанда вефат эттилер. Балалары:

1) Меръем-шерфе (Ватанында Ислям-Терек районы Чоту (Жемчужина) коюнде вефат этти)

2) Зейнеп-шерфе (Ислям-Терек районындаки Сейт-Эли коюнде 2010 с. вефат этти)

3) Абляз (Судакъта Янъы Маалледе 2008 с. вефат этти)

4) Зекки (Каттакъургъанда 1980-нджи сенелери вефат этти)

5) Февзие (Чоту коюнде яшай)

6) Ремзие (Чоту коюнде яшай)

7) Керим (Ислям-Терек районы Сейт-Эли коюнде 2008 с. вефат этти).

Мустафа Аджиамет

35. Абдураман ИДРИСОВ: $1/1+8=10$ джан, 6 джан ольди.

Абдураман агъа ве авраты Айше-шерфе Озбекистанда Каттакъургъан районы Ленин колхозында вефат эттилер. Балалары:

1) Зейнеп-шерфе (Озбекистанда Къашкъадарья виляетинде яшады ве вефат этти)

2) Ильяс (Озбекистанда Каттакъургъан районы Ленин колхозында 1970-нджи сенелери вефат этти)

3) Решит (Каттакъургъан районы Ленин колхозында 1990-нджи сенелери вефат этти)

4) Эсма (Ватангъа къайтып, догъгъан кою Къозда 2007 с. вефат этти)

5) Музлифе (догъгъан кою Къозда 2008 с. вефат этти)

6) Рефикъа (Озбекистанда Самаркъандда вефат этти)

Абдураман Идрисов авраты
Айше-шерфенен.

Ильяс Идрисов авраты
Инджифенен

7) Халил (Судакъта Янъы Маалледе яшай)

8) Рустем (Каттакъургъан районы Ленин колхозында 2007 сенеси вефат этти).

36. Сейтджелил СЕЙТИБРАМОВ (Озбекистанда Къа-
радаръя районы Каттамин коюнде 1952 с. вефат этти): $1/1+7=9$
джан, 5 джан ольди.

Авраты Зейнеп (Озбекистанда Каттакъургъанда 1956 с.
вефат этти). Балалары:

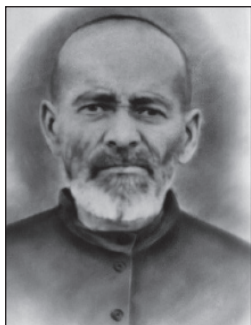
1) Сейтмамут (дженк иштиракчиси, подполковник. 1981 с.
Русиеде Горький шеэринде вефат этти)

2) Сейтибрам (дженк иштиракчиси. Киев шеэринде 2008 с.
вефат этти)

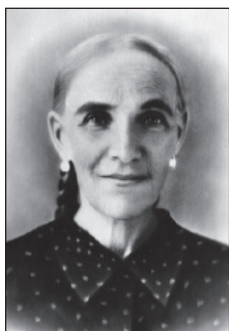
3) Эмине-шерфе (Ватангъа къайтып, зорлукълар чекип
Ленин районы Аргъымакъ-Эли (Батальное) коюнде ерлешти.
1982 с. вефат этти)

4) Сейтасан (Ватангъа къайтып кельди ве Судакъта ерлешти.
1994 с. вефат этти)

5) Сейтмемет (Ватангъа 1974 с. къайтып кельди ве зорлукъ-
лар чекип Ленин районы Аргъымакъ-Эли коюнде ерлешти.
Шимди догъгъан Къоз коюнде яшай)

Сейтджелиль деде

Зейнеп ката

6) Нурие (1944 сенеси июнь айында Озбекистанда Къарадарья район Каттамин коюнде хасталыкътан вефат этти. 7 яшында бала эди)

7) Сафие (Ватангъа къайтып, Ички районы Савурчы (Заветное) коюнде 1980 сенеси вефат этти).

37. Сейтибрам АБСЕТТАРОВ (Озбекистанда Самарканд виляетинде Каттамин коюнде 1948 с. вефат этти): 1/1+5=7 джан, 2 джан ольди.

Авраты Меръем (Озбекистанда Самарканд виляетинде Каттамин коюнде 1970-нджи с. вефат этти). Балалары:

1) Гульсум (Ватангъа къайтып, Ислям-Терек районы Сейт-Эли коюнде вефат этти)

2) Асан (догъгъан Къоз коюнде 2008 с. вефат этти)

3) Сеттар (Судакъ районы Таракъташ

(солдан 1-нджи сыра) Аптраман агъа, Эмине-шерфе абла, Сеит-Мамут агъа, къадыны Мария; (сагъдан 2-нджи сыра) Сейтметет Ибраимов къадыны Уриенен, (...), Ру-стем.

Аргъымакъ-Эли

Асан агъа Абсеттаров

Гульсум Абсеттарова ве аилеси

Меръем
Абсеттарова

коюнде вефат этти)

4) Самедин (Къарасувбазар районы Эски Бурулча (Долиновка) коюнде вефат этти)

5) Эмине (догъгъан Къоз коюнде яшай).

38. Джафер ЗЕКЕРЪЯЕВ (1944 с. эмек ордусына алынды ве онда да вефат этти): $1/1+1=3$ джан, 3 джан ольди

Авраты Эдие, кызы Эдибе Къырымгъа къайтып келип, яшайлар.

39. Сейтвели агъа (сюргюнликте 1944 сенеси хасталанып вефат этти): $1/1=2$ джан, 2 джан ольди.

Авраты акъкъында малюмат ёкъ.

40. Абдувели агъа (Молла): $1/1=2$ джан, 2 джан ольди.

Абдувели агъа ве авраты (...) сюргюнликнинъ биринджи йылында вефат эттилер.

41. Абдурешит агъа (сюргюнликте 1945 с. вефат этти): $1/1+3=5$ джан, 2 джан ольди. Авраты Фадиме (Озбекистанда

(сагъдан) Абибулла, (...), Медине; юкъары-да Абильвап, Салешерфе.

Сале-шерфе Абду-решит. Къоз, 1938 с.

вефат этти). Балалары:

- 1) Медине (догъгъан Къоз коюнде 1993 с. вефат этти).
- 2) Абибулла (Къырымда Ислям-Терек районы Джума-Эли (Приветное) коюнде 2010 с. вефат этти)
- 3) Абильвап (Къарасувбазар районы Топлу (Тополевка) коюнде вефат этти)
- 4) Сале-шерфе (догъгъан Къоз коюнде яшай).

42. Мухтар агъа: $1/1+2=4$ джан, 3 джан ольди.

Мухтар агъа ве авраты Фадиме сюргюнликнинъ 1-нджи йыллары Беговаттаки Дальверзин совхозында вефат эттилер. Балалары:

- 1) Шефикъа (Ислям-Терек къасабасында вефат этти)
- 2) Аблязиз (Озъбекистанда Беговаттаки Дальверзин совхозында вефат этти).

43. Сейтхалил оджа АМЕТОВ (сюргюнлик йыллары ап-сханеге алынды ве онда да вефат этти): $1/1+3=5$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Эсма-шерфе (Таджикистанда Ленинабадда вефат этти). Балалары:

- 1) Тефикъ (дженктен эвель къазаланып вефат этти)
- 2) Сусанна (Таджикистанда Ленинабадда яшай)
- 3) Фикрет (Ватангъа къайтып келип, Акъярда яшай).

44. Сейдали агъа (Кель): $1/1+4=6$ джан, 3 джан ольди.

Сейдали агъа ве авраты Зейнеп-тотай Озбекистанда Кат-такъургъанда вефат эттилер. Балалары:

- 1) Зейнеп-шерфе (Ватанда Токълукъ коюнде вефат этти)
- 2) Сейтхалил (сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында Озбекистанда вефат этти)
- 3) Васфие (Токълукъ коюнде вефат этти)
- 4) Лутфие (Къырымда Токълукъ коюнде яшай).

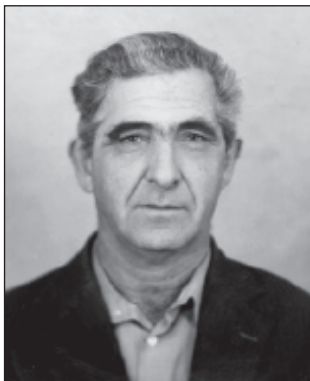
45. Мустафа АМЕТОВ (Бондыр) (...): $1/1+2=4$ джан.

Авраты Сале-шерфе (сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында Озбекистанда Къарадарья районындаки Каттамин совхозында вефат этти). Балалары Исмет ве Рустем акъкъында малюмат ёкъ.

46. Сейдали СЕЙДМУСТАФАЕВ (сюргюнликнинъ 1-нджи йыллары Озбекистанда Самаркъанд виляети Къарадарья районы Такъчирават коюнде вефат этти): $1/1+6=8$ джан, 4 джан вефат этти.

Авраты Усние (Къарадарья районы Такъчирават коюнде 1950-нджи сенелери вефат этти). Балалары:

- 1) Сейтосман (дженкнинъ 1-нджи кунълеринде джебэге кетип, эляк олды)
- 2) Сейтметет (Къарасувбазар районы Эски Бурулча (Долиновка) коюнде вефат этти)
- 3) Тотай (Къарадарья районы Такъчирават коюнде вефат этти)

Сейтметет Сейдалиев

4) Сейдабла (Судакъ районы Таракъ-таш коюнде 1995 с. вефат этти)

5) Джемиле (Судакъ районы Таракъ-таш коюнде яшай)

6) Сейтасан (сюргонликнинъ 1-нджи йылларында Озбекистанда хасталыкъ-тан вефат этти).

Сейдабла Сейдалиев

47. Анифе абла (сюргонликтен эвель Къырымда вефат этти): $1+2=3$ джан, 3 джан ольди.

Балалары:

1) Гульсум (1944 сенеси Озбеки-станда Каттамин колхозында вефат этти)

2) Меджит (малюмат ёкъ).

48. Мемедла ГЪАЗИЕВ: $1/1+3=5$ джан, 4 джан ольди.

Мемедла агъа ве авраты Азиме Озбекистанда Каттакъур-гъанда вефат эттилер. Балалары:

1) Зекки (Озбекистанда Каттакъургъанда вефат этти)

2) Сервер (Озбекистанда Каттакъур-гъанда вефат этти)

3) Шефикъа (Таманда яшай).

49. Сейтмамут агъа (Узунчёплюк):

$1/1+3=5$ джан, 2 джан ольди.

Сейтмамут агъа ве авраты Зейнеп сюр-гонликнинъ 1-нджи йылларында Озбеки-станда вефат эттилер. Балалары:

1) Вели (дженкте лемселер тарафындан атылды)

2) Рефат (Къарасувбазар районындаки Мушаш коюнде вефат этти)

Февзие Сейтмамут
къызы

3) Февзие (Ватангъа 1970-нджи сенелери къайтып келип, текрар сюргюн олунды ве 1988 сенеси Къырымгъа келип, догъгъан Къоз коюнде яшай).

50. Сейтапла АКЪСЕИТОВ (1943 сенеси Къоз коюнде вефат этти): $1/1+5=7$ джан, 3 джан ольди.

Авраты Ава-шерфе (сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти). Балалары:

1) Саве-шерфе (1945 сенеси Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти)

2) Айше (Дальверзин совхозында вефат этти)

3) Сейтосман (учуджы. Дженкте башындан сонъунадже иштирак этти. Ватангъа къайтып, Къарасувбазар районы Мушаш коюнде вефат этти)

4) Эсма келини (Мушаш коюнде яшай)

5) Гулинар торуны (Ислям-Терек районы Сейт-Эли коюнде яшай).

Сейтосман Акъсеитов

51. Колхознынъ эки къатлы идареси.

52. Гъафар агъа (Къатий): $1/1+4=6$ джан, 4 джан ольди

Гъафар агъа ве авраты Муштотай сюргюнликнинъ биринджи йыллары Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында вефат эттилер). Балалары:

1) Хатидже (Дальверзин совхозында вефат этти)

2) Абилювап (Ленин районындаки Кенегез (Красногорка) коюнде вефат этти)

3) Мустафа (Дальверзин совхозында вефат этти)

4) Исми (Ватангъа къайтып келип, Къарасувбазар районы Къышлав (Курское) коюнде яшай).

53. Аджы Мамут деде (дженктен эвель кулаклаштырувдан къачып, Азербайджанда ерлеше ве Ватанына ойле де къайтмай): $1/1+6=8$ джан, 4 джан ольди.

Авраты Айше. Балалары:

Аджы Мамут деде, Мамбет, Айше-тотай, Фадиме, Дже-лил балалары-нен ве торун-ларынен.

- 1) Сулейман
- 2) Мухаммед
- 3) Абдураман
- 4) Рефат
- 5) Мидат (Ватангъа къайтып келип, догъгъан Къоз коюнде яшай.
- 6) (...).

54. Эмирусеин АСАНОВ (Уста): $1/1+2=4$ джан, 2 джан вефат этти.

Эмирусеин агъа ве авраты Сале-шерфе Озьбекистанда Бе-говатта Дальверзин совхозында вефат эттилер. Балалары:

1) Эмине-шерфе (Ислям-Терек районы Сейт-Эли коюнде вефат этти)

2) Анифе-шерфе (Ватангъа къайтып келип, Ислям-Терек районы Къашкъа Чокъракъ (Отважное) коюнде вефат этти).

55. Саша ДОБЧИНСКИЙ: $1/1+4=6$ джан.

Авраты (...). Балалары: Вера, Оля, Костя. Оларнен берабер яшагъан Костя деде.

56. Къуртумер деде: $1/1=2$ джан.

Авраты Земина. Балалары ёкъ. Экиси де койде дженктен огюне ольдилер.

57. Афизе абла: $1+1=2$ джан, 1 джан ольди.

Афизе абла Озбекистанда Каттакъургъанда вефат этти.

Огълу: Аблязиз (Ватангъа къайтып келип, Къарасувбазар районы Мушаш коюнде яшай).

58. Усеин СЕЙТСМАИЛОВ: $1/1+3=5$ джан, 2 джан ольди.

Усеин агъа ве авраты Фера Озбекистанда Беговатта Даль-верзин совхозында вефат эттилер.

Учь къызлары вар эди, олар акъ-кында малюмат ёкъ.

59. Сейтибрам УСЕИНОВ (Озбекистанда Беговатта 1970-нджи сене-леринде вефат этти): $1/1+4=6$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Тотай (Ватангъа къай-тып келип, Ленин районы Кенегез (Красногорка) коюнде вефат этти). Балалары:

1) Эмине-шерфе (Ислям-Терек районында вефат этти)

Инджифе Сейтибрам кызы балалары ве то-рунын

- 2) Тасе (Ленин районы Кенегез коюнде вефат этти)
- 3) Инджифе (Ватангъа къайтып келип, Ленин районы Кенегез коюнде яшай)
- 4) Энвер (Ленин районы Кенегез коюнде вефат этти).

60. Эмиралли САДЛАЕВ (партизан, 1942 сенеси лемселер тарафындан атылды): $1/1+3=5$ джан, 2 джан ольди.

Эмиралли Садлаев, авраты Айше ве къыз къардашы Токтайнен

Авраты Айше, балдызы Эльмаз (Озбекистанда Беговат шеэринде 1980-нджи сенелеринде вефат эттилер). Балалары:

- 1) Энвер (Ватанына къайтып келип, Акъмесджитте ерлешти ве онда да вефат этти).
- 2) Сервер (дженкте минагъа къакъылып вефат этти).

61. Исмаил ЯГЪЯЕВ (сюр-гюнликте апсханеге алынды. Къайтып кельген сонъ Озбекистанда Беговатта ерлешти ве онда да вефат этти): $1/1+2=4$ джан, 3 джан вефат эттилер.

Авраты Гульсум (сюр-гюнликнинъ 1-нджи йылларында Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти). Балалары:

- 1) Рефат (сюр-гюнликнинъ 1-нджи йылларында Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти)
- 2) Мидат (Ватангъа къайтып келип, Эски-Къырым шеэринде вефат этти)

Исмаил Ягъяев

62. Мусемма къар-тана: $1+4=5$ джан, 4 джан ольди.

Къоджасы дженктен эвель вефат этти.

Мусемма къартана, кызы Абибе ве огълу Осман сюргюнликнинъ биринджи йыллары Озбекистанда Къарадарья районындаки Правда колхозында вефат эттилер. Балалары:

- 1) Абибе
- 2) Абдураман (Эски Къырым шеэринде вефат этти)
- 3) Осман
- 4) Абляз (Таманда 1970-нджи сенелери вефат этти).

Аякъ устюнде: (солдан) Абдураман (Мусемма абланынъ огълу), Къуртумер (ортада) (Дубай Решит агъанынъ огълу). Къаланлары белли дегиль.

63. Тотай къартана: дженк йыллары койде вефат этти. Балалары ёкъ.

64. Алёша КУЗНЕЦОВ: $1/1+2=4$ джан.

65. Абляким МЕМЕТОВ (Дженктен эвель койде колхоз реисининъ вазифесини алып варды. Дженкте Австрияда лагерьге тюшти. Озбекистангъа кельди, ондан Новоалексеевка къасабасына кочюп, онда да вефат этти): $1/1+6=8$ джан, 3 джан ольди.

Авраты Хатидже (Самаркъанд шеэринде 1965 сенеси вефат этти). Зоре къартана – эбанай (сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти). Балалары:

- 1) Абдулла (Новоалексеевка къасабасында яшай)

(солдан) Абляким Меметов (колхознынъ реиси), огълы Нурий, авраты Хатидже, огълу Ризван, анасы Зоре эбана, Ава-Шерфе абла. 1940 с. Къоз к.

2) Нурий (Эски Къырымда яшай)

3) Розиле (Эски Къырымда яшай)

4) Ризван (Къозда яшай)

5) Ремзие (Мелитопольде яшай)

66. Ваня БАРДАКОВ: $1/1=2$ джан. Авраты Мария. Балалары ёкъ.

67. Асан ХАЛИЛОВ (Демирджи): $1/1+4=6$ джан, 2 джан ольди.

Муждаба Асанов, огълу Кемал ве авраты Февзиенен.

Асан агъа ве авраты Айше-тотай Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында вефат эттилер. Балалары:

1) Эдие (Ислям-Терек районы Отважное коюнде 2008 сенеси вефат этти)

2) Бекир (Ислям-Терек къасабасында 2009 сенеси вефат этти)

3) Ибраим (Ислям-Терек районы Къызыл Терчек (Яркое поле) коюнде яшай)

4) Муждаба (Ватангъа къайтып келип, догъгъан Къоз коюнде вефат этти).

68. Абляким агъа (Гнам): $1/1+7=9$ джан, 7 джан ольди.

Абляким агъа ве авраты Ава-шерфе (сюргюнликнинъ 1-нджи йылында Озбекистанда Къарадарья районында вефат эттилер). Балалары:

1) Айше (Украинада Акимовка къасабасында вефат этти)

2) Абкъадыр (Ватангъа къайтанда ёлда вефат этти ве Эски Къырым къабристанында дефн этильди)

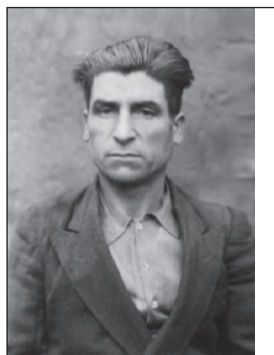
3) Гъаний (Озбекистанда Каттакъургъан шеэринде вефат этти)

4) Осман (дженк вакътында къазаланып ольди)

5) Умер (Ленин районы Кенегез (Красногорка) коюнде вефат этти)

6) Смаил (сюргюнликнинъ 1-нджи йылында Озбекистанда Къарадарья районында вефат этти)

7) Фериде (Каттакъургъанда вефат этти).

Абкъадыр Аблякимов

69. Сейтасан СЕИТБЕКIROV (1944 сенеси эмек ордусына алдылар. Къайтып келип Озбекистанда Самаркъанд виляетинде Табак совхозында ерлешти ве онда да вефат этти): $1/1+4=6$ джан, 2 джан ольди.

Зоре, Муре,
Сейдамет, Фадме-
тотай, Джемиле ве
оларнынъ балала-
ры. 1951 с.

Авраты Муре (Ватангъа къайтып, 2000-нджи сенелери Акъ-месджитте вефат этти). Балалары:

- 1) Урьяне (Ватангъа къайтып, Токълукъта яшай)
- 2) Урие (1973-нджи сенеси Ватангъа къайтып, Ленин районындаки Кенегез (Красногорка) коюнде яшай)
- 3) Инджифе (Ялтада яшай)
- 4) Нурий (1970-нджи сенелери къазаланып Самаркъандда вефат этти).

70. Абляким МЕДЖИТОВ (оджа) (дженк вакътында лемселер тарафында атылды): $1/1+1=3$ джан, 1 джан ольди.

Авраты Меръем (Озбекистанда, Беговатта ольди).

Къызы Эмине (Акъмесджитте яшай).

Зейнеп-тотай къызы
Асие-Шерфе ве огълу
Сеит-Абла Алиевлер.

71. Али АМЕТОВ (Кучюк Али) Къоз, 1939 с.

1-нджи сыра (солдан): Зейнеп-шерфе ката, Фадме (Кимо) ката, 2-нджи сыра (солдан): (...), Сейт-Абла агъа Алиев къадынынен. 1968 с.

(Озбекистанда 1945 с. Къарадарья районьндаки Ленин колхозында хасталанып вефат этти): $1/1+4=6$ джан, 3 джан ольди.

Авраты Зейнеп-шерфе (Краснодар улъ-кесинде Крымск шеэринде яшады ве 1976 с. вефат этти). Балалары:

1) Асие-шерфе (догъмыш Къоз коюне къайтып, 2003 с. вефат этти)

2) Сейт-Абла (Крымск ш. 2001 с. вефат этти)

3) Алиме-шерфе (Ватангъа 1977 с. кочип кельди, Ленин районы Аргъымакъ-Эли

(Батальное) коюнде ерлешти ве агъыр хасталыкътан сонъ 1980 с. вефат этти)

4) Меджит (1945 с. Къарадарья районы Ленин колхозында хасталыкътан вефат этти. 5 яшында бала эди).

72. Муса УСЕИНОВ: $1/1+2=4$ джан, 3 джан ольди.

Муса агъа, авраты Ава ве огълу Рефат (сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында Озбекистанда Къарадарья район Тельман колхозында вефат этилер). Балалары:

1) Шерфедин (Судакъ районы Таракъташ коюнде вефат этти)

2) Рефат.

73. Иса АСАНОВ (сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында Озбекистанда Къарадарья район Янгитурмуш колхозында вефат этти): $1/1+5=7$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Незире (Ленин районы Учъ Къую (Восточное) коюнде 1990-нджи сенелери вефат этти). Балалары:

1) Мукълисе (Ватангъа 1968 с. къайтып, Ленин районы Коръпе (Калиновка) коюнде ерлешти ве онда да 1990-нджи сенелери вефат этти)

2) Эсма (Ватангъа къайтып келип, Ленин районындаки Учъ Къую коюнде вефат этти)

3) Якъуб (Краснодар улькесинде Крымск шеэринде вефат этти)

4) Урие (Ленин районы Кенегез (Красногорка) коюнде яшай)

5) Сабрие (Ленин районы Коръпе коюнде яшай).

74. Абляким ДЖЕЛЯЛОВ (сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында Озбекистанда Къарадарья районы Джалаир коюнде вефат этти): $1/1+5=7$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Хатидже (койде вефат этти).

Балалары:

1) Джелал (Къарасувбазар районындаки Урус-ходжа (Русское) коюнде яшай)

2) Шевкет (Къарасувбазар районындаки Бахча-Эли (Богатое) коюнде вефат этти)

3) Билял (догъгъан Къоз коюнде 2009 сенеси вефат этти)

4) Халил (Къоз коюнде яшай)

5) Шевкъие (сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында Озбекистанда Къарадарья районы Джалаир коюнде вефат этти).

Абляким огълу
Джелал

75. Асан деде (Косе) (койде дженк йыллары вефат этти): $1/1+2=4$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Суваде (сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында Озбекистанда вефат этти).

1) огълу Бекир (Ватангъа къайтып келип, Ички районында ерлешип, вефат этти)

2) Алиме келини (Ички районында ерлешип, вефат этти).

76. Миша (Динсиз): $1/1+2=4$ джан.

77. Меннан ЯГЪЯЕВ: $1/1+5=7$ джан, 3 джан ольди.

Меннан агъа ве авраты Муштотай сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында Озбекистанда Къарадарья районында Ахун Бабаев колхозында вефат этилер). Балалары:

(солдан) Али-мешерфе Алиева, Абляз Меннанов, Абляким Аметов ве авраты Асиешерфе Алиева.

1) Абляз (Ватангъа къайтып келип, Ленино (Еди-Къую) къа-сабасында ерлешип, онда да вефат этти)

2) Муслядин (Каттакъургъанда къазаланып вефат этти)

3) Джеббар (Ленин районы Корьпе (Калиновка) коюнде яшай)

4) Земине (сюргюнликнинъ 1-нджи йылында Озбекистанда Къарадарья районы Ахунбабаев колхозында вефат этти)

5) Мумине (Ватангъа къайтып келип, Ислям-Терек районы Кучюк Келечи (Оре-ховка) коюнде яшай).

Муслядин Ягъяев

78. Шасне къартана: $1+3=4$ джан, 3 джан ольди. Балалары:
Къоджасы дженктен эвель вефат этти. Шасне ката ве Кемал
огълу Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында вефат
эттилер.

- 1) Тотай (догъгъан Къоз коюнде 2004 сенеси вефат этти)
- 2) Кемал
- 3) Абляз (дженк йыллары къазаланып ольди).

79. Веис дедэ (кулаклаштырылып, Сибирьде вефат этти):
 $1+7=8$ джан, 7 джан вефат этти.

Зекки
Сейтхалилов

Авраты Фера, балалары Халиль, Хатидже, Мустафа, Ибраим, Ава, Осман сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында вефат эттилер. Тек бир къызы Муре Ватангъа къайтып келип, Ислям-Терек районындаки Джума-Эли (Приветное) коюнде вефат этти.

80. Сейтхалил МАМУТОВ (1943 сенеси лемсе тарафындан атылды): $1/1+2=4$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Айше-шерфе (сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында Озбекистанда Къарадарья районы Каттамин коюнде вефат этти).

Балалары:

- 1) Эсма (Таманьда яшай)
- 2) Зекки (Москвада яшай).

81. Эмине къартана (Озбекистанда вефат этти): $1+2=3$ джан, 2 джан ольди.

Торунлары Мусрет ве Шевкые акъкъында малюмат ёкъ.

82. Мамбет ЗЕКЕРЪЯЕВ (сюргюнликнинъ 1-нджи йыл-

ларында Озбекистанда Къарадарья районында вефат этти): $1/1+6=8$ джан, 3 джан ольди.

Авраты Эсма (Озбекистанда Каттакъургъанда 1970-нджи сенелери вефат этти). Балалары:

1) Абдураман (дженкте иштирак этти. Дженктен сонъ Каттакъургъанда яшады ве онда да вефат этти)

2) Эмине (Судакъ районы Архадересс коюнде яшай)

3) Меръем (Ислям-Терек районы Къарагозь (Первомайка) коюнде яшай)

4) Сале (Къарасувбазар районы Зуя къасабасында яшай)

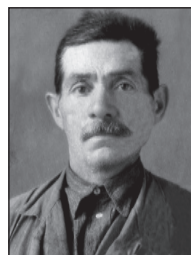

Эмирасан Усеинов ве Рустем Идрисов

5) Лутфие (Ватангъа къайтып келип, Ислям-Терек районы Къашкъа Чокъракъ (Отважное) коюнде яшай)

6) Васфие (Токълукъ коюнде яшай)

6) Энвер (Ислям-Терек къасабасында яшай).

Мамбет Зекерьяев

83. Эмирасан УСЕИНОВ

(Ватангъа 1968 сенеси къайтып кельди ве Ленин районы Кенегез (Красногорка) коюнде ерлешип, онда да 1993-нджи сенеси вефат этти): $1/1+2=4$ джан, 3 джан ольди.

Авраты Муре ве эки къызы: Урие, (...) сюргюнликнинъ 1-нджи йылында Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында вефат эттилер.

84. Сейтхалил АБСЕТТАРОВ (1952 сенеси Къарадарья районындаки Алимбай Сталин колхоз Къыргъыз коюнде вефат этти): $1/1+3=5$ джан, 3 джан ольди.

Авраты Эмине (Каттакъургъанда вефат этти). Балалары:

1) Хатидже (Эски Къырымда вефат этти)

2) Энвер (Эски Къырымда вефат этти)

3) Сервер (1951 сенеси Къарадарья районы Алимбай Сталин колхозы Къыргъыз коюнде вефат этти).

85. Бекир оджа (сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында Къарадарья районы Алимбай Сталин колхозы Къыргъыз коюнде вефат этти): $1/1+2=4$ джан, 4 джан ольди.

Авраты Мусемма (Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти). Балалары:

1) Мусрет (дженкте эляк олды)

2) Шасне (Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти).

86. Меръем-тотай къартана (сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында Озбекистанда Къарадарья районында вефат этти).

87. Къартана Джафер (1944 сенеси эмек ордусына алынды ве онда да вефат этти): $1/1+1=3$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Адие (сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында Озбекистанда Къарадарья районында вефат этти). Балалары:

1) кызы Эдибе (Ватангъа къайтып келип яшай).

88. Сейтосман АМЕТОВ (дженкте эляк олды): $1/1+2=4$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Муштотай (Озбекистанда Намангъан шеэринде 2003 сенеси вефат этти). Балалары:

1) Сафие (Намангъанда яшай)

2) Садие (малюмат ёкъ).

89. Джафер агъа (Кузнец-Демирджи) (дженк йыллары лемселер тарафындан атылды): $1/1+3=5$ джан, 3 джан ольди.

Авраты Асие (Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти). Балалары:

- 1) Джелил (Ислям-Терек районы Сейт-Эли коюнде вефат этти)
- 2) Рефат (Озбекистанда Каттакъургъанда вефат этти)
- 3) (...) дженк вакътында минадан патлайып ольди.

90. Амет ХАЛИЛОВ (1944 с. эмек ордусына алынды. Он-дан къайтып кельди ве Озбекистанда Къарадарья районында Каттамин коюнде вефат этти): $1/1+3=5$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Эмине-шерфе (Каттакъургъанда вефат этти). Балалары:

- 1) Веис (Ислям-Терек районы Сейт-Эли коюнде вефат этти)
- 2) Ваде (Ленин районы Аргъымакъ-Эли коюнде вефат этти)
- 3) Шефикъа (Сейт-Эли коюнде вефат этти).

91. Эмирвели СЕИТБЕЛЯЛОВ (Къарагозь) (сюргюнликте 1944 сенеси Озбекистанда Къарадарья районы Каттамин коюнде хасталыкътан вефат этти): $1/1+4=6$ джан, 5 джан ольди.

Авраты Фадме (Къарадарья районында Алим Сталин колхозы Къыргъыз коюнде 1952 с. вефат этти). Балалары:

1) Ачче-шерфе (Къарадарья районы Пайшанбе къасабасында 1972 с. вефат этти)

2) Эмине (1945 с. Озбекистанда Къарадарья районы Алим Сталин колхозы Бешкаль коюнде вефат этти. 24 яшында эди).

3) Анифе (1949 с. Къарадарья районы Алим Сталин колхозы Бешкаль коюнде вефат этти. 24 яшында эди)

4) Мустафа (Ватангъа 1989 сенеси къайтып келип, догъгъан Къоз коюнде яшай).

Мустафа Эмирвелиев

92. Сеитмустафа агъа (Джойлан): $1/1+5=7$ джан, 5 джан ольди.

Сеитмустафа агъа, авраты Муре, балалары Тотай ве Сеитбраим сюргюнликте биринджи йыллары Къарадарья району Каттамин Сталин колхозынынъ Мыракъас коюнде апчлыкътан вефат эттилер. Балалары:

1) Сеитбекир (Ватангъа къайтып келип «Къартлар эви»нде вефат этти

2) Тотай

3) Сеитбраим

4) Шевкъие (Озьбекистанда вефат этти)

5) Васфие (Отуз коюнде 2009 сенеси вефат этти).

93. Мустафа агъа (Ипо): $1/1=2$ джан, 2 джан ольди.

Мустафа агъа ве авраты Земине сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында Беговатта Дальверзин совхозында вефат эттилер. Балалары ёкъ.

94. Абляким агъа (Кёр): $1/1+1=3$ джан, 3 джан ольди.

Абляким агъа ве авраты (...) сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында Беговатта Дальверзин совхозында вефат эттилер.

Огълу Мусрет (дженк вакътында къазаланып ольди).

95. Сидали агъа (Огюз) БЕКИРОВ: $1/1+4=6$ джан, 5 джан ольди. Сюргюнликте Беговатта тюшип, эписи хасталыкътан, ачлыкътан вефат эттилер.

Авраты Зоре. Балалары:

1) Кязим

2) Эмине

3) Земине

4) Тензиле (Ички районында яшай).

96. Сейдамет деде (Бабакъай) (дженктен огюне вефат этти): $1/1+2=4$ джан, 3 джан ольди.

Медине абла

Авраты Зелиха, кызы Эмине сургюн-ликнинъ 1-нджи йылларында Къарадарья районы Ленин колхозында вефат эттилер). Балалары:

1) Эмиралы (1944 сенеси эмек ордусына алынды ве Тулада вефат этти). Авраты Медине (Ватангъа къайтып келип, догъгъан кою Къозда 1994 сенеси вефат этти).

2) Эмине.

Эмине
Сейдаметова

97. Абляким АМЕТОВ (1946 с. Къарадарья районы Хоштёпе коюнде хасталанып вефат этти): $1/1+3=5$ джан, 5 джан ольди.

Авраты Фадме-шерфе (1948 сенеси Къарадарья районы Хоштёпе коюнде хасталанып вефат этти). Балалары:

1) Анифе-шерфе (1950-нджи с. Къарадарья районы Ахунбабаев коюнде хасталанып вефат этти)

2) Мерьем-шерфе (1960-нджи сенелери Каттакъургъанда вефат этти)

3) Меджит (1993 с. Ташкентте хасталанып вефат этти).

Меджит Аблякимов ве омюр аркъадашы Ребья. *Ташкент, 1964 с.*

98. Джелиль агъа (Ашме къартананынъ): $1/1+4=6$ джан, 3 джан ольди.

Джелиль агъа, авраты Фадиме ве огълу Файыкъ Краснодар улъкесинде Крымск шеэринде вефат эттилер). Балалары:

1) Файыкъ.

Къалгъан балаларынынъ адлары белли дегиль. Олар акъкъында малюмат ёкъ.

Кос Осман агъа огълу Вели-
нарнен

99. Осман агъа (Кос):

1/1+3=5 джан, 2 джан ольди.

Осман агъа ве авраты Ше-
риффе Озбекистанда Каттакъ-
ургъанда 1960-нджы сенелери
вефат эттилер. Балалары:

- 1) Ибрам (Къарасувбазар
районы Янъы Бурулча (Цветоч-
ное) коюнде 2009 с. вефат этти)
- 2) Гульсум (Къарасувбазар
районы Отаркой (Александровка) коюнде 2008 с. вефат этти)
- 3) Велинар (Киев шеэринде яшай).

100. Халил агъа (Тикиджи): 1/1+4=6 джан, 4 джан ольди.

Халил агъа ве авраты Алиме сюргюнликнинъ 1-нджи йыл-
лары Къарадарья районы Мусабакъа колхозынынъ Джалаир
коюнде вефат эттилер. Балалары:

Сулейман Халил огълу

1) Къуртосман (Ленин районы Чокъ-
ул (Виноградное) коюнде 1995 сенеси
вефат этти)

2) Меръем (сюргюнликнинъ 1-нджи
йылы Къарадарья районы Мусабакъа
колхозы Джалаир коюнде хасталыкътан
вефат этти. 17-18 яшында эди)

3) Сулейман (Ватангъа къайтып ке-
лип, догъгъан Къоз коюнде 2005 сенеси
вефат этти)

4) Васфие (сюргюнликнинъ 1-нджи
йылы Къарадарья районы Мусабакъа
колхозы Джалаир коюнде хасталанып вефат этти).

101. Билял агъа БУДЖУРОВ (дженк вакътында лемсе тарафындан атылды): 1/1+5=7 джан, 1 джан ольди.

Авраты Ачче (Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти). Балалары:

- 1) Зейнеп (Ватангъа къайтып вефат этти)
- 2) Гульсум (Ватангъа къайтып вефат этти)
- 3) Шефикъа (Эски-Къырымда яшай)
- 4) Медине (Акъмесджитте вефат этти)
- 5) Ибрам (дженктен эвель вефат этти).

102. Амет ЯГЪЯЕВ: $1/1+8=10$ джан, 3 джан ольди.

Амет агъа ве авраты Зейнеп-тотай сюргюнликниъ биринджи йыллары Къарадарья районы Ленин колхозы Къумакъ коюнде вефат эттилер. Балалары:

- 1) Осман (дженкте эляк олды)
- 2) Эсма (Ватангъа къайтып келип, Къарасувбазар районындаки Мушаш коюнде яшай)
- 3) Исми-тотай (Къарасувбазарда 2005 с. вефат этти)
- 4) Абляким (догъгъан коюне 1990 с. кочип кельди ве 1992 с. вефат этти)

Яя деденинъ огъланлары Абдураман, Ибраим, Смаил, Амет огълунынъ авраты Зейнеп ве Яя деденинъ сюлялеси. 1963 с.

5) Меджит (Ватангъа къайтып келип, Къарасувбазар районы Сала коюнде яшады ве онда да 2004 с. вефат этти)

6) Абиљвап (Ислям-Терек районы Къызыл Терчек (Яркое поле) коюнде 2006 с. вефат этти)

7) Мустафа (Ватангъа къайтып келип, Таракъташ коюнде яшай)

8) Муре (Озбекистанда 1982 с. вефат этти)

9) Нариман (Ватангъа къайтып келип, Судакъ районы Таракъташ коюнде яшай)

10) Нурий (койде 1943 сенеси минада патлайып ольди).

103. Халил ЯГЪЯЕВ: $1/1+3=5$ джан, 4 джан ольди.

Халил агъа ве авраты Анифе-шерфе сюргюнликнинъ биринджи йыллары Къарадарья районы Мусабакъа колхозы Большевик коюнде вефат эттилер. Балалары:

1) Сейдали (1944 сенеси эмек ордусына алынды. Озбекистана келип, Къарадарья районы Ленин ёлу колхозында ерлешип, 1993 с. Ислям-Терек районындаки Сейт-Эли коюнде вефат этти)

2) Мамут (1944 сенеси эмек ордусына алынды. Озбекистана келип, Къарадарья районы Пайшанбе къасабасында ерлешти ве онда да вефат этти)

3) Асие (Озбекистанда Къарадарья районы Ленин ёлу колхозында вефат этти).

104. Эмирасан СЕЙТБЕЛЯЛОВ (Къарагоз) (Озбекистанда Каттакъургъан шеэринде 1971 сенеси вефат этти): $1/1+7=9$ джан, 7 джан ольди.

Авраты Эсма (Озбекистанда Каттакъургъанда 1980 сенеси вефат этти). Балалары:

1) Сале-шерфе (Озбекистанда Каттакъургъанда 1985 сенеси вефат этти)

2) Сейтбилял (1944 с. Къарадарьяда Тельман колхозында къазаланып вефат этти)

3) Хасиде (Ватангъа къайтып келип, Кезлев районында 2004 сенеси вефат этти)

4) Нурий (Еди Къую къасабасында 1998 с. вефат этти)

5) Сейтмамут (сюргюнликте Къарадарья Тельман колхозында вефат этти)

6) Къудифе (сюргюнликте Къарадарья Тельман колхозында вефат этти)

7) Шерфе (сюргюнликте Къарадарья Тельман колхозында вефат этти. 4-5 яшында эди).

105. Аблямит АШИРОВ (Ватангъа къайтып келип, Къарасувбазар районы Мушаш коюнде вефат этти): $1/1+5=7$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Ачче-шерфе (Къарадарья районы Каттамин колхозында вефат этти). Балалары:

1) Абляким (Мушаш коюнде вефат этти)

2) Зейнеп (Мушаш коюнде вефат этти)

3) Меръем (Ленин районы Чокъул (Виноградное) коюнде вефат этти)

4) Зулинар (Мушаш коюнде вефат этти)

5) Гулизар (Озбекистанда Навои шеэринде яшай).

106. Зоре къартана (дженктен эвель койде вефат этти): $1+4=5$ джан, 4 джан ольди. Балалары:

1) Алиме (Мелитополь шеэринде вефат этти)

2) Сундус (малюмат ёкъ)

3) Энвер (малюмат ёкъ)

4) Васфие (малюмат ёкъ).

107. Решит МАМУТОВ (Тильки) (1944 с. Озбекистанда Беговатга Дальверзин совхозында вефат этти): $1/1+7=9$ джан, 3 джан ольди.

Авраты Айше-тотай (Озбекистанда Къарадарья районы Пайшанбе къасабасында 1975 с. вефат этти). Балалары:

Решит деде
къорантасынен

орта сырада
(сагъдан) Смаил
Решитов, Энвер
Макъсутов, (...),
Гульнар Сейтма-
мутова, юкъары
сыра (сагъдан)
Урьяне Гъаниева,
абла-кеде Эмирал
и Левизе Къурта-
метовлар.

- 1) Сейтмамут (догъгъан Къоз коюнде 1997 с. вефат этти)
- 2) Хатидже (Озбекистанда Къарадарья району Ленинёлу колхозында 1987 с. вефат этти)
- 3) Къудифе (Таракъташ коюнде 2002 с. вефат этти)
- 4) Алиме (догъгъан Къоз коюнде 2007 с. вефат этти)
- 5) Смаил (догъгъан Къоз коюнде 2008 с. вефат этти)
- 6) Гульнар (Эски Къырымда яшай)
- 7) Зулинар (Къоз коюнде яшай).

108. Бекир МАМБЕТОВ (Гыгы) (Озбекистанда Къарадарья району Кичикмин коюнде 1973 сенеси вефат этти): 1/1+3=5 джан, 2 джан ольди.

Бекир агъанынъ огъ-
лу Билял ве кызы
Шефикъа. 1965 с.

Бекир агъанынъ балалары: (солдан)
Меджит, Шефикъа, Билял ве онынъ омюр
аркъадашы Урие Эдемова.

Авраты Айше (Озбекистанда Кырадарья районы Кичик-мин коюнде 1950-нджи сенелери вефат этти). Балалары:

- 1) Меджит (Ислям-Терек район Сейт-Эли коюнде яшай)
- 2) Шефикъа (Акъмесджитте вефат этти)
- 3) Билял (Ватангъа кыйтып, Акъмесджитте 2009 сенеси вефат этти).

109. Абильвап деде (дженктен эвель койде вефат этти):
1/1+3=5 джан, 2 джан ольди.

Авраты Муре (сюрдюнликнинъ 1-нджи йылларында Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти). Балалары:

- 1) Абляз (дженкте эляк олды)
- 2) Ибраим (Ислям-Терек районы Сейт-Эли коюнде 2000-нджи сенелери вефат этти)
- 3) Эмирсале (Ислям-Терек районы Сейт-Эли коюнде 2002 с. вефат этти).

110. Абильвап агъа (дженктен эвель койде вефат этти):
1/1+4=6 джан, 3 джан ольди.

Авраты Зоре (койде дженктен эвель вефат этти). Балалары:

- 1) Халил (дженкте эляк олды)
- 2) Смаил (дженк вакътында койде къазаланып ольди)
- 3) Мустафа (Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти)
- 4) Муре (Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти).

111. Абдураман АМЕТОВ: $1/1+3=5$ джан, 2 джан ольди.

Абдураман агъа ве авраты Анифе-шерфе сюргюнликте 1945 сенеси Озбекистанда Къарадарья районы Мусабакъа колхозында хасталанып вефат эттилер. Балалары:

- 1) Энвер (Ислям-Терек районы Къызыл Терчек (Яркое поле) коюнде 1992 с. вефат этти)
- 2) Айше (Ватангъа къайтып келип, догъгъан Къоз коюнде 2005 с. вефат этти)
- 3) Дилявер (Ислям-Терек районы Къызыл Терчек коюнде яшай).

Айше оджа
Абдураман кызы

112. Ачче-тотай къартана (сюргюнликте 1944 сенеси Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти): $1+2=3$ джан, 2 джан ольди.

Балалары:

- 1) Фадиме (Озбекистанда Каттакъургъанда 1980-нджи сенелери вефат этти)
- 2) Азизе (Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти).

113. Решит АМЕТОВ (1942 с. лемселер тарафындан атылды): $1/1+2=4$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Айше (сюргюнликнинъ биринджи йыллары Озбе-

кистанда Беговатта Дальверзин совхозында хасталыкътан вефат этти). Балалары:

- 1) Амет (Таманьда 1993 с. вефат этти)
- 2) Кемал (Ислям-Терек районы Сейт-Эли коюнде 2001 с. вефат этти).

114. Абильвап АМЕТОВ: $1/1+3=5$ джан, 3 джан ольди.

Абильвап агъа ве авраты Анифе Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында 1990-нджи сенелери вефат эттилер. Балалары:

- 1) Ибраим (Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти)
- 2) Энвер (Ислям-Терек къасабасында яшай)
- 3) Инджифе (Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти).

115. Ибраим АМЕТОВ (дженктен эвель Къозда кой шура-сынынъ реиси эди. 1943 сенеси лемселер тарафындан атылды): $1/1+3=5$ джан, 3 джан ольди.

Ибраим Аметов

Айше Аметова

Авраты Айше (сюргюнликте биринджи йыллары Озбекистан-да Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти). Балалары:

- 1) Мемет (Беговатта Дальверзин совхозында 1983 с. вефат этти)

Мемет Ибраимов, къады-
ны Гулизар Аблязова, кызы
Айшенен. 1955 с.

Асан деденинъ кызы
Ачче абла къоджасынен
ны Кенегез коюнде ерлешти. Хасталыгындан себеп Озьбе-

2) Абляким (Ватангъа къайтып келип, Ленин районы Коръпе коюнде вефат этти)

3) Эмине (Ислям-Терек районы Новопокровка коюнде яшай).

116. Асан деде: $1/1+1=3$ джан, 2 джан ольди.

Асан деде ве авраты Зейнеп койде дженктен эвель вефат эттилер. Балалары:

1) Усеин агъа ве авраты Меръем Озьбекистанда Къардарьяда Алим бай Сталин коюнде вефат эттилер. Балалары:

а) Мемет (Ислям-Терек районы Сейт-Эли коюнде яшай)

б) Шефикъа (Къырымда Ленин районы Аргъымакъ-Эли коюнде 1990-нджы сенелери вефат этти)

2) Сейдали (партизан, Ватангъа къайтып, догъгъан Къоз коюнде 1995 сенеси вефат этти).

117. Муштотай абла: $1+2=2$ джан, 1 джан ольди. Къызлары Сафие ве Садие. Бу къоранта акъкъында малюмат ёкъ.

118. Къуртумер МАМУТОВ (дженк иштиракчиси, капитан. Ватангъа къайтып келип, Ленин районы Кенегез коюнде ерлешти. Хасталыгындан себеп Озьбе-

Къуртмер оджа Мамутов (сагдан)
Чехословакияда шеэр комендант
олгъанда. 1946 с.

Эмине Мамутова (сагдан) ве
Шефикъа Мамбетова.

(сагдан) Эсма Идрисова, Шев-
къие Решидова, Диляра Асанова

кистангъа варып, Ангренде
1980 с. вефат этти): $1/1+4=6$
джан, 1 джан ольди.

Авраты Эмине (Ленин
районы Кенегез коюнде
1990-нджи с. вефат этти).

Балалары:

1) Сервер (Мелитопольде
1980-нджи с. вефат этти)

2) Эскендер (Мелитополь
шеэринде яшай)

3) Дилявер (Мелитополь-
де 1970-нджи с. вефат этти)

4) Сундус (Еди Къую (Ле-
нино) къасабасында яшай).

119. Решит БЕКТАШ:

$1/1+5=7$ джан.

Решит агъа ве авраты
Земине, кызы Урие, огълу
Зекки Ватанда, Ислям-Терек
районы Сейт-Эли коюнде
вефат эттилер. Балалары:

1) Урие

2) Зекки

3) Шевкъие (Сейт-Эли
коюнде яшай)

4) Асан (Ленин районы
Чокъул (Виноградное) ко-
юнде 1980-нджи сенелери
вефат этти)

5) Дилявер (Сейт-Эли
коюнде яшай).

120. Джемиль АМЕТОВ (Чобан) (Озбекистанда Каттакъаргъанда 1980-нджи сенелери вефат этти): $1/1+5=7$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Зоре (Озбекистанда Каттакъаргъанда 1970-нджи сенелери вефат этти). Балалары:

Джемилевлер къорантасы (солдан): Керим, Зоре ката, Чобан Джемиль деде, Кемал; юкъары сыра: Эсма, Лютфие, Муслим Джеппаров, Мусфире ве Кемалнынъ авраты Качче.

- 1) Керим (догъгъан Къоз коюне келип, 2000 с. вефат этти)
- 2) Кемал (Ватангъа келип, Къарасувбазар районы Мушаш коюнде ерлешти ве 2008 с. вефат этти)
- 3) Хатидже (Къарасувбазар районы Мушаш коюнде 2007 с. вефат этти)
- 4) Мусфире (догъгъан Къоз коюнде яшай)
- 5) Лютфие (догъгъан Къоз коюнде яшай).

121. Халил агъа. Малюмат ёкъ.

122. Ашир деде: $1/1=2$ джан, 2 джан ольди.

Ашир деде ве авраты Фадиме койде дженктен эвель вефат эттилер. Балалары ёкъ.

123. Апсеттар агъа (Кёртырнакъ) (1944 сенеси Озбекистанда Къарадарья район Алимбай Сталин колхозында вефат этти): $1/1+5=7$ джан, 5 джан ольди.

Авраты Фера (Каттакъургъанда 1970-нджи с. вефат этти). Балалары:

1) Ачче-тотай (Каттакъургъанда 1970-нджи с. вефат этти)

2) Афизе (Каттакъургъанда вефат этти)

3) Меръем (Краснодар улькесинде Таманда вефат этти)

4) Фериде (Каттакъургъанда 1960-нджы с. вефат этти)

5) Сервер (Ислям-Терек районы Къызыл Терчек (Яркое поле) коюнде 2008 с. вефат этти).

Апсеттар кызы
Ачче-тотай

124. Саледин агъа (койде дженктен эвель вефат этти):
 $1/1+3=5$ джан, 5 джан ольди.

Авраты (сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында Озбекистанда Къарадарья районы Алимбай Сталин колхозында вефат этти). Балалары:

1) Анифе (Каттакъургъанда вефат этти)

2) Меръем (Ислям-Терек районы Сейт-Эли коюнде вефат этти)

3) Мусрет (Къарадарья район Алимбай Сталин колхозында вефат этти).

125. Муре-тотай къартана (сюргюнликнинъ 1-нджи йыллы Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти):
 $1+1=2$ джан, 2 джан ольди.

Къызы Мусфире (Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында 1980-нджи сенелери вефат этти).

126. Бекир СУЛЕЙМАНОВ (Каттакъургъанда 1970-нджи сенелери вефат этти): $1/1+4=6$ джан, 6 джан ольди.

Авраты Хатидже (Озбекистанда Ингички къасабасында 1960-нджы сенелери вефат этти). Балалары:

- 1) Къадыр (Русиеде вефат этти)
- 2) Абильвап (Каттакъургъанда 1970-нджи сенелери вефат этти)
- 3) Земине (Озбекистанда Ингички къасабасында вефат этти)
- 4) Эмине (Таджикистанда вефат этти).

127. Аблялим агъа ИСМАИЛОВ (1944 сенеси июнь айында Озбекистанда Къарадарья районы Янги Турмуш колхозында вефат этти): $1/1+4=6$ джан, 1 джан ольди.

Усние Исмаилова

Нариман Аблялимов

Авраты Усние (Ватангъа 1975 с. къайтып келип, 1990-нджы сенелери Къарасувбазарда вефат этти ве догъгъан коюнде Къозда дефн этильди). Балалары:

1) Нариман (Ватангъа 1975 с. къайты, зорлукъ чекип Къарасувбазар районы Топлу (Тополёвка) коюнде ерлешти ве яшай)

2) Лёман (Ватангъа 1975 с. къайтып, Къарасувбазарда яшай)

3) Зера (Ватангъа 1995 с. къайтып, Къарасувбазар районда яшай)

4) Риза (Ватангъа 1975 с. къайтып, Къарасувбазарда яшай).

128. Эмиралли АСАНОВ (Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти): $1/1+3=5$ джан.

Авраты (...). Балалары:

1) Муса (Ислям-Терек районы Сейт-Эли коюнде яшай)

2) Эсма (малюмат ёкъ).

129. Бекир агъа (Арент) (сюргюнликте биринджи йыллары Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти): $1/1+3=5$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Мусемма (Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында 1960-нджы сенелери вефат этти). Балалары:

- 1) Зекерья (Къоз коюнде 1990-нджы сенелери вефат этти)
- 2) Ава (догъгъан Къоз коюнде яшай)
- 3) Гулышен (догъгъан Къоз коюнде яшай).

130. Ёска деде (Иосиф): $1+1=2$ джан.

131. Абдураман ЯГЪЯЕВ (Озбекистанда Къарадарьяда 1973 сенеси вефат этти): $1/1+1=3$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Асие-шерфе (Озбекистанда Къарадарьяда 1984 сенеси вефат этти).

1) Шасне (Ватангъа къайтып келип, Судакъта Янъы Маалледе яшай).

(солдан) Асие-Шерфе абла, Ибраим агъа ве Абдураман агъа Ягъяевлар.
1953 с.

132. Меннан ИСМАИЛОВ (сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында Озбекистанда Къарадарьяда Каттамин колхозында вефат этти): $1/1+2=4$ джан, 4 джан ольди.

Авраты Айше (Ватангъа къайтып келип, къазаланып 1970-нджи сенелери вефат этти). Балалары:

Шасне Ягъяева

1) Лейля (Къырымнынъ Къарасувбазар шеэринде яшай)

2) Шевкет (Къырымда Къарасувбазарда яшай).

133. Осман деде: $1/1+1=3$ джан, 3 джан ольди.

Осман деде ве авраты Айше койде дженктен эвель вефат эттилер. Балалары:

1) Умер (Алманияда лагерьде эляк олды)

2) Къачче

3) Мерьем-тотай.

(сагъдан) Айше абла, къудасы Урхие абла, огълу Шевкет ве келини Сафиенен

134. Ибраим ЯГЪЯЕВ (Озьбекистанда Къарадарьяда 1985 сенеси вефат этти): $1/1+6=8$ джан, 4 джан ольди.

Авраты Гулизар (койде Къозда вефат этти). Балалары:

1) Эмирасан (Ватангъа къайтып келип, Судакъта Янъы Мааледе 1995 с. вефат этти)

Ибраим Ягъяевнынъ къорантасы

Эмирасан Ягъяев

2) Эмине-шерфе (Озбекистанда Каттакъургъанда 1970-нджи сенелери вефат этти)

3) Инджифе (Судакъта Янъы Мааледе 2000-нджи сенелери вефат этти)

4) Шевкъие (Судакъта Янъы Мааледе 2009 с. вефат этти)

5) Асие (Судакъ районы Токълукъ коюнде яшай)

6) Шефикъа (Озбекистанда Каттакъ-ургъанда вефат этти).

135. Мемет агъа (Фурунджы) (Озбекистанда Палванташ коюнде 1970-нджи с. вефат этти): $1/1+2=4$ джан, 2 джан ольди. Сюргюн этенде оларынь аилеси койде ёкъ эди. Эвлери килитли къалды.

Авраты Медине-шерфе (Ленин районы Коръпе (Калиновка) коюнде вефат этти). Балалары:

1) Абляким (Ватангъа къайтып Акъмесджитте яшай)

2) къызы (малюмат ёкъ).

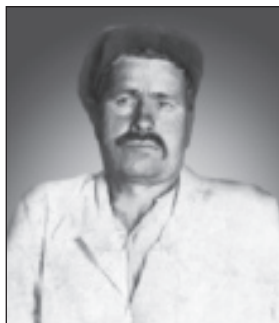
136. Эки къатлы башлангъыч кой мектеби.

137. Халил АСАНОВ (Чолакъ):
 $1/1+1=3$ джан.

Халил агъа ве авраты Асие дженктен эвель койде вефат эттилер. Огълу:

1) Абдурешит (дженк иштиракчиси, учуджы. Украинада вефат этти).

138. Макъсут АСАНОВ (Чолакъ) (Озбекистанда Беговатта Дальверзин

Мемет Фурунджы

Абдурешит Халил огълу (Чолакъ) къардашы Айше Абляким къызынен. 1939 с.

совхозында 1970-нджи сенелери вефат этти):
 $1/1+3=5$ джан, 3 джан ольди.

Авраты Эмине (Озбекистанда Бего-
ватта Дальверзин совхозында вефат этти).
Балалары:

- 1) Сервер (малюмат ёкъ)
- 2) Энвер (догъгъан Къоз коюнде 1990-
нджи сенелери вефат этти)
- 3) Алиме (малюмат ёкъ).

139. Музаффар АСАНОВнынъ эви. О
эвленмезден эвель къазаланып вефат эткен.

Энвер Макъсут
огълу (Чолакъ)

140. Абиљвап агъа. 1995 сенеси Лени-
но късабасында вефат этти. Огълу да о късабада вефат этти.

141. Гъаний агъа (Къати) (сюрдюнликнинъ 1-нджи йыл-
ларында Озбекистанда Къарадарья Ленин колхозында вефат
этти): $1/1+4=6$ джан, 4 джан ольди.

Авраты Фера (Озбекистанда Каттакъургъанда 1975 сенеси
вефат этти). Балалары:

- 1) Тотай (1945 с. кучюк баласындан берабер Озбекистанда
Къарадарья районы Ленин колхозында вефат эттилер)
- 2) Айше (Таракъташ коюнде 2010 с. вефат этти)
- 3) Мемедемин (Озбекистанда Къарадарья район Каттамин
колхозында 1970-нджи сенелери вефат этти)
- 4) Урьяне (Ватангъа къайтып келип, Таракъташта яшай).

142. Халил ИСМАИЛОВ (Дерели Халил): $1/1+4=6$ джан,
4 джан ольди.

Халил агъа ве авраты Медине Ватангъа къайтып келип, Ле-
нин районы Аргъымакъ-Эли коюнде вефат эттилер. Балалары:

- 1) Эмине-шерфе (Каттакъургъанда вефат этти)

- 2) Исмаил (койде вефат этти)
- 3) Абляз (Аргъымакь-Эли коюнде яшай)
- 4) Шевкет (Ислям-Терек районы Сейт-Эли коюнде яшай).

143. Джелил агъа: $1/1+4=6$ джан, 4 джан ольди.

Джелил агъа, авраты Медине ве огълу Смаил Озбекистанда сюргюнликнинъ 1-нджи айларында Алимбай Сталин колхозында хасталыкътан вефат эттилер. Балалары:

1) Юнус (дженкнинъ башындан сонъу-надже джебэде олып, офицер рутбесинде къайтып кельди. Ватанына 1969 с. къайтты ве Еди Къую (Ленино) къасабасында 1995 с. вефат этти).

2) Меджит (дженк заманында партизан олып, лемселер тарафындан атылды)

3) Решит (догъгъан коюне къайтып кельди ве биринджилер сырасында топракъ алып ерлешти. 1995 с. вефат этти)

4) Смаил.

Решит Джелилов

144-а. Джеббар АРИФОВ (1944 с. эмек ордусына алынды. Озбекистана къайтып келип, Къарадарья районы Ленин колхозында вефат этти): $1/1+2=4$ джан, 3 джан ольди.

Авраты Алиме-шерфе (койде вефат этти). Балалары:

1) Меджит (Ватангъа къайтып келип, догъгъан Къоз коюнде яшай).

Меджит Арифов

144-б. Акъкъый агъа (Ленин районында дженктен эвель колхоз реиси олды): $1/1+5=7$ джан, 4 джан ольди.

Акъкъый агъа, авраты Эмине, огъланлары Шемшедин, Ре-

фат ве Решат сюргюнликнинъ 1-нджи айларында Къарадарья районы Ленин колхозында хасталыкътан вефат эттилер). Балалары:

1) Шемшедин

2) Рефат

3) Решат

4) Рустем (Ватангъа къайтып, чокъ йыллар девамында Сарыбаш совхозында директор олып чалышты. Сонъки йылларда догъгъан коюнде агроном вазифесинде олды ве 2005 с. хасталанып вефат этти)

5) Шевкъие (Акъмесджитте яшай).

(сагъдан) Рустем Акъкый огълу

144-в) Анифе абла: $1+1=2$ джан, 1 джан ольди.

Огълу Шевкет. Экиси де Озбекистанда Къарадарья район Къумакъ коюнде вефат этти.

145. Вели СЕЙТМУСТАФАЕВ (дженкте эляк олды):

$1/1+1=3$ джан, 1 джан ольди.

Авраты Афифе (Озбекистанда Ташкент шеэринде вефат этти).

Огълу Аблязиз (Ватангъа къайтып келип, Акъмесджитте яшай).

Вели Сейтмустафаев

Аблязиз Велиев

146. Фадме къар-тана (койде вефат

этти): $1+3=4$ джан, 4 джан ольди.

Къызы Абибе (сюргюнликнинъ 1-нджи йылында Озбекистанда Къарадарья районы Ленин колхозында вефат этти). 2 торуны акъкъында малюмат ёкъ.

147. Джеббар АМЕТОВ (Къапуста) (Озбекистанда 1984 сенеси вефат этти): $1/1+3=5$ джан, 4 джан ольди.

Авраты Анифе (Озбекистанда 1973 с. ольди). Балалары:

1) Зоре (Озбекистанда 1947 с. хасталыкътан вефат этти)

2) Талип (догъгъан коюнде яшай)

3) Эмирильяс (сюргюнликнинъ 1-нджи айында Хоштёпедехасталанып вефат этти).

1-нджи сыра (солдан): чобан Джеббар, огълу Муслим, чобан Джемиль. 2-нджи сыра (солдан): Джеббар агъанынъ авраты Анифе, кедеси Салешерфе ве Джемиль агъанынъ авраты Зоре. 1960-нджы с.

148. Меръемтотай къартана (дженктен огъуне койде вефат этти): $1+3=4$ джан, 2 джан ольди.

Балалары:

1) Джемиль (Ватангъа келип, Акъмесджитте «Къартлар эви»нде вефат этти)

2) Айше гелини (Къырымда Ислям-Терек районы Кучюк Келечи (Ореховка) коюнде яшай)

3) Айше къызы (Озбекистанда Къарадарья район Каттамин коюнде 1985 сенеси вефат этти).

149. Сейтосман СЕЙТБЕКIROB (сюргюнликнинъ 1-нджи айында Озбекистанда Къарадарья район Хоштёпе коюнде хасталанып вефат этти): $1/1+1=3$ джан, 2 джан ольди.

Муждаба
Сейтосман огълу

Авраты Фера (сюргюнликнинъ 2-нджи айында Мыракъаз коюнде хасталанып вефат этти).

Огълу: Муждаба (догъгъан Къоз коюнде яшай).

150. Сейтмамут СЕЙТБЕКIROB (Мырас) (сюргюнликнинъ 1-нджи айында Хоштёпед хасталанып вефат этти): $1/1+3=5$ джан, 3 джан ольди.

Авраты Эмине-шерфе (сюргюнликнинъ 1-нджи айында Хоштёпед хасталанып ольди). Балалары:

1) Абдурешит (1990-нджи с. Сибириде вефат этти)

2) Зейнеп (Озбекистанда 1990-нджи с. вефат этти)

3) Абдурахман (Ватангъа къайтып, Ленин районы Айып Эли (Луговое) коюнде ерлешип, 2009 сенеси вефат этти).

Сейтмамут агъанынъ балалары: (солдан) Абдурешит, Зейнеп, Абдурахман. 1952 с.

151. Абдураман БАРИЕВ (Ватанына догъгъан Къоз коюне къайтып, 1995 сенеси вефат этти): $1/1+2=4$ джан, 1 джан ольди.

Абдураман Бариев догъгъан коюнде
къой бакъмакъта

Бари Абдураман
огълу Бариев

Авраты Шасне (Къоз коюнде яшай). Балалары:

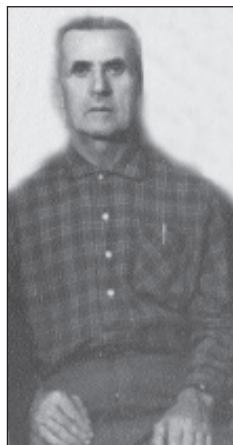
- 1) Аблямит (койде 1941 сенеси вефат этти)
- 2) Бари (Ватангъа къайтып, Къарасувбазар районы Къышлав (Курское) коюнде ерлешти ве онда да 2008 сенеси вефат этти).

152. Абдувели СУЛЕЙМАНОВ:

1/1+5=7 джан, 3 джан ольди.

Абдувели агъа ве авраты Рухие Ватангъа 1969 сенеси къайтып келип, Ор-Къапу районы Воинка коюнде ерлештилер ве онда да 1990-нджи сенелери вефат эттилер. Анасы Кериме къартана (сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында Озбекистанда Къарадарьяда вефат этти). Балалары:

- 1) Иззет (Ички районы Эсен-Эки (Пушкино) коюнде яшай)
- 2) Сафие (Къарасувбазарда яшай)
- 3) Айше (сюргюнликнинъ 1-нджи йыллары хасталыкътан вефат этти. 5 яшында эди)
- 4) Шевкъие (сюргюнликнинъ 1-нджи йыллары бала чагъында хасталыкътан ольди).

Абдувели
Сулейманов

Муслимовлар аилеси: (солдан) Рефат, анасы Эмине-шерфе ве агъасы Исмаил. 1965 с.

Муслимовлар. 1-нджи сыра: (сагъдан) Эмирильяс, Эдем, Бекир; 2-нджи сыра: Ибраим, Риза, Инджифе; 3-нджы сыра: Мусфире, Айше, Рефат. 1998 с.

153. Муслим ИСЛЯМОВ (дженктен эвель хасталанып вефат этти): $1+4=5$ джан, 1 джан ольди.

Авраты Эмине-шерфе (Озбекистана Къарадарья районы Ахунбабай колхозына сюръгюн этильди. Къырымгъа 1970 с. къайтып келип, Ленино къасабасында 1986 с. вефат этти). Балдызы Эдие (Озбекистана Къарадарья районы Ахунбабай колхозына сюръгюн этильди ве биринджи айында хасталанып вефат этти). Балалары:

1) Ибраим (Ватангъа 1988 с. къайтып, догъгъан Къоз коюнде биринджилер сырасында топракъ алып, эв къурды. 2001 с. вефат этти)

2) Смаил (Ватангъа 1973-нджи сенеси авдет олып, Ленин районы Кенегез (Красногорка) коюнде яшай)

3) Рефат (догъгъан Къоз коюнде яшай).

154. Абдукъадыр деде: $1/1+3=5$ джан, 3 джан ольди.

Деде ве авраты Акифе сюръгюнликнинъ 1-нджи айында Озбекистанда Къарадарья районы Ленин колхозында вефат

Отургъанлар: (солдан) Сейтмамут агъа Сейтджелилов, Исми абла Абкъадыр кызы, Аптраман агъа (Мусемма абланынъ огълу). Аякътакилер: (солдан) Сейтмемет Сейтджелил огълу. Балаларнынъ ады белли дегиль.

эттилер. Балалары:

- 1) Гъафар (1944 сененинъ башында лемселер тарафындан атылды, 20 яшында эди)
- 2) Исми (Ватангъа къайтып, Эски Къырым шеэринде яшай)
- 3) Эсма (Крымск шеэринде вефат этти).

155. Айше-шерфе къарта-на (Озбекистанда Къарадарья район Хоштёпе Акъунбабай колхозында 1947 сенеси вефат этти): $1+3=4$ джан, 3 джан ольди.

Балалары:

1) Муслядин (Ватангъа къайтып, Акъмесджитте 1990-нджы сенелери Музаффар огълунынъ янында вефат этти)

Муслядин ве Салешерфе

2) Салешерфе (Озбекистанда Каттакъургъанда 1976 сенеси вефат этти)

3) Мустафа (дженк иштиракчиси, учуджы. Краснодар улькесинде Крымск шеэринде 1987 с. вефат этти).

156. Абдураман деде (Юзбаш): $1+1=2$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Алиме. Экиси де Озбекистанда сюргюнликнинъ 1-нджи йылы вефат эттилер.

Салихашерфе кызларынен (солдан) Хатидже (10 яшында), (сагъдан) кызы Шефикъа 4 яшында. Тизинде кызы Рефикъа 2 яшында, 1940 с.

Рустем Алиев

157. Гъаний оджа АЛИЕВ (дженк иштиракчиси. Къоз кой шурасынынъ реиси. Сюргюнликте 1945 сенесининъ башында Озбекистанда Къарадарья районы Мыракъас коюнде вефат этти): $1/1+5=7$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Салиха-шерфе (Ватангъа кыйтып келип, Судакъ районы Таракъташ коюнде вефат этти). Балалары:

1) Хатидже (Ислям-Терек районындаки Кринички коюнде яшай)

2) Рустем (Судакъ районы Таракъташ коюнде яшай)

3) Шефикъа (Къырымнынъ Ислям-Терек районы Сейт-Эли коюнде яшай)

4) Рефикъа (Къырымнынъ Ленин районы Аргъымакъ-Эли коюнде ерлешти)

5) Зелиха (Озбекистанда Къарадарья район Каттамин коюнде вефат этти).

158. Решит СЕЙТИБРАИМОВ (Дубай): $1/1+5=7$ джан, 4 джан вефат этти. Аврат-къоджа Краснодар улькесине кочюп,

Крымск шеэринде вефат эттилер.

Авраты Ава-шерфе. Балалары:

1) Къуртумер (дженк вакътында къазаланып вефат этти)

2) Сулейман (Ватангъа къайтып, Ор-Къапы районы Воинка коюнде 1992 с. вефат этти)

3) Гульсум (сюргюнликте Озбекистанда Къа-радарья къасабасында 1945 сенеси хасталанып вефат этти. 19 яшында эди)

4) Эмине (Акъмесджитте яшай)

5) Сейран (Къырымда Акъмесджитте яшай)

Решит агъа (Дубай) авраты Ава-шерфенен. 1970 с.

Сейран авраты Шефикъа ве огъланнары Къуртумер (сагъдан) Шевкетнен. 1997 с.

159. Зекерья УСЕИ-

НОВ: $1/1+5=7$ джан, 4 джан ольди. Аврат-къоджа, Суваде кызылары Озбекистанда Мыракъас Сталин колхозында сюргюнликинъ 1-нджи йылында хасталыкътан ольдилер.

Авраты Хатидже. Балалары:

1) Суваде

2) Абдувели (Ислям-Терек районында вефат этти).

3) Рефат (Эски Къырымда яшай)

4) Веджат (Мелитопольде вефат этти)

5) Абдурешит (малюмат ёкъ).

160. Умер деде МУСЛЯДИНОВ: $1/1+4=6$ джан, 4 джан ольди.

Аврат-къоджа Озбекистанда Къарадарьядаки Ленин колхозында сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында хасталанып ольдилер.

Авраты Эдие. Балалары:

- 1) Сейтмустафа (дженкте эляк олды)
- 2) Сейтасан (дженкте эляк олды)
- 3) Хатидже (Таманда вефат этти)
- 4) Сейтджемилъ (Къырымгъа авдет олып, хасталыкътан кечинди).

161. Меджит агъа (Фурунджы) (Озбекистанда сюргюнликнинъ 1-нджи йылында кечинди): $1+2=3$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Фадме (койде вефат этти). Балалары:

- 1) Абляким (Озбекистанда Беговатта Дальверзин совхозында вефат этти)
- 2) Ваде (Озбекистанда Къарадарьяда вефат этти).

162. Мамутчыкъ деде (Озбекистанда сюргюнликнинъ 1-нджи айларында кечинди): $1/1+1=3$ джан, 3 джан ольди.

Авраты Амиде (Озбекистанда сюргюнликнинъ 1-нджи айларында кечинди).

Огълу: Сеитумер (Озбекистанда вефат этти).

163. Сейтвели КЪУРТБЕЛЯЛОВ (эвинде кимсе яшамай эди).

164-а) Асие къартана: $1+1=2$ джан, 2 джан ольди. Къызы Меръем. Ана-бала Озбекистанда сюргюнликнинъ биринджи йылларында вефат эттилер.

164-б) Аблялим агъа (Атаякъ) (Озбекистанда Каттакъургъанда 1960-нджы сенелери вефат этти): $1/1+4=6$ джан, 3 джан ольди.

Авраты Аджер (сюргюнликнинъ биринджи айында Озбекистанда Къарадарья районы Каттамин коюнде вефат этти). Балалары:

- 1) Мустафа (Озбекистанда Каттакъургъанда вефат этти)
- 2) Абдураман (Озбекистанда Къарадарья районы Каттамин коюнде къазаланып вефат этти)
- 3) Урие (Къырымда Ислям-Терек районы Сейт-Эли коюнде яшай)
- 4) Шефикъа (Сейт-Эли коюнде яшай).

165. Сейтвели КЪУРТБЕЛЯЛОВ (Озбекистанда сюр-гюнликнинъ 1-нджи йылларында кечинди): 1/1+6=8 джан, 1 джан ольди.

Авраты Анифе-шерфе (Къырымгъа къайтып кельди ве Таракъашта 1990-нджи сенелери вефат этти). Балалары:

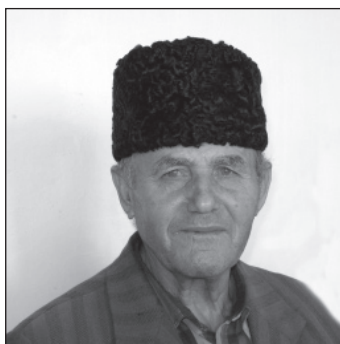
Анифешерфе ката къызы Ай-шенен. 1990-нджи с.

Меджит Къуртбеялов
къорантасынен

Муслядин, Фикрет, Нурие, Лутфие
ве балалары. 1967 с.

Исмет Къуртбеялов

- 1) Айше (догъгъан коюнде Къозда яшай)
- 2) Меджит (Ватангъа къайтып, Ислям-Терек районы Сейт-Эли коюнде 2009 с. вефат этти)
- 3) Муслидин (Ислям-Терек районында яшай)
- 4) Исмет (догъгъан коюнде Къозда яшай)
- 5) Фикрет (Ватангъа къайтып, 2006 сенеси вефат этти)
- 6) Шасне (Ватангъа къайтып, Къарасувбазар районы Эски Бурлач (Даниловка) коюнде яшай).

166. Меръем абланынъ эвинде кимсе яшамай эди.

167. Абляким КЪУРТАМЕТОВ (Чолакъ) (дженктен эвель апсханеге алынды ве онда да вефат этти): $1+4=5$ джан, 2 джан вефат этти.

Абляким
Къуртаметов

Авраты Ачче-шерфе (Новороссийск шеэринде 1981 сенеси вефат этти). Балалары:

1) Айше (Ватангъа къайтып келип, Акъмесджитте 2001 с. вефат этти)

2) Исмет (Джурчы (Первомайский) районында 2005 сенеси вефат этти)

3) Медине (Новороссийск шеэринде 1987 сенеси вефат этти)

4) Эмине (Ватангъа къайтып келип, Акъмесджитте яшай).

Ачче-шерфе
Къуртаметова

168. Къуртамет Сей-ТИБРАИМОВ (Дубай) (Таманда вефат этти): $1/1+4=6$ джан, 4 джан ольди.

Авраты Эсма (сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында Озбекистанда Къарадарья район Ленин колхозында вефат этти).

Балалары:

1) Тотай (сюргюнликнинъ 1-нджи йылларында Озбекистанда Къарадарья району Ленин колхозында вефат этти)

2) Айше (Ленин районындаки Чокъул (Виноградное) коюнде вефат этти)

3) Къуртсеит (малюмат ёкъ)

4) Сеитибрам (Ички районындаки Черкез Тобай (Чапаевка) коюнде яшай).

Къуртамет агъа авраты Къачче ве торунынен

169. Сейтмамут деде (Балджы): $1/1+3=5$ джан, 4 джан ольди. Аврат-къоджа сюргюнликнинъ 1-нджи айында Хоштёпедде вефат эттилер.

Авраты Гульсум. Балалары:

1) Белял (дженк вакътында лемселер тарафындан атылды)

2) Айше (малюмат ёкъ)

3) Сание (малюмат ёкъ).

170. Абдураман СУЛЕЙ-МАНОВ (Челеби): $1/1+3=5$ джан, 5 джан ольди.

Абдураман агъа, авраты Зоре ве огълу Ильяс сюргюнликнинъ 1-нджи айларында Озбекистанда хасталанып вефат эттилер. Балалары:

1) Ильяс

2) Зейнеп (Озбекистанда Самаркъандда 1970-нджи сенелери вефат этти)

(солдан) Медине Къуртаметова, анасы Ачче-шерфе, Зейнеп Абдураман кызы Сулейманова ве Эмине Къуртаметова. Самаркъанд, 1949 с.

3) Абляз (Озбекистанда Самаркандда вефат этти).

171. Петро Шарков: $1+3=4$ джан.

Авраты Мария.

Балалары: Петька, Володя, Валя.

172. Халил ЗЕВАДИНОВ (Озбекистанда вефат олды):
 $1/1+3=5$ джан, 3 джан ольди.

Халил Зевадинов

Авраты Эсма (Озбекистанда Къарадарьядаки Хоштёпе колхозында сюргюнликнинъ 1-нджи айында хасталанып ольди).
Балалары:

1) Рустем (Каттакъаргъанда 1980-нджи сенелери вефат этти)

2) Иззет (Ватангъа Ленин районы Аргъымакъ-Эли (Батальное) коюне 1973 сенеси къайтып кельди ве агъыр хасталыкътан сонъ вефат этти)

3) Шевкет (Озбекистанда яшай).

173. Къуртамет агъа (Арыкъ) (Озбекистанда Къарадарьядаки Хоштёпе колхозында сюргюнликнинъ 1-нджи кунълеринде хасталанып вефат этти): $1/1+2=4$ джан, 4 джан ольди.

Авраты Эсма (Озбекистанда Къарадарьяда 1948 сенеси вефат этти). Балалары:

1) Алиме-шерфе (малюмат ёкъ)

2) Тейфукъ (малюмат ёкъ).

174. Аджер къартана: бир озю яшай эди.

175-а) Юсуф АБЛАЕВ (1944 сенеси эмек ордусына алынды ве онда да вефат этти): $1/1+4=6$ джан, 6 джан ольди.

Авраты Султание (сюргюнликнинъ биринджи йылында Озбекистанда Къарадарья районы Каттамин колхозында вефат этти). Балалары:

- 1) Сейдали (Мелитопольде вефат этти)
- 2) Смаил (Къарадарья районы Каттамин колхозында вефат этти)
- 3) Зейнеп (Къарадарья районы Каттамин колхозында вефат этти)
- 4) Эмине (балалар эвине тюшип, гъайып олды. 3 яшында бала эди).

175-б) Къадыр АБЛАЕВ (Озбекистанда Каттакъургъанда вефат этти): $1/1+4=6$ джан, 2 джан ольди.

Авраты Анифе (Ватангъа къайтып, Ислям-Терек районы Сейт-Эли (Журавки) коюнде вефат этти). Балалары:

- 1) Веис (Каттакъургъанда вефат этти)
- 2) Айше (догъгъан Къоз коюнде яшай)
- 3) Абляз (Ислям-Терек районы Сейт-Эли коюнде вефат этти)
- 4) Хатидже (Ватангъа къайтып, догъгъан Къоз коюнде яшай).

Бу эки къоранта Атлар аранынынъ азбарында олгъан эвлеринде яшагъанлар.

Эпси олып Къоздан 870 джан сюргюн этильди, олардан 445 джан гъурбетликте эляк олды, Ватанына асрет кеттилер. Алла рахмет эйлесин.

1956 СЕНЕСИНИНЪ СЕРБЕСТЛИГИ

1956 сенеси комендант режимининъ лягъв этильмеси халкъымызны бир-биринен къавуштырды ве биз ичюн буюк бир козъайдын олды. О йыллары вазият не къадар агъыр олса да, бизим къырымтатар яшлары окъумагъа тырышты: яланаякъ, къарнымыз ач, лякин тасиль алып, окъумыш олмакъ ичюн, геджелери ве базар кунълери вагонларны бошата эдик.

Азатлыкъкъа чыкъкъан халкъымыз яшайыш ерлеринде эвмескен къурмагъа башлады. 1960-нджы сенесинедже яшайыш шараитлери агъыр эди. Аля даа акъшамдан сабагъадже тюкянда этмеге небетте турар эдилер. Кой ерлеринде исе джугары, тары ве арпа биделеринен кунъ кечирдилер.

1956 сенеси КПСС Сталиннинъ аз сайылы халкъларны сюргюн эткенини джинаетлик, деп, бу халкъларны озъ мемлекетлерине къайтармакъ къарарыны къабул этти. Бизлер исе бойле къарардан марум къалдыкъ. Ватанымызгъа къайтмакъ ичюн узакъ вакъыт ве мешакъатлы ёлларны кечмек керек эди. Халкъымызны бу ёллардан алып бармакъ ичюн акъыллы ве ирадели инсанлар чыкътылар. Джеббар агъа Акимов, Бекир агъа Османов, Мустафа агъа Селимов иште бойле инсанлар эдилер, сонъра оларнынъ сафына Мустафа Джемилев ве дигерлери къошулдылар. Яш студентлер арасында ана-Ватангъа къайтмакъ ичюн арекет эткен тешевббюсчи группалар тешкиль этильди. Бойле группалардан бири Ташкенттеки Алет (инструментальный) заводында яшагъан Марат Омеров башлыгъында тизилип, манъа да о группагъа кирмек къысмет олды. 1962 сенеси бу группа азаларыны апсханеге алып, Сибирь ве Воркутагъа айдап 3-8 йылгъа азатлыкътан марум этиув муддетини бердилер. Марат 3 йылдан сонъ къайтып келе ве агъыр хасталыкътан вефат эте. Алла рахмет эйлесин.

1964 сенеси Хрущёв эндирилип, Брежнев тахткъа чыккы-

шындан файдаланган халкымыз, миллий арекетини кучьлендирип, район ве шеэрлерде имза, пара топлап, меркезге – Москвага векиллер ёллап башлады. Бизлер де Каттакъургъанда яшаган ватандашларымызнен бирликте бу арекетке къошулып, озь джесаретимизге коре хызмет эттик. Бу арекетте иштирак эткен ватандашларымызнынъ джедвели:

1. Рефат Муслимов
2. Ибраим Решидов
3. Ваджип Мустафаев
4. Юнус Джелилов
5. Смаил Муслимов
6. Ибраим Муслимов
7. Ингичкалы – Насибулла Неджиев
8. Муеддин Сеттаров
9. Рустем Мустафаев
10. Мустафа Сейдаметов
11. Меджит Османов
12. Энвер Мустафаев
13. Ильми Аметов
14. Сейдмемет Ибраимов
15. Абильвап Абдурешидов ве дигерлери.

1964-1990 сенелери халкымызнынъ Ватан огърундаки куруши юкъары дереджеге етти. Буны даима назарет астына алып турган КГБджилер халкъка къаршы янъы-янъы усуллар тюшюнип чыкъардылар. Олар эвеля энъ огъ сырада иш алып барган етекчилеримизге тюрьме джезасыны верип, къалганларны исе эбедий сюрдюнюликте къалдырмакъ ниетинен Мубаректе автономия къурмакъ, газета чыкъармакъ, театр ве мектеплер ачмакъ къарарына кельдилер. Анда институтларны битирген яшларымызны меджбурий чалышмага ёлладылар. Бизим ичюн энъ аджыныкълы ве хавфлысы – озь ичимизден миллий арекетке къаршы чыкъкан мектеп директорлары,

райком ве комсомолда ишлеген инструкторлар, имамларымыз ачыкътан-ачыкът устюмизге ифтира тѣккени, «сиз халкънынъ парасыны йыгъып, Москвада ашап-ичип, къайткъанда да килим алып келесиз», деп, бизлерни ашалагъаны эди. КГБнинъ бойле арекетлери миллий курешимизге буюк тесир этти. Нетиджеде халкъымыз экиге болюнди. Биревлери – озъ шахсий макъсады, яхшы иши, турмушынен гъурурланып эбедий сюргюнликте къалмакъны лаяйкъ коръсе, дигерлери – Ватан курешини девам этмекни озюне макъсад оларакъ къойды. Олар Кырымда агъыр вазиятке бакъмадан, 1968-1975 сенелери ана-Ватангъа ёл алдылар. Оларны ватанда не беклей эди? Янъыдан сюргюнлик, озъ парасына алынган эвлерини сюрюп ташламакъ, азбарындан чыкъкъан махсулатны айдап ташламакъ, «прописка ёкъ», деп иш вермек, эвдеки электрик ярыгъыны кесмек, балаларыны мектепке къабул этмек. Бутюн бойле акъаретлерге даянып, 5-6 йыл пропискасыз яшагъанларнынъ адларыны анъмагъа борджлуйым. Оларнынъ ичинде энъ чокъ къыйналганлардан бири – Асан оджанынъ огълу Сервер Измаилов. Бу койдеши-мизни паспорт режимини боздунъ, деп, 3 йылгъа апсханеге къапаттылар. Къадыны Сафие бойле хорлукъкъа даяналмай, вефат этти. Серверге ёллыкъ Озбекистангъа къайтмакъ парасыны да бердилер, лякин о артына къайтмакътан, тюрьмеде яткъаным

Демирджи (Кузнец) Асан агъанынъ огълу Муждаба къорантасынен. Кырым, Судакъ районы, Сала кою. Текрар сюргюнлик вакъты, 1974 с.

яхшы деп, Ватан огюнде озь борджуны эда этти.

Экинджи къараманымыз – Асан Муждаба бутюн омюри ватан асретлигинде яшап, Дальверзин совхозында эв къуруп, 6 бала осьтюрди. Бу рахметли достум чокъ балалы къорантасынен 1973 сенеси Сала коюне келип ерлешти. Онынъ къуванчы узакъкъа вармады. Оны милициягъа кетирип къападылар. Мектепте окъугъан яш балаларыны исе дерстен алып, милиция конвойнен Озбекистангъа кетирдилер. 1989 сенеси Муждаба достум текрар Къырымгъа Джанкой районына кочюп кельди. Лякин анда яшайып оламады. 1990 сенеси догъгъан Къоз коюне келип эв къурды, амма юкъарыда айтылгъан ве башындан кечирген азаплары онынъ омюрини къыскъартты. 1994 сенеси инфаркттан вефат этти. Алла рахмет эйлесин.

Къырымгъа авдет олгъан сонъ мешакъатлы йыллар акъкъында «Янъы дюнья»нынъ мухбири Зера Бекирова язгъан эди:

ИРАДЕЛИ АДАМЛАР

«МЕН ИНАТ ТАТАРЫМ, ДЕГЕНИМДЕН ДЁНМЕМ...»

Рефат агъа Муслимовны узакъ араштырмакъ догъру кельме-ди, биринджи расткетирген адамым манъа аман онынъ адресини ве анда насыл бармакъны анълатты. Оны мында эр кес таный экен. Эбет, таныр, чюнки Муслимовларнынъ къорантасы Къырымгъа сонъки бир-эки йыл ичинде дегиль де тап 1969 сенесининъ ноябрь айында къайткъан эди.

О вакъытларда къырымтатар миллий арекети гизлиликтен ачыкъкъа чыккып, сафлары кенишлейткъан ве айны заманда арекет азалары такъип этильмекте эди. Рефат агъанынъ пешинден тюшкен хадимлер онъа бу ерден кетмесе апске алы-наджагъыны айталар. Я Къырымдан гъайры, даа къайда кочип

кетеджек? Иштен бошап, эвлерини уджудан-уджузгъа сатып къорантасынен Ватан таба ёл ала.

Эх-хей Озбекистанда корьген, чеккен азаплары чечек экен, чечек, мейвалары мында, Къырымда башлана.

Озю догъгъан кою Къоз акъкъында Рефат агъа арзу биле этмей, ялыбоюна къырымтатарларгъа ел ёкъ эди. О чёллюкте ерлешкен Ленин районынынъ Калиновка (Корьпе) коюне келип чыкъа ве бир эвчик сатын ала, оны ресмийлештиреджек олып огъраша. Эки-учъ айлыкъ нетиджесиз къатнавлардан сонъ куньлернинъ биринде паспорт столу хадимлери, милиция иштиракинде оларнынъ эшьяларыны сокъакъкъа чыкъарып, эвге Сибирьден кельген адамнынъ къорантасыны ерлештирелер. Не эмиш, Муслимовлар паспорт режимини къаба суретте бозып, мында къанунсыз яшай экенлер. Я къана о къанун? Я онынъ къырымтатарларнен алып береджеги бармы? Я къанунны боз-

Муслимовлар аилеси: (сагъдан) Мусфире, Рефат, Эминешерфе, койдешлери Сейтметмет Ибраимов, балалары Рустем ве Эдие. *Ленин районы, Кенегез (Красногорка) кою, 1974 с.*

магъа меджбур эткенлерни ким джевапкъарлыккъа чекеджек? Чокъ суаллер бермек мумкюн, лякин джевап эшитмезсинь.

Шашып-шашмалагъан Рефат агъанен Мусфире апте эшьяларыны танышларынынъ эвлеринде къалдырып гедже мындан беш-он километр эректе ерлешкен Красная горка (эски ады Кенегез) коюне ёнейлер. Эллеринде бёш-алты яшлы Эдие ве эки яшлы Рустем.

Мында да тыпкъы шу вазият, къырымтатарлыгъынъ белли олдымы, иш битти. Сеннен лаф биле этмейлер. Эм тек къырымтатарларны дегиль де, оларгъа къолтуткъанларны да тынч къоймай эдилер.

Онынъ киби «къанунсыз» яшагъан бир къач акъайнен берабер Кефеге иш араштырып бара. Аджеле битирильмеси зарур олгъан къуруджылыкънынъ янына келип, озьлерини Кавказдан пара къазанмакъ ичюн кельдик деп ялан айталар. Бираз вакъыт кечкен сонъ олар акъикъатны сёйлейлер, амма оларнынъ чалышкъанларыны иште сынагъан ёлбашчы ичюн бунынъ эмиети ёкъ эди. О, яхшы тёлейджегини ве бельки прописка меселесини де чезмеге тырышаджагъыны ишандыра. Иш сонъуна кельгенде деминки ёлбашчы кабинет-кабинеттен юрип, ич бир шейге иришип оламай ве бу къырымтатар ишчилери огюнде озюни зияде къабаатлы дуя. Не олса да чаресини тапа, оларнынъ иш нормасыны башкъа рус ишчилерине язып, параларыны бере ве сагълыкълаша.

Эм бойле аллар энди сыкъ-сыкъ расткеле, мытлакъа ярдым береджек, гоньюльдешлик бильдирген адамларсыз олмай, амма орган хадимлери эр ерде агитация ишлерини къуветли алып бара эдилер.

Кунылернинъ биринде Рефат агъанынъ янына келип чобанлыкъны теклиф этелер. Мына энди бир афтадан берли колхоз чобаны сархушланып, бакъувсыз къоюнлар ачылыкътан-сувсузлыкътан ольмекте эдилер. Айдынъыз, бу акъта Рефат агъанынъ кендиси икяе этсин:

– Теклиф мени тамам шашмалатты. Мында кельмезден эвель Каттакъургъан шеэринде техникумда оджа, сонъра инженер-механик олып чалышкъан ве ич бир вакъыт чобанлыкънен огъ-рашмагъан эдим. Достларымнынъ арасында «чобан олмагъа да разым, тек Ватанымда яшайым» деп макътангъан эдим. Демесе сен шейтанлар эшиткен! Я энди не япмалы? Чаре ёкъ, разы олдым. Бундан да гъайры, прописканъны да аль этермиз деп ваде берген эдилер. Сабасына сюрюни къабул эттим, Мусфире аптеньнен оларны яйлягъа айдап чыкътыкъ. Билесинъми, о кунълер омюримнинъ энъ агъыр кунълери эди. Биринджи куню радикулит мени тамам эки букледи, не белимни котерип олам, не де бир адым атып олам. Къоюнлар исе сувсап сув янына чаптылар ве андан чыкъып оламайлар, базылары бата. Эвельки чобандан манъа копеги къалгъан эди, заваллы айван янымда этрафымда чапкъалай, менден эмир беклей. Мен оны анъламайым, о исе мени. Къайдан ярдым беклейджегимни бильмей тургъан бир вакъытта акъыллы копек озъджесине арекет этип башлады, къоюнларны батакълыкътан айдап чыкъарды. Бойлеликнен, бир афта кечти. Яваш-яваш зенаатымнынъ сырларыны огренип башладым. Къоюнларны учъ группагъа больдим, энъ зайыф сойларына эки кере зияде ем берем, айрыджа бакъам. Гъайыплар кесильди, айванлар тирилип башладылар. Энди алыштыкъ дегенде райондан комиссия келип, мени аман бу иштен де бошаттылар. Кене шу «къанунсыз» яшагъаным ичюн. Сонъ вакъыт кечип кене къабул этелер, ойле тенефюслернен учъ йыл чобанлыкъ яптым...

Рефат агъаны койдекилер русчасына «инженер-чабан» деп адландыра эдилер. Чюнки бунъа бир вакъиа себепчи олгъан эди. Бир кере сув ташыгъан машинанынъ айдавджысы онъа келип: «Слушай, чабан, воду не могу привезти. Машина барахлит», – дей. Рефат агъа онынъ огюне озюнинъ уйлелик емегини къойып, машинанынъ капотыны ача. «Барахлит»нинъ себебини аман бельгилеп, машинаны тамирлеп башлай. Айдавджынынъ янына келип, энди машина чалышкъаныны ве аджеле сув ке-

тирмесини айта. Керчектен де машинанынъ анахтарыны ерине ерлештирип, бургъаны киби о коче. Айдавджы шаша ве эр кеске бу акъта икье эте. Даа бир кере исе кузьде ер айдав тракторы токътап онынъ башына еди-секиз адам топланып, бозулгъан ерини араштырмакъта эдилер. Рефат агъа къоюнларны четке айдап, ыргъагъыны омузына къойып оларгъа якъынлаша ве не олгъаныны сорай. Ачувлы айдавджылар онъа серт-серт бакъып, кедер этмемесини меслеат берелер. Амма Рефат агъа оларгъа эвель механизатор олып чалышкъаныны ве бу иштен хаберин олгъаныны айткъан сонъ разы олалар ве эписи зияде меракънен онынъ арекетлерини козетип башлайлар. Рефат агъа уста мутехассыслар киби ашыкъмайып иш башлай ве тезден трактор еринден коче, саат киби чалыша. Деминки мыскъылджылар айретте къалалар ве энди «инженер-чабан» лагъабы онъа къавий япыша. Бундан хаберин олгъан ёлбашчылар чобанлыкъны ташлап, механикликни алмасыны теклиф этелер. Рефат агъа башта разы олмай, догърусы энди бу ишине алышкъан эди. Амма олар шарт къоялар: я механик олып чалышаджакъсынъ я да пропискadan умюдинъни узъ.

– Сонъки котекни бутюн къорантамызнен 1988 сенеси сентябрь айында район иджра комитети янында нумайыш вакъытында ашадыкъ, – деп куле Рефат агъа. – Мусфире аптенъ онынъ къолларыны къайыргъан милиционерлерге тишлеринен япышкъан, ачувланып милиционер оны ерге шыпырткъан. Адамлар исе оны таптап кече берген, ич бириси котермей. Къычырувлар, зий-чув, шамата. Зорнен къуртулып эвге кельсек, балалар ёкъ, бираздан сонъ Рустем кельди, Эдиени исе милиция болюнмесинден тапып кетирдик. Эвлятларым балалыкътан акъсызлыкъны корип, акъыкый курешчи олып осьтилер. Бир де-бир тедбирден къалмайлар. Эдиенинъ окъумагъа авеслиги буюк эди, амма эр ерде «мен къырымтатарым» деген гъурурлы сесини бегенмдилер. Не исе шимди гъиябий окъумакъта.

Рефат агъа яваш-яваш хатырлай, энъ къыйын кунълери

акъкъында кулип икяе эте. Лякин онынъ козьлери даима бир чешитте къала эдилер. Оларгъа тикилир экеним, мен генчлигимде окъуп зияде тесирленген эсер – М. Шолоховнынъ «Инсан такъдири»ндеки Андрей Соколовны хатырладым. Акъылынъыздамы, онынъ козьлери гуя куль сепилъген киби кульмез, эфкъярлы эдилер. Рефат агъанынъ козьлери де башындан кечирген гъамлардан делялет бере.

– Эх-хей, Зера кедем, биз корьген къыйынлыкълар эльва. Эгер вакъытынъ бираз чокъча олсайды, сени Ленин районндаки башкъа койлерге алып барып андаки «эксперименталь группа» азаларынен таныш этер эдим. Эксперименталь группа не экенини бильмейсинъ – э? Беш-алты къырымтатар къорантасыны текрар-текрар Къырымнынъ кенарына чыкъарып быракъа, душманлар къулламанмагъан къылынувларны косътере эдилер. Ким-кимни, къана бойле шараитте тири къалырлармы деп эксперимент, татарджасына айткъанда сынав кечире эдилер. Чокъусы ольди, лякин сагълары дегенлеринден къайтмадылар. Сен мытлакъа оларнен таныш олмакъ керексинъ, газетанъызнынъ окъуйджыларына олар акъкъында бильдирмек борджлусынъ. Билесинъми, кеченлерде бир дуада отурам, янымдаки къарт огълундан шикъает эте: «Къырымгъа барып эв сатын ал десем, келип манъа бу чёльден алгъан, бундан меним Джизагъым яхшы эди...». О къадар джаным агъырды, я бу бизим тувгъан Кърымымызнынъ топрагъыны насылдыр ябанджы ернен тенъештирмек мумкюнми, айт! Ватанымыз ичюн нидже-нидже адамларымыз ольди, къурбан олды. Бу улькенинъ энъ къуру чёлюни мен ич бир дженнетке денъиштирмем!

Рефат агъаны динълеп, насылдыр бир саниеде озюмнинъ фикирлериме далгъаным ве ерсиз суаль бергенимни дуймай къалдым.

– Рефат агъа, я бу къадар азапларгъа насыл чыдадыныз, кучъ-къуветни къайдан алдыныз?

О, кулюмсирей ве джевап бере: – Айтмайджакъ шейлеримни

айтмагъа меджбур этесинъ. Къадынларны макътамакъ зарар дейлер, амма эгер Мусфире аптенъ янымда олмагъан, манъа акъыкый аркъадаш олмагъан олса мен чокътан букюлир, кырылыр, къайтыр эдим. Эгер о, атта бир керечик биле шикъет эткен олса... Амма о, даима манъа къолтутты. Бакъса, о менден де кучлю экен!

Мусфире апте утансырап итираз бильдиреджек ола. Бу эки ирадели адам бир-бирине таянып бутюн азаплардан устюн чыкътылар. Оларнынъ озъара мунасебетлерине сукъландым. Акъыкый инсанлыкъ бахты дегени шудыр даа, бири-бирини анълагъан къары-къоджа, тербиели, ана-бабанынъ сёзюнден чыкъмагъан эвлятлар.

Рефат агъанынъ тевсиесинен мен шу районнынъ Чокъул (шимдики Виноградное) коюнде яшагъан Къуртамет Эмирасанов ве Рустем Насруллаевнинъ къоранталарынен таныш олдым, оларнынъ хатырлавларынынъ кучюк бир кысымыны язып алдым.

Биз Чокъул коюне ёл алдыкъ. Насруллаевлер яшагъан эвининъ янында токътадыкъ. Насруллаевлер анавы «эксперименталь группа»нынъ азалары экенлер. Къоранта башы Рустем агъа эвинде ёкъ экен, бизни Эмине апте къаршылап алды, Зубеир агъагъа узакъ тикильди. Козълери зияде зайыфлашып, атта энъ якъын танышларыны биле танып оламады. Мерамымызны анълаткъанымызда Эмине апте «бунынъ кимге кереги бар» деген киби элини саллады. Сонъ риджаларымызгъа разы олды.

Олар мында 1969 сенеси ноябрь 13-те келип чыкъкъанлар. Ве бутюн йигирми эки йыл девамында Къырымда яшамакъ укъукъы ичюн курешкенлер. Эки кере сюрдюн этильгенлер. Бу операция насыл кечирильгенини москвалы адвокат Николай Сафонов «Адвокатнынъ къайдлары. Къырымтатарлары» деген китабында пек яхшы тарифлеген.

— Эв эшьяларымыз контейнерде, балаларымнен бир одачыкъ ичинде тёшеме устюнде юкълаймыз, — илле шу вакъианы ха-

тырлавдан башлады Эмине апте лафыны (бес-белли бу онынъ аятында энъ агъыр хатырлав олса керек). – Бабамыз исе мында ишке кирип оламагъанындан Херсон областына иш араштырып кеткен эди. Милиция, паспорт столу хадимлери исе илле яры геджеде, эр кес татлы юкъуда олгъанда эвнинъ этрафыны сарып, пенджере джамларыны кырып башлайлар. Эв ичинде олгъан бир-эки шейлерни сокъакъкъа быракъалар, озюмизни машинагъа юклеп койден алып чыкълалар. Эм бу иште этрафымыздаки къомшуларымыз фааль иштирак эте эдилер. Шимди исе утанмайып, той-дюгюнлеримизге келелер, мусафирликке чагъыралар. Бизден бошагъан эвлерге аман ерлешип, намуссызларджа юзьлей эдилер: «Биз 1944 сенесинден берли татар эвлеринде яшамакътамыз ве бундан сонъ да яшайджакъмыз. Сизлер исе Озбекистанынъызгъа деф олунъыз!».

Къач кунълер Кенегез коюннинъ янындаки къапалы дуракъ ичинде гизлендик. Ёлда кечейткъан машиналарнынъ сесини эшиткенинен балалар скемлелер астына кире эдилер. Шу йылы беш баламнынъ бириси де мектепке бармады. Энъ кучюги биринджи сыныфкъа там докъуз яшыны толдуруп къатнап башлады.

Контейнеримиз исе докъуз ай эки ёл арасында къатнады. Онынъ кельгени акъкъында хабер берелер, я биз оны къайда бошатайыкъ, чаре ёкъ, анда барып вазиятни анълатып, оны кене кери ёллаймыз. Энди о тарафтан кягъыт келе, о якъкъа барып мында ёллаймыз. Контейнер базаларынынъ хызметчилери бизлерни танып къалдылар, вазиятимизни анълайлар, гонъюльдешлик бильдирип, укюметни сёгелер. Бизим вазиятимизге олгъан бу эмиетсиз дикъкъат биле бизге буюк, бир къолтутув олып корюне эди. Ниает контейнеримизни алмагъа мумкюн олды. Ачып бакъсакъ не корейик, ичиндеки ич бир шей сагъ къалмагъан, чаршафлар, урбаларымызда сычанлар ойле бир нагъыш нагъышлагъанлар, коръмелисинъ.

Лякин бир шейни эминликнен айта билем ки, о вакъыт Ле-

нин районында элли-алтмыш кѳоранта бири-бирлерини яхшы биле эдилер, бир-бирине зияде мераметли эдилер. Районнынъ о бир четиндеки койде яшагъан татарнынъ эвинде эмиетли, олсун кѳуванчлы, олсун кедерли бир вакъиа олса аман етип барыр, кѳуванчны да, кедерни де берабер пайлашыр эдик, кѳолтутып, элимизден кельгени кѳадар ярдым этер эдик. Шимди исе бу шейлер не ичюнدير джоюлып кетейта. Мына бу шей мени зияде телашландыра. Базы бир семетдешлеримиз исе эки йыл эвельси келип уджуз-уджуз эв сатын алып, бираз вакъыт кечкен сонъ бабасынынъ фиятына сата. Кимге, озюнинъ юртдашына! Биз кельген йыллары бойле шейлер умумен ёкъ эди.

Даа бир шей меним джанымны агъырта: шимдики кѳолай вакъытта кочюп келип, кыскъа вакъыт ичинде ерлешип алгъан базы бир адамлар озылерини тешеббюсчилер деп илян этелер, насылдыр тедбирлерге пара джыялар, эсабатыны сорасанъ: «Я сизлер не яптынъыз шу? Элинъизден не кельди?» дейлер. Не келеджек – энъ агъыр йылларда Ватанда яшамагъа укѳукъымыз барлыгъыны исбат этмек кельди.

Эмирасановлар

Эмирасановларнынъ кѳорантасы кѳомшу эвде яшай экен. Лякин эвде кимсе ёкъ эди. Бираздан сонъ Сейдали кельди. Олар мында кочип кельгенде о энди бир яшыны толдургъан

Кѳуртамет Эмирасанов, апайы Шефикъа (Топач) ве огъуullары Сейдали. *Къырым, 1985 с.*

эди. Бүткүл сабийлер биринджи олып «ана», «баба» сөзлөрүнн өгрөңселер, Сейдали «прописка» сөзүни эзберлеген олса керек. О кыорантада энъ кучюги экен. Макъсадымызны анълап о, ичериге кирип андан бир дефтер алып чыкты. «Бельки бу дефтерде язылган шейлернинъ сизге файдасы тиер. Оны уйкен агъам Муртаза язган эди, – деди. Язувлар рус тилинде экен, мен шу дефтердеки икяени олгъаны киби татарджагъа терджиме этип, дикъкъатынъызгъа такъдим этмеге кыарар бердим.

«1969 сенесининъ август 2-синде бизим кыорантамыз: бабам Кыуртамет Эмирасанов, 1931 сенеси догъган, анам Шефикъа Эмирасанова 1933 сенеси догъган, кыыз кыардашым Лиля, огълан кыардашларым Сеитхалиль, Сейдали ве мен Ленин районынынъ Кенегез (шимдики Красная горка) коюнде яшагъан Юнус Джалиловнынъ эвине келип тюштик. Сонъра мында Насруллаевлер де кельдилер. Бир оданынъ ичинде чешит яшта олган 17 адам ятып-турдыкъ. Бизлер кельгенде прописка энди ясакъ этильди. Ана-бабам мааллий органларгъа мураджаат эте, лякин джевап оларакъ тек акъаретлевлер, кыоркъузувлар эшитип кыайта эдилер. Бизлерни кыабул эткен эв саиплери де бойле алгъа кыалдылар. Ойле кунъ ёкъ эди ки, ана-бабамызны милиция келип алып кетмесин. Базы кунълерде атта эки кере келе эдилер. Бойлеликнен бир ай кечти. Сентябрь 1-де мемлекетимизнинъ эписи балалары мектепке бардылар, бизге исе анда ёл кыапалы эди.

Он беш кунъден сонъ ана-бабам ве Рустем агъа шу районнынъ даа бир де-бир кыырымтатар кыорантасы яшамагъан Кыыпчакъ коюне барып ян-янаша эки эв сатып алдылар. Эв саиби 2500 кумюш сораган, бизим кыорантамызда исе олгъаны оладжагъы 1500 кумюш бар экен. Бинъ кумюш бордж алмагъа меджбур олдыкъ. Янъы эвимизге кочип бардыкъ, контейнеримизни бошаттыкъ. Бираз енгиль олган киби дуолды. Амма милиция озъ ялтакъларынен бирликте бизлерни не кунъдюз, не гедже тынч кыоймай эдилер. Колхознынъ о вакъыттаки реиси

В. И. Коваль догърудан-догъру илян этти: «Мен мында реислик япар экеним, меним топракъларымда бир де-бир къырымтатар яшамаз!». Анам бизлерни кийиндирип-къушандырып мектепке алып барды, амма мектеп директоры Л. Е. Мильштейн бизни мектепке къабул этмеди. Бизлер андан догъру район маариф болюгине бардыкъ, анда да бизни кене къайтарып, колхоз правлениесине ве мектеп директорына мураджаат этмемизни меслеат бердилер. Къапалы даире чыкъты. Биз эвде отуруп КПСС Меркезий Комитетине ве «Пионерская правда» газетасына мектюп яздыкъ. Кунълер кече, парамыз битти. Насылдыр этип яшамакъ керек эди. Шунда бабам Къырымдан четке, яни Краснодар улькесине иш араштырып кетти. Анда шарап заводына ишке ерлешип, ятакъханеге прописка олгъан. Эвде эрлер ёкълугъындан хабери олгъан акимлер «джинаетчилернен» яни бизлернен эсап-китап этмеге кельдилер. Октябрь 13-те танъда, саат 4-те (бакъынъыз, бу немселернинъ Ватанымызгъа бастырып кирген вакъытынен насыл догъру келе) пенджере къакъылды. Биз аман еримизден сычрап турдыкъ. Анам сакин сесинен бизлерни тынчландырып, кийиндирип башлады. О вакъыт мен 12 яшта, кучюгимиз исе бир бучукъ яшында эди. Пенджерелеримиз газеталарнен къапатылгъан олып, тыштан биз корюнмей эдик. Биз исе оларнынъ чапып-чапкъалагъанларыны яхшы коре эдик. Бойле этип биз бир саат даяндыкъ. Сабыры тюкенген баскъынджыларнынъ башы «къапыны парланъыз!» деп эмир берди. Амма онъа бойсунмадылар, шунда о озю башлады. Топлангъанларгъа озь къуветини нумайыш этмек ичюн башта фокус косътерди: джебинден учъ капиклик пара чыкъарып, эки пармагъы арасында къыстырып учюнджи пармагъынен капикни эки букти. Сонъра юмрукъларынен къапымызны къырып башлады. Аяткъа кирип, ичери къапы да ичинден килитли огъаныны ве энди оны къолнен парламакънынъ чареси олмагъаныны анълап, балта сорады. Балтаны саллай ве яман-яман сёгюне: «Ачынъыз, эп бир парлармыз!» Пенджеренен анам къомшумыз

Къуртаметовларнынъ эвинден шейлерни чыкъаргъанларыны корип бизлерге: «Давранынъыз балаларым, биз оларнен берабер олмакъ керекмиз» деди ве къапыны ачты.

«Тертип къоруйджылар» аман ичериге атылып кирдилер. Маса янына кечип группанынъ башы укъумни окъуп башлады: «Къанунсыз яшагъанлары ве эв сатын алгъанлары...» Азбарымыз милиционерлерге толугъа экен, сайып бакъсам, тек бизим эвимиз этрафында 50 адам тура эди. Олардан гъайры 20 дружинаджы, кой сакинлери де ярдымгъа кельген. Бу къадар адам огюнде биз – анам ве дёрт бала тура эдик. Мына кимлернен дженклешмеге кельген олар. Сонъра бизим бильгенимизге коре, оларгъа месуль вазифени эда эткенлери, «Ватан хаинлеринен» курешкенлерини анылатып, спиртли ичимликнен сыйлагъанлар. Ким бильсин, бельки джесюрлик ичюндир, бельки видждан сесини бастырмакъ ичюндир. Эпимизни автобускъа толдурдылар, ёлда бизлерге учюнджи къырымтатар къорантасыны да къоштылар. Олар мында якъында кочип кельген эдилер. Оларда да хаста ана ве дёрт бала бар экен. Заваллы къадын меджалсызлыкътан автобускъа чыкъаджакъта эсини джойды. Оны котерип автобускъа тыктылар. Къайда алып кетягъанларындан хаберимиз ёкъ эди. Бизлер ачлыкътан агълап, аш сорадыкъ. Не олса да милиционерлернинъ арасында да инсанлар бар экен, бизлерге отъмек ве сув бердилер. Къаранлыкъ чёккенде Херсон областынынъ Геническ станциясынынъ кенарындаки бошлукъта бизни автобустан тюшюрдилер. Тышта ягъмур ягъа экен, сувукъ. Аналар эв-эвден юрип баш сокъмагъа ер араштырдылар. Танъ агъаргъанда не исе бир эвнинъ сайби кирмеге мусааде этти. Бизим къараман «къаравулларымыз» исе дженкявер вазифелерини сонъунадже «шерефнен» эда этип мемнюнликнен эвлерине къайттылар.

Экинджи куню учъ къорантадаки энъ уйкен бала Юнусны Тамангъа бабамызнынъ янына ёлладылар. Сабасына олар кельдилер. Зар-зорнен контейнер тапып сылакъ, чамурлы эшьяларны юкледилер ве Кефеге ёлладылар. Сонъра эпимиз эвимизге

къайттыкъ, лякин энди мында башкъа адамлар яшай экенлер. Бизни насылдыр шубели муляйимликнен къаршылап алдылар. Шаштыкъ. Мегер, келеяткъанымызны корип милициягъа чанъ къакъкъанлар ве милиция кельгендже дикъкъатымызны башкъа шейге джелъп этмеге тырыша экенлер. Беш-он дакъкъадан «эски достларымыз» да етип кельдилер. Ерлилер джесаретленип, бизлерни къувып башладылар. Милиционерлер бизни машиналаргъа толдуруп, болюнмеге алып кеттилер ве сабагъадже анда туттылар. Ярынына: «эвинъизге барып отурманъыз, эп бир анда яшамагъа акъкъынъыз ёкъ» деп ёлладылар. Лякин биз эп бир эвимизге къайттыкъ. Амма эвимизге ерлешкен айванны башарып оламадыкъ. Шу кунъден серсерий юрюшлеримиз башланды, де бир эвде, де башкъасында геджеледик. Секиз ай бойле яшадыкъ. Бутюн бу вакъыт контейнерлеримиз Кефеден-Керчьке, Керчьтен Кефеге олгъан демир ёлуны ольчедилер. Сабыр-такъатлары тюкенген ана-бабамыз эвнинъ эвельки саибине Джанкойге телеграмма ёлладылар. Тез арадан олар етип кельдилер, лякин энди милиция оларны тутып, учъ кунъ къападылар, къарышмамаларыны меслеат етип, къоркъуздылар. Лякин бу адамларны къоркъузмакъ кучъ экен. Милициядан чыкъкъанларынен эвлерине келип деминки айваннынъ эшъяларыны сокъакъкъа фырлаттылар, къапыларны мыкъладылар. Бир-эки кунъден сонъ къапыларны ачып кирдик, полгъа нелернидир тёшеп яттыкъ. Милиция исе бизлерни къувмакътан ёрулмай, безмей эди. Хусусан паспорт столунынъ башы Попов джан-юректен арекет эте эди. Бу илян этильмеген дженкнинъ хабери тап Киевге барып етти. Андан кельген векиллер район органларына тазыйыкъ кечиргенлер. «Бизимкилернинъ» джаны агъырып Киевдекилерден оч алмакъ истегенлер ве азырланаяткъан джиддий операция акъкъында бизлерге кунъ-эвельден хабер бердилер. Геджеси биз кимсеге дуйдурмайып къачтыкъ. Олар исе адеттекиси киби танъда, саат 4-те бастырып киргенлер, амма къоллары бош, ачувлы къайткъанлар. Гъадапларындан районнынъ башкъа койлеринде эв-

эвден юрип, бизни кыдыргъанлар. Кене де нетиджеси олмагъан сонъ арекетлерини токътаткъанлар. Бу бизим гъалебемиз эди, кене эвимизге къайттыкъ. Ашамагъа бир шейимиз, ашайт сатын алмакъ ичюн парамыз да ёкъ эди. Биз, огъланлар, уйкенлерге ярдым этмек къарарына кельдик. Къуруджылыкъ мейданы, клуб, ашхане этрафларыны доланып, бош шишелерни топлап башладыкъ. Оларны тюкянгъа теслим этип, пара къазанмакъ мумкюн эди. Бир кунъ бу иш устюнде мени Семиделикин деген койлю коръди ве топлагъан шишелеримни чекип алды. Мен агълап, ялварып башладым. О исе меним, он эки яшлы огъланнынъ, сачларыма япышып, къум обасына башымны тыкъты, тепмелеп башлады. Къардашларым анамнынъ янына чапып баргъанлар. Ахыр-сонъу анам мени онынъ панджаларындан къуртарды. Бой-леликнен о, омюримдеки энъ къара, агъыр 1970 сенеси битмек узъре эди. Кузьде ниает бизлерни де мектепке къабул эттилер.

1970-нджи сенелери Къырымгъа кочип кельгенлерге язылмасы пек кучъ эди. Онынъ ичюн эр язылгъан къорантада козъайдын дуасы кечириле эди. 1973 сенеси бойле дуаны койдешимиз Сейтметмет Ибраимовгъа озъ эвинде Аргъымакъ-Эли (Батальное) коюнде кечирмек къысмет олды.

Амма энди биз акъранларымызнен дегиль де, кичкенелернен бир сыныфкъа бардыкъ. Бабамны исе бир ишке де алмай эдилер, о «шабашка»ларгъа къатнады.

Прописка акъкъындаки риджаларымыз исе авада къала эди, акимлер бизлерге бедава контейнер, Озбекистангъа бедава билет теклиф эте эдилер. Бутюн имтиязларны ваде эттилер. Лякин бизлер теслим олмадыкъ!».

Иште бойле, Муртазанынъ язувлары шу къатий джумленен екюнлене. Бунъа бир шей къошып оламайым. Тек шуны хатырлатам ки, о, тек бир йыллыкъ омюрлерини тарифлеген. Олар исе Къырымда 22 йылдан берли яшайлар. Эр кеске къырымтатарнынъ неге къадир олгъаныны, ирадесини, ички къуветини шахсий нумюнелеринен исбат эттилер...

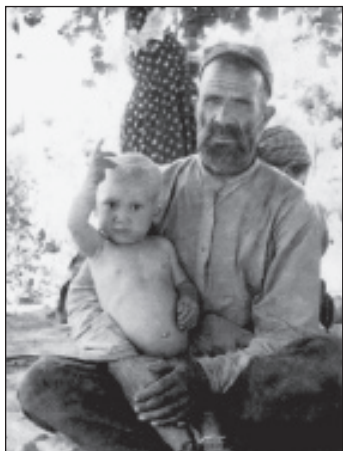
...Икъямнинъ сонъунда кене Рефат агъа Муслимовгъа къайтмакъ истейим. Эр биримизнинъ Ватанымыз бар ве кучюк ватанымыз да бар – догъгъан коюмиз. Рефат агъанынъ кучюк ватаны Къоз. Энъ агъыр кунълеринде де, къуванчлы саатлеринде де о Къозгъа, кяде пайнозю, кяде къарысы ве эвлятларынен нелерни башындан кечирмеген «Победа»сына отуруп, ашыкъа. Мытлакъа Манджилъ чешмесине барып, ондан тоюп-тоюп сув иче, араретини къандыра ве шишеге де толдуруп эвине алып къайта. Былтыр Рефат агъанынъ фааль арекети саесинде мында къозлыларнынъ корюшюви буюк бир байрамгъа чевирильди. Бир де-бир къырымтатарына мында аякъ бастырмагъан совхоз директоры бойле «уджюм» астында теслим олды. Бир къач къырымтатар къорантасы Къозда участка алып, эв къуруджылыгъыны башлады. Оларнынъ сырасында Рефат агъа да бар. Бир бакъышта Муслимовнынъ бутюн арзулары омюрге кечкен киби ола. Лякин онынъ къальбининъ тёрюнде даа бир, менимдже мукъаддес, истек сакълана экен.

– Къысмет этип, раатлыккъа чыкъсам, Къозда догъып коюне асрет чекип иджретте козь юмгъанларнынъ адларыны тиклеп, кой ортасына абиде къураджам, – дей Рефат агъа.

Эм япар, чюнки Рефат агъа Муслимов инат татарлардан, дегенини мытлакъа беджерир.

Къырым, Ленин районы.

«Янъы дюнья», март 27, 1991 с.

Бекир агъа Мемет

Сюргюнликте ватанына асрет олгъан къартлардан бири Бекир агъа Мемет акъкъында бир къач сёз сёйлемее истейим. 1972 сенеси Бекир агъа огълу Билял Мамбет ве торунынен Къырымгъа мусафирликке Ленин районы Кенегез (Красногорка) коюнде яшагъан Къуртумер оджа Мамутовнынъ эвине кельдилер. Мен о вакъыт чобан олып чалыша эдим. Иштен къайткъанда Бекир агъанынъ янына келип ал-ахвал сораштым. О вакъыт онынъ козьлеринден яш кельди. Бекир агъа, не агълайсынъ, дегенде. Огълум, мен бу ерге келип, не вакъыт коюме варырым да ана-бабама бир Ясин окъурым, деп, кедерленди. Мен оны экинджи куню къардашым Муслим Джеппаровнен берабер мотоциклге отуртып, койге ёл алдыкъ. О ёл бою озь хатырлавларыны бизге сёйледи. Бизлер койге кельгенде анасынынъ къабирине вардыкъ. О вакъыт мезарлыкъ даа бозулмагъан эди. Баш ташлар ёкъ, амма мезарлыкъ олгъан ерлер белли эди. Бизлер Бекир агъанынъ къолтугъына кирип (онынъ аякълары пек агъыра эди) анасынынъ мезарына вардыкъ. Бекир агъа анасынынъ къабирине ятып, бала киби агълады. Ве эллеринен отларыны ёлып, темизлеп башлады. Онынъ агълагъанына биз де агълап башладыкъ. Буны корьген ябанджылар да козьяшларыны туталмадылар. Бекир агъа анасына Ясин окъугъан сонъ, «огълум, энди мени бабамнынъ мезарына алып варынъыз», деди.

Онда да бундаки киби бабасынынъ мезарына ятып агълап, дуа окъуды. «Бекир агъа, энди анда алып варайым?», деп сорадым. О манъа: «Энди мурадыма еттим, бу ерде ольсем де разыйым», деди. Биз онъа бутюн койнинъ багъларыны косътерип, Чалкъа-ягъа алып вардыкъ. О анда да Карадагъ-бабая Ясин окъуйып, биз прописка олгъанымызны Алладан истеди.

Къайтанда Токълукъ ве Таракъташны зиярет этип, Эльбузлы коюнде Асан деде къабрине вардыкъ. О ерде де дуа этип, халкъымызнынъ Ана-топрагъына тездже къайтмасыны истеди.

Буны язгъанымдан себеп – бутюн сюргюнликте къалгъан къартларымызнынъ не къадар Ватан асретлигини чеккенини косътермек истедим.

1968-1980-нджи сенелери ана-Ватангъа кельгенлернинъ вазиети агъыр олгъанына бакъмадан, Къырымгъа кочип кельген къозлыларнынъ джедвелини язмакъ ве оларны анъмакъны боюн-борджум, деп саям.

1. Сервер Измаилов (Асан оджанынъ огълу)
2. Муждаба Асанов
3. Иззет Сулейманов
4. Рефат Муслимов
5. Эмирасан Усеинов
6. Чавиль Вели
7. Къуртумер Мамутов
8. Нариман Аблялимов
9. Лёман Аблялимов
10. Риза Аблялимов
11. Смаил Муслимов
12. Иззет Ибраимов (Джанталаш)
13. Абильвап Абдурешитов
14. Иззет Халилов
15. Иззет Решитов
16. Мустафа Сейдаметов

17. Веис Усеинов
18. Шефикъа Мустафаева
19. Энвер Мустафаев
20. Рустем Мустафаев
21. Асан Османов
22. Сейтмемет Ибраимов
23. Эминешерфе Меннанова
24. Муслим Джеббаров
25. Юнус Джелилов
26. Самеддин Ибраимов
27. Абилявап Гъафаров
28. Исми Гъафарова
29. Таир Усеинов
30. Абляким Аблялимов
31. Абляз Усеинов

Языкълар олсун, юкъарыда адлары анъылгъан койдешлеримнинъ чокъусы озъ догъгъан коюне келялмай, Къырымнынъ башкъа ерлеринде къалдылар. Базылары бу дюнъядан козь юмып, оларнынъ джесетлери кой мезарлыгъына комюльди. Яткъан ерлерди дженнет олсун.

Абдувели Сулеймановнынъ буюк аилеси ве къудалары.

1987-1990 СЕНЕЛЕРИ ХАЛКЪЫМЫЗНЫНЪ ВАТАНГЪА АВДЕТИ

1987 сенесинден башлап совет империясынынъ чюрюк темели патлап башлады. Горбачёвнынъ берген сербестлиги уфакъ халкъларнынъ козьлерини ачты. Гъарпта Латвия, Литва, Эстония ве башкъалары озъ сербестлигини талап этип башладылар. Акъсыз къапалгъан ватанперверлер апсханеден бошатылдылар. Бу вакъиалардан файдалангъан халкъымыз яш балаларынен Къызыл мейдангъа топланып бир суткъа аякъ устюнде туруп, Горбачёвнынъ къабул этмесини талап эттилер. Укюметтен яхшылыкъ умют эткен халкъымыз аксине Громыконнынъ ТАСС хаберини эшитти. Бу хаберде бизим халкъкъа къаршы ялан уйдурма сёзлер айтылып, лемселер вакъытында Акъмесджитте арбий эсирлерни собада якътылар деп, бизлерни къараладылар. Нетиджеде Озьбекистан, Къыргызстан, Къазахистан, Таджикистан ве дигер республикаларда халкъымызгъа къаршы нефрет догъды. Бунынъ устюне Фергъана вакъиасы чыкъты. Артыкъ халкъымызгъа сюрдюнюликте яшамакънынъ аджети къалмады. Эр кес озъ эвини уджуз фиаткъа сатып, ана-Ватангъа ёл алды. Энди Къырымны истемегенлер де, Мубаректе автономия къураджакъ олгъанлар да джемиданларыны алып,

Койде биринджи топракъ аланлардан.
1991 с.

К о й д е
б и р и н д ж и
т о п р а к ь
а л а н л а р д а н .
1991 с.

Къырымгъа къачтылар. Халкъымызнынъ бойле аркетини корьген Горбачёв ве Щербицкий эллеринден кельгени къадар къаршылыкъ косътердилер. Нетиджеде ерли акимие Ватанына къайткъан халкъымызны топракъ ве ишнен теминлемекни ясакъ эттилер. Сатын алынган эвлернинъ фияты кене де котерильди. Халкъымыз агъыр вазиятте къалып, подвал къазды, вагонларда яшап кунъ кечирди. Ерли органлар КГБнинъ буйругъынен тюрлю провокацияларны тюшюнип чыкъардылар. Олар, татарлар гелип, яш балаларны реинге (заложник этип) алырлар, онынъ ичюн балаларынъызны бала багъчасына ве мектепке янгъыыз ёлламанъыз, деп, уйдурма лафларыны дагъытып башладылар.

1991 сенеси
майыс 23-те то-
пракъ ичюн ол-
гъан Омонлар-
дан талашувдан
сонъ.

Халкымыз бойле акъаретлерге даяналмай, бутюн Къырым бо-
юнджа наразылыкъ митинглерини тешкиль этти. Митинглерни
бастырмакъ ичюн махсус ОМОН отрядларны ёллап, халкъны
котекледилер.

1989 сенеси ильки сефер Къозда Эльтигенде 100-ге якъын
адам топлашып, койдешлер корюшюви отъкерильди. Бу корю-
шювде Къозгъа кочип кельмек меселеси бакъылды. 1990 сенеси
майыс 20-де кене койдешлер корюшюви тешкиль этилип, онда
600-ден зияде адам къатнашты. Къурбан чалынып, башта мезар-
лыкъта олюлеримизге Къуран хатим багъышланды. Чалгъыджы-
лармыз: кеманеджи Джафер агъа, кларнетчи Кязим Джемилев,
аккордеонджи Шевкет Джемилев ве башкъа чалгъы алетлернен
сабадан акъшамгъаджа оюн-кулькю гечирильди. Буны корьген
кельмешеклер кенардан бакъып сейир эттилер.

Бир къач куньден сонъ 12 адамнен ибарет делегация совхоз
директоры В.Ф. Карзовнынъ къабулына кирдик. Бу корюшювде
совхознынъ 20 фаали къатнашып бизге ер, иш вермекни къа-
тиен ред эттилер. Бир чокъ дава-тартышмалар нетиджесинде
300 топракъ участкасы талап этип, 1991 сенеси 50 участка ер
алмагъа наиль олдыкъ. Ондан сонъ кене 50 участка алынып,

Джамининъ къурулышында иштирак эткен ишчилер.
2002 сенеси, майыс айы

койдешлеримиз чалашлар кѳуруп вагонларда яшап, эвлерини кѳурмагѳа башладылар.

Халкѳымызнынъ вазияти кене де агѳырлашты. Адамларнынъ эвлерини сатып, эманет кассаларгѳа кѳойгѳан паралары гѳайып олды. Пенсиялар верильмедиди. Совет укюметининъ йыкѳылувы, пара реформасынынъ башланувы акѳибетинде койдешлер чамурдан кирпич кесип эв кѳурдылар.

Койдешлермиз 1-2 козѳ эв кѳуруп, ичине кирген сонѳ, диний урф-адетлеримизни тиклемек ичюн ильк эвеля кѳабристанымызны низамгѳа чекип, оны кѳорчаламакѳ, джума ве байрам намазларыны кечирмек ичюн шараит яратмакѳ керек эди. Койдешлерге бойле

аджджы яраларымызны тюзетмек, тарихий абиделеримизни янѳыдан тиклемек ичюн бирликте иш алып бармакѳ герек эди. Буны итибаргѳа алып, яшларымызны медреселерде окѳутмагѳа шараит яратылды. Тюрк ве арап динкѳардашларымызнынъ ярдымынен медреселер кѳурулып, керекли диний китапларнен теминлендилер. Бойлеликнен, коюмизден 10-гѳа якѳын йигитлеримиз медресе битирип, бугунѳде-бугунѳ диний ишлеримизде фааль иштирак этмектелер.

1997 сенеси Кенарсыз ве Юкѳары багѳлардаки адлары унутылгѳан эвлия бабайларнынъ дюрбелерине баш таш кѳоюлып, кѳорчаланып алынды. Коюмизде джума ве байрам намазларыны кѳылмакѳ ичюн мытлакѳа джами кѳурмакѳ керек эди. Мен бу месулиетли ве савап ишни озѳ бойнума алдым. 1993 сенеси койде

Джамининъ темелине ильк ташны кѳойгѳанда кѳатнашкѳан койдешлер.

Къуббе къоюлган
вакътында

1 гектар ерни ресмийлештирип, узакъ тартышувлар нетиджесинде совхознынъ теплица комплекс материаллары джемаат ярдымынен джами къуруладжакъ ерге ташып алынды. Эдие къызымнынъ ярдымынен Къувейт арап девлетинден джамимизнинъ къуруджылыгъы ичюн спонсор тапылып, Акъмесджиттеки «Арраид» тешкилятынынъ къолтутувында 2002 сенеси джамининъ темель ташлары къоюлды. Бир йыл ичинде 600 адамлыкъ 3 къатлы джами къурулып, ишке тюшюрьди. Аллагъа бинь шукюр, коюмизде 5 мааль эзан сеси янъгъырап, халкъымыз джума ве байрам намазларында фааль иштирак этмектелер.

Джамининъ тез вакъыт ичинде къурулмасында кой ходжалыгъынынъ директоры Владислав Филипович Карзовнынъ ярдымы буюк олды. Онынъ авалесинен джами ичюн къуруджылыкъ материаллары бедава берильди, Эдуард Викторович Дериземля исе джами къуруджылыгъына бедава техникий ярдым косътерди. Умумен, джами къурулышы ишлерине ярдымда булунган инсанларнынъ эписинден Алла разы олсун.

Узакъ йыллар девамында арекет этювимиз нетиджесинде коюмизде дженк вакътында атылган 25 адам, дженктен къайтып кельмеген 27 коидешимизнинъ хатиресине абиде ташы къоюлды. Бу алийдженап ишке сельсовет головасы Игорь Геннадиевич Стёпиков спонсорлыкъ япты, мимар Ильми Аметов да кендисининъ айрыджа усталыгъыны косътерди.

20 йыл девамында Къозда 140 къоранта ерлешип, шимди кырымтатарларнынъ сайысы 500 джандан ибареттир. Койдеки 11 йыллыкъ орта мектебимизде 220 талебе окъумақта. Олардан 124 талебе кырымтатар балаларыдыр. Оджалардан 7-си кырымтатар.

Къоз коюнинъ джамиси

Дженкте атылгъан ве эляк олгъан шейтлеримизге абиде

Меним койдешим, къозлылар арасында итибарлы къартларымыздан бириси Шасне абла Абдураман къызы Ягъяеванынъ хатырлавларыны дикъкъатынъызгъа теклиф этем.

«Ах, бу Къозынъ озенлери, сувлары...»

Мен 1928 сенеси март 9 куню Къырымнынъ мен ичюн энъ гузель ери – Къоз коюнде догъдым. Бир тарафында денъиз, бир тарафында исе дагъ ве къаялар олгъан кой дюльбер олмазмы, оны ким бегенмез! Ялы боюнда языджы ве рессамлар иджат этип, бу гузелликни тасвирлегенлер. Лякин энъ муими шу ки, нидже агъыр девирлерде бу ернинъ халкъы эр шейге даянгъан, тувгъан топрагъына къальби ве вуджудынен сарылгъан, эйи яшайыш пешинден ят улъкелерге кетмеген, къозлылар догъмыш Къоз койлерине эр заман садыкъ къалгъанлар.

Бабам Абдураман 1897 сенеси койде намлы Яя деде тевабындан чыкъкъан. Дедемнинъ энъ буюк байлыгъы – Амет, Халиль, Ибраим, Меннан, Абдураман, Смаил адлы алты огълу ве Анифе къызы олгъан. Онынъ Порсукъ къаядан чыкъкъанда койде тасырдысы эшитильген ат-арабалары, бол берекет берген багъ-багъчалары, сыгъыр ве къойлары ола. Совет укюмети девиринде колхозлар кой эалисининъ, шу джумледен

Шасне абла ве Билял агъанынъ аилеси: Муневе, Февзие, Зоре, Эсма, Муслиме (къундакъта). Юкъарыда Салешерфе ве Зера кърдашлары.

дедемлернинъ де мал-мулькюни чекип ала. Мен бильген девирде Къоз халкъы бир къарар яшай, пек зенгини де, пек факыры да ёкъ эди.

Николай дженки башлангъанда: «Сагълыкънен къал, ана. Разы ол, ана», – дие Ачче къартанамдан эяллыкъ сорап, беш огълу джебэге кете. Эвлятларыны джеэннем атешине ёллагъан ананынъ къайгъы-къасеветтен къулакълары тыкъанып, омюрининъ сонъуна къадар сагъыр олып къалды. Эмджемлер – кимиси беш, кимиси алты, бабам исе еди йылдан сонъ – дередже-дередже яраланып арды-сыра эписи къайтып келе.

Яя дедем 1938 сенеси 86 яшында вефат этти. Ачче къартанам сюргюнликнинъ биринджи кунълеринде Озбекистанда кечинди.

Мемет дедемнен Зоре къартанамнынъ дёрт баласы олип, дайым Аблякимнен, 1907 сенеси дюньягъа кельген анам Асие-Шерфе сагъ къала. Мемет дедем де эрте ольген, дайымнен анамны къартанам янгъыыз кенди бакъып осьтюре.

Зоре къартанам юксек бойлу джесюр бир къадын эди. Дин мектебинде окъугъан, чокъ шейни бильген, анълагъан, догъру инсан эди. Зоре къартанамны шимди де миннетдарлыкъ ве дуанен анъгъан койдешлеримиз бар. Къартанамнынъ тиббият тасили олмаса да, бу саада пек анълай ве шифа къыдырып кельгенлернинъ эписине элинден кельген ярдымыны аямай эди. Зоре къартана Къоз коюнунъ эбанайы оларакъ беллидир. Къомшу Токълукъ коюне де оны чагъыра эдилер. Лякин буны бегенмеген адамлар тапылып: «Тасили олмагъан къадын не ичюн экимлик, эбанайлыкъ япа? Не акъкъы бар?», – деп тап Судакъкъа барып чакълалар. Судакъ шеэрининъ экимлери къартанамдан имтиан алып, онынъ бильгисини таныйлар ве элине весикъа берелер. Койде эким бар эди, амма хастагъа экиси бара, бала тападжакъ къа-

Зоре къартана

дыннынъ янына исе тек къартанам кирип, эбанайлыкъны о япа экен. Эркек докторны къадыннынъ янына ким ёллайджакъ?! Къартанам пек ишкир инсан олып, элинден кельмеген иш ёкъ эди. Зоре къартанам 1945 сенеси Бекабаддаки Дальверзин совхозында Абляким огълунынъ (дайым о вакъыт Австрияда лагерде эди) къадыны – Хатидже келини ве торунларынынъ янында кечинди.

Асие-Шерфе къартана ве киеви Мустафа Идрисов. 1983 сенеси.

Бабамнен анам 1925 сенеси къоранта къуралар. О заманда койде той чалгъыджылары олмаса керек, Кефеден Кокий агъаларны чагъырдыкъ, дегенлерини билем. Тойларда башкъа ашлардан гъайры, богъдайдан пиляв пишириле экен. Эр адамлар айры отурып, ракъы-шарап ичилген, къызлар да айры отурып, деф чалып ойнагъанлары акъылымда. Эвель заманларда ана-бабасы къызына топракъ, багъ, алтын берген. Алтынынынъ эсабыны бильмеген адамлар да олгъан. Амма мен бильген заманларда койде бойле байлар энди ёкъ эди. Мен 1928 сенеси догъдым. Бабам юзюмджилик бригадасына ёлбашчылыкъ япа эди. Бригадасынынъ багъ-багъчалары Пандашадан тап ялыгъа баргъандже узана эди. Энъ илери бригадалардан бири олып, мукаяфатлар ала эди. Къорантамызда та 1940 сенеси Багъчасарайдаки Хансарайда чыкъарылгъан ресим сакълана. Онда мукаяфат оларакъ Багъчасарайгъа кезинтиге ёллангъан Къознынъ илери койлюлери тасвирленген. Оларнынъ арасында бабам да бар. (Кеченлерде биз бу ресимни чокълаштырып, бирисини Къоз коюнинъ джамисиндеки музейге бердик).

Бабам табияты боюнджа пек мерхаметли, баладжанлы, догъру ве ишкир инсан эди. Онынъ кой халкъы, даа догърусы,

балалар пек бегенген бир адети бар эди. Багъ-багъчаларда мейва-емиш пишип, берекет топланып башлангъан кунюнден сайланып къалгъан, пишип ерге тюшкен емишлерни айры къутуларгъа толдуруп, акъшам арабанен эвге къайткъанда койге киргенде тютюн аранларындан башлап та анбаргъа кельгендже къаршына чыкъкъан балаларнынъ эписине аселет азырлангъан емишлерни берип келе. Балалар да Абдураман бригадирнинъ бу табиятыны билип, оны къаршылай эдилер. Буны эр кес биле. Амма колхоз малыны дагъыта, деп итираз бильдирген бир къач адам тапылып, бабамны чакъалар, идаре топлашувунда меселеси бакъылсын, дие талап этелер. «Бу балалар яз-къыш тютюн тарлаларында, аранларында, багъларда чалышкъан, я да ордуда хызмет эткен койдешлеримизнинъ эвлятлары. Эгер мени бригадирликтен чыкъарсанъыз, о заман, эбет, балаларгъа бир шей бермем», – дей бабам. Онынъ сёзлерине къаршы кимсе бир шей сёйлеп оламай ве бундан сонъ «колхоз малыны дагъыта» деген адам да чыкъмай.

Кой ишлери йыл-он эки ай токътамай. Кеч кузьде берекет топлангъан сонъ, келеджек мевсимге азырлыкъ башлана. Бабам етиштирген юзюмнинъ градусы 18-ден эксик олмай экен, Я бунъа иришмек ичюн бригада йыл бою чалыша да. Багъларгъа зиян кетирген насылдыр къурт бар экен, геджелери фенер якъып, койлюлер о къуртларны джыя эдилер. Тютюнджилик бригадасында да айны вазият. Топракъны азырламакъ, тютюнни экмек, чапаламакъ, къырмакъ, тютюн аранларында сырыкъларгъа тизип къурутмакъ, деметлемек, тай япмакъ керек, бундан сонъ тютюн тайлары Судакъ шеэринде теслим этиле. Тютюнджилик мутехассысы, «спец» дей эдилер, Ускюттен Билял агъа олгъаны акъылымда къалгъан. Аналарымыз тютюн аранларында чалышкъан балалар да, адети узьре, ярдымгъа бара эдик. Кой яшайышы агъыр олгъанына бакъмадан, халкъ шенъ эди. Акъшам иштен къайткъан къызлар, йырлап къайта эди. Тютюн аранларында анамнен берабер

Эмине Сейдаметова чалыша эди. Пек йырджы, оюнджы олып, Акъмесджитте онъа мукъфат оларакъ бенекли къыскъа курк бердилер. Москвада да ойнап, йырлагъан эди. Бир инсаннынъ козюне бакъкъанда, аман бейит уйдурла. Анги миллетнинъ тюркюси олсун, аман ильдирип ала ве олар йырлагъаны киби йырлай эди. Дженк йылларында Джелиль агъа деген адам ромен офицерине Эминени косьтерип: «Эгер бу къыз сен шимди йырлагъан йырынъки сен киби йырласа, манъа пропуск берирсинъ», – дей. Ромен разы ола ве озъ тилинде бир йыр сёйлей. Эмине о йырны аман текрарлай. Гузель йырлагъан, ойнагъан къызлар чокъ, амма Эминеге етер ёкъ эди. Онынъ уйдургъан бейитлери халкъ арасында йырлана эди. Сюрдюн этильгенде оны вагондан-вагон алып юрип уйдургъан янъы бейитлерини йырлата, ондан сонъ озюмиз йырлай эдик:

*Биз Къырымдан чыкъанда
Шейлеримиз къалды яйылып,
Асрет олды агъа-къардаш
Бир-биринден айрылып.*

*Къабаатымыз вар олса,
Шу Къырымда сорайдынъ.
Сталин баба, бизлери
Шу Къырымда къырайдынъ.*

*Дильсиз, агъызсыз айванлар
Ардымыздан къалдылар.
Шу къабаатсыз Къырымны
Элимизден алдылар.*

Энди чокъ шейни унуттым. Койде экенде Эмине Алёша агъанынъ огълу Шураны гизли севе. Севгилиси де дженкке кете. Бир кунъ Эмине Айше енгемлере бара ве миндерлерининъ тюбюнде дефтерини унутып къалдыра. Айше енгем оны ачып бакъса – Шурагъа багъышлангъан 72 бейиттен ибарет йыр. Эми-

нени чагъырта, гизли дуйгъулары ашкяр олгъаныны анълагъан
къыз эм йырлай, эм агълай...

*Анам килим яптырды
Йипи кетен.
Меним ярем татар
Дёнерми экен.*

*Далгъалар меним
Сесимден ингъеюр.
Бир яр севдим,
Аначыгъым вермеюр.*

*Разы ол, анам, разы ол
Меним ишме.
Урус дейлер,
Ич корюльмей гозюме.*

*Агъама сёйлеп
Эвимизден къувдырысынъ.
Озь-озюме
Пычагъы урдырысынъ.*

*Агъам эвден къуваса,
Ясарым юва.
Буны язан
Эмине Сейдаметова.*

Ольгенде де озь Къозыны йырлап ольди:

*Эминем, сени
Узакълара аттылар.
Шейлеринъи
Базарларда саттылар.*

*Ах, бу Къозынъ
Озенлери, сувлары.
Эминемн ташлап
Кетен йырлары.*

Дженк биткен сонъ Шура озъ Эминесини къыдырып, Озьбекистангъа кельди, амма Эмине о вакъыт ольген эди. Шура да дженк яраларынамы, асретлик яраларынамы даяналмай, Каттакъурган госпиталинде ольди...

Койнинъ бир джамиси олып, бир къарарда бала эдим, минаресини йкъыттыкълары акъылымда, джамининъ бинасыны исе, кладовка дей эдик, анбар яптылар. Колхознынъ ер-емиши, себзеси, пенири бу ерде олып, бир кошесинде де бу махсулатны койлюлерге сата эдилер. Диний адетлеримиз ясакъ этильди. Ораза айында кой коммунистлери азлыкъ эткени киби, тап Судакътан векиллер келип, темчитте кимнинъ пенджересинде ярыкъ олдыгъыны козетип, кунъдюз исе адамлар чалышкъан ерлерге барып, меджбур сув ичиртип, адамларнынъ оразасыны боздурмагъа тырышкъанлар. Анам тютюн аранында чалыша эди, та балалыгъындан ораза туткъан. «Илле бир маначыкъ тапа, векиллер кельгенде козьлеринден гъайып ола, не де олса оразамызны бир кере боздуртмадыкъ», – дей эди о. Къапы-пенджерелерини къапатып Къуран окъугъан адамларны анъдырып юре. Дуа яптырмай эдилер. Догъмуш бабасынынъ, анасынынъ учю, едиси я да башкъа дуаларына балалары кельмеген девирлер олды. Бала ады къоюладжакъ олса да гизли эди. Адетлер гизли япыла, амма бундан эр кеснинъ хаберн ола эди. Бир кунъ Осман агъа къардашынынъ эвинде бала адыны къойып къайта. Бундан хаберлери олгъан идаре хадимлери ве башкъалар: «Осман агъа, андан гелийсинъ я?», – дие аселет со-райлар. О да: «Къардашым, сёйлеме дедилер амма, баланынъ адыны къойып гелийм», – дей. Чюнки о япкъан бу ишинде ич

бир яманлыкъ корьмей ве озъ койдешлери оны чакъар ве на-
сылдыр адамлар оны джезалар, деген фикир онынъ акъылына
биле кельмей. Кой халкъынынъ саделиги иште. Койнинъ бир
чет еринде колхоз къартоп эке ве гедже къаравуллыгына кене
шу Осман агъаны тайинлейлер. Колхоз реиси Абляким дайым
о ерлерни долана ве къаравулнынъ озъ-озюнден гизли япкъан
«хырсызлыгыны» биле турып: «Осман агъа, къартоп пиши-
реджек олсанъ, бир къач оджакъны къаз да, эписинден бирер
къартоп алгъан сонъ, кене комип быракъ, кимсе дуймаз», – дие
акъыл огрете. Осман агъа исе омузындан агъыр юк тюшкен киби,
къуванчнен: «А, Абляким, мен де тыпкъы ойле япайым!», – дей.
Языкъ ки, совет акимиети эр бир адамнынъ сёз ве арекетинде
душманлыкъ къыдыргъан девирлерде бизим койдешлеримиз
арасында да озъ саделиклерининъ къурбанлары олгъанлар бар.
Юкъары маалледе яшайларды, янъылмасам, Сеитмамут агъа
олмалы. Газеталаргъа абуне олса керек, иште раатлыкъ дакъ-
къаларында окъуйдыр даа. Бир даиреде отургъанда койдешлери:
«Сеитмамут агъа, окъугъан сонъ бу газеталарны напайсынъ
я?!», – деп шакъалашалар. «Нападжакътым, тютюн сарайым»,
– дей ве экинжи куню «душманлыкъ»та къабаатланып НКВД
тюрьмесине къапатыла...

Къоз эалисининъ деерлик эписи къырымтатарлар олып, тек
5-6 ходжалыкъ рус, олар да татарлар киби эдилер. Эписи бизим
тилимизни биле, татарларнен, кимерлери исе озъ араларында
да татар тилинде къонуша эдилер. Мен рус тилини бильмеге-
нимнинъ себеби де шу эди. Рус тилинде кимнен лаф этеджень
де, кимден огренеджень?! Онъа ихтиядж ёкъ эди. Костя дедени
хатырлайым. Табий ки, христиан оларакъ кильсеге баргъан,
озъ динини куткен. Амма дуаларгъа да бара, Мевлюд окъул-
гъанда къошула экен. Огълу Саша агъа Добчинский: «Баба, я
оны куть, я буны», – десе, – «Анда да, мында да бир Аллагъа
дуа этем», – деп джевап бере экен. Саша агъанынъ балалары да
татар мектебинде окъуй эдилер. Къызы Веранен дост ве сыныф-

даш эдик. Дёртјонджи сыныфны битирген сонъ Вера достумны агълата-агълата рус мектебине авуштырдылар. Арадан чокъ йыллар кечкен сонъ, 1973 сенеси омјур аркъадашым Билялнен Къырымгъа келип, Кефе шеэринде бабасы Саша агъа ве кызы Ленанен берабер яшагъан Вера достумны зиярет этмек кыымет олды. Биз, эбет, узакъ балалыгъымызда киби, къырымтатар тилинде къонуштыкъ. Вера мени динъледи, динъледи де, сонъ: «Джаным Шасне, генди дилинъи о къадар да бозмакъ олурмы!» – дие шашты. Айткъан лафларыма рус сёзлерини къошмадым, чюнки рус тилини о йылларда да бильмей эдим, демек, нуткъымда тек Къоз шивесине аит аэнклер, инджеликлерни гъайып эткеним...

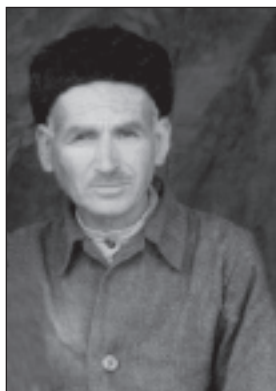
Койде тек башлангъыч мектеп олып, балаларны Бекир оджа, Гъаний оджа, Абляким оджа ве Къуртумер оджа окъута эдилер. Бизни Бекир оджа окъутты. Башта латин элифбесинде окъудыкъ, дёртјонджи сыныфта исе кирил язысына кечтик. Дёртјонджи сыныфны битирген балалар окъувларыны я Отуз коюнде я да Судакъ шеэринде девам этелер. Мен Судакъта окъудым. Денъизге якъын интернатта яшай, Судакъ шеэринде къатнагъан сельпонынъ арабасы эки афтада бир кере бизни койге алып барып келе. О йылларда Судакъ – Къоз автобусы бар, амма пек сийрек къатнай эди. Эр кес Токълукъ тарафтан кестирип, дагъдан къатнай эди. Сыныфымызда Сувукъ-Сув, Къутлакъ, Къапсихор койлеринден эр кунъ джаяв къатнагъан балалар да бар эди. Судакъ мектебине авушкъан сонъ афтада бир саат рус тили дерси окъутылып башланды. Йырламагъа, ойнамагъа пек авес эдим, шунынъ ичюн де оджалардан йыр дерсини берген гузель сесли Сакине Налбантованы яхшы хатырлайым. Ботаникадан Айше оджабламыз (шимди Акъмесджитте яшагъан профессор, эким Шевкъи Бекировнынъ анасы) акъылымда, чюнки кызы Ульвиенен бир сыныфта окъудыкъ. Мектепте байрамлар отъкериле, концертлерде иштирак эте эдик. Башкъа балалар киби, мен де пионер олдым. Язда Судакъта пионерлер

лагеринде раатландым. О вакъыт йырлагъанымны Судакъ радио-сындан эшиттирген эдилер.

Башымызгъа чешит-тюрюлю белялар кетирген дженк дюньянынъ астыны устуне чевирди. Эр адамларны топлап, джебэге ёлладылар. Бабамны, Николай дженкининъ акъибети олса керек, бираз зайыфлыгъы себебинден къалдырдылар. Колхоз реиси дайым Абляким Меметовны, кой шурасынынъ реиси Ибрам Аметовны, бухгалтер эмджем Смаил Ягъяевни ве идаренинъ башкъа азаларыны да къалдырдылар. Немселер койге пек тез сюрип кирдилер. Дженк не экенини не соранъыз да, не сёйлейим. Джебэде эляк олгъан, бельгисиз гъайып олгъан, сакъатлангъанлардан гъайры, койде бомбалар тюбюнде къалып, миналаргъа къакъылып, душман къуршунларына тизилип чокъ инсанлар къурбан кетти... Абляким дайымны ве даа башкъаларыны къападылар. Смаил эмджем дагъгъа партизанлыкъкъа кетти. Душманнынъ яхшысы олмай, амма фашистлерге етери ёкътырдыр, аман ата, аса, якъа эдилер. Бир заманда кой эалисининъ козюне кирмек ичюндир даа, дин окъувларыны ачтылар. Ибраим эмджем буюклерге, Джелаял агъанынъ огълу Абляким агъа исе балаларгъа Къуран окъумасыны огреттилер. Къуран язысыны мен о вакъыт огрендим. Дин окъувы да бир-эки ай ичинде токътатылды. Биринджи ерде дженк эди.

Фашистлер не залиге, не де партизанларгъа нефес алдыра. Партизанларнен бир де-бир алякъасы олгъанны дуйсалар, аман джезалай. Бунъа бакъмадан, койлюлер дагъдаки агъакъардашларындан хабер алып туралар. Кунълернинъ биринде Амет эмджемнинъ Абляким огълу достунен дагъдан кубре кетирмеге кетелер. Дагъда оларнынъ къаршыларына сач-сакъаллары оськен, усть-башлары кир-кифоз, азгъан-тозгъан партизанлар – Смаил эмджем ве Асан агъа чыкъалар ве койден келеджек адамларны Къаранлыкъ дересинде беклейджеклерини йигитлерге бильдирелер. Бабам ве Асан агъанынъ Ибраим агъасы, агъач кесмеге кетемиз, деп комендатурадан изин алып, чареси олгъан

къадар ашамагъа бир шейлер такъыштырып, бельгиленген ерге баралар, береджеклерини берип, айтаджакъларыны айтып, эвге къайткъанлары киби, бабамны комендатурагъа алып кеттилер. Ибраим агъаны да чагъыргъанлар. Кимдир чакъкъаныны ве бабамлар эльге тюшкенини анъладыкъ. Бабам аякъларына балабан калошлар илиштирип кеткен эди, чорап, чарыкъ алып комендатурагъа бардым, сакъчы озь койдешимиз, олмай деди. Къыскъасы, бабам ве Ибраим агъаны партизанларнен багъ туткъанлары ве кой старостасы Айдыр Сейдамет агъаны дагъгъа бармакъ ичюн бабамларгъа пропуск алып бергени ичюн башта Кефе, сонъ Акъмесджиттеки лагерьге ёлладылар. Чокъкъа бармай партизан Смаил дайым ве Асан агъаны да роменлер тутып кетирдилер. Экисининъ де вазieti пек агъыр эди. Оларны да къападылар. Беш айдан сонъ Сейдамет агъанен Ибраим агъа лагерьден къайтып кельди. Бабамны исе Акъярдаки арбий эсирлер лагерине ёллайлар. Анда да дёрт ай ятты. Йыллар кечкен сонъ да лагерь эзietлери акъкъында тариф этмекни ич де истемей, тек онъа ярдым эткенлер, онынъ джаныны къуртаргъанларны хатырлай ве алгъышлай эди. Кенди къозлы, амма Акъмесджитте яшаса керек, Къуртамет адлы бильгили инсан ве Эльбузлы коюнден Сейдамет адлы «гонъюлли» бир яшны ольгендже анъды. Старосталар, гонъюллилер арасында озь халкъына хиянетлик япкъанларны пармакънен саймакъ мумкюн олса, оларнынъ чокъусы халкъкъа ярдым этмеге тырышты. Энди олюм панджасында олгъан бабамны корьген саметдешлери оны къуртармакъ чаресини къыдыралар ве, ниает, дёрт ай дегенде, 1944 сенесининъ башларында озь макъсадларына иришелер. Бабам бир машинадан экинджиси ве учюнджисине авушып, дёрт кунъде Акъярдан Судакъкъа келе. Оны догъмушлары биле бир ке-

Абдураман Ягъяев

реден танып оламай. Юрмеге такъаты ёкъ, башы асылгъан... эвге котерип кетирдилер. Докъуз ай эвельси 96 кило чеккен мазаллы адамнынъ тек къуругъан кемиклери къалгъан, 40 кило чеке эди. Къабыргъалары къырылгъан, бутюн беденини чыбан баскъан, пармагъынънен терисине токъунсанъ, битлер фышкъырып чыкъа – дешетли бир манзара. Койдешлер эр кунъ саба, дженазе бармы, дие къапымызгъа бакъа... Бабам энди тирилип башлады дегенде, башымызгъа сюргюнлик фаджиасы тюшти...

Абляким дайым, Смаил эмджем ве оларнен лагерье булунгъан адамлар Акъмесджитте Германиягъа айдалып алып кетиледжек эалинен бир ерге тюшелер. Коммунист, партизанларны бир сюрюге, эалини исе башкъа сюрюге айыралар. «Гонъюлли»лерден бириси Смаил эмджем, Абляким дайым ве даа бир къач адамы якъаларындан тутып, сёгюнип адий эали олгъан сюрюге итере. Амма о рус огъланы бир къач къырым-татарны олюмден къуртаргъаныны бу адамлар тек тренге отургъан сонъ анълайлар, олар Австрия лагерине тюшелер. Дженк биткен сонъ эмджем де, дайым да сагъ-селямет къайтып кельди. Аналары о вакъыт ольген эди. Эмджемнинъ беш баласындан тек бир Мидат огълу ве къадыны сагъ къалгъан. Энди чалышып башлагъан эди, кене де озъ саметдешлеримизден бириси, адыны сёйлемеге истемейим, бу адам немселерге эсир тюшип, Австрияда лагерье олды, деп чакъа ве эмджемни энди советлер лагерине еди йылгъа укюм чыкъаралар.

Анифе аламнынъ къызы Айше Абдурахманова да бойле ифтиранынъ къурбаны олды. 1949 сенеси кене де озъ койдешлеримизден бириси, Айше дженк вакътында терджиман олып, немселерге хызмет этти, деп чакъкъаны нетиджесинде онъа 25 йыллыкъ джеза укюми чыкъаралар. Айше аблам дженк башлангъан йылы 10 сыныфны битирген олса да, пек бильгили, озюни ве башкъаларны къорчалай бильген джесюр бир къыз эди. О, лагерье яткъан йыллары девамында

яза-яза, къабаатсыз олгъаныны исбат этерек, реабилитация олунмасына ирише ве 1956 сенеси лагерьден къайтып кельди. Апске алынганда агъыраякълы эди, огълу Эльвисни лагерьде тапты, алты яшынадже оны сой-акърабалары бакъты. Реабилитация акъкъында къарарны алгъан Айше абламны оджалыкъ ишинде тиклеп, еди йылда аладжакъ эмек акъкъыны да тѣлеген эдилер.

Койдешлеримиз арасында джебѣге кеткен къадынлар да олды. Апте-къардаш Анифе ве Айше Халиловалар. Дженк башланганда Анифе абла Акъмесджитте тиббият институтыны битирип, энди чалыша эди. Айше абла исе, имтианларымны бердим, къысмет олса, июнь 28-де койге бараджам, деп мектюп язган эди. Амма дженкнинъ биринджи кунълеринде апте-къардаш экиси де тиббитят хызметининъ офицерлери оларакъ ордугъа чагъырылды. Дженкни битирип, экиси де сагъ-селямет къайтып кельди. Минск шеэринде яшады, анда да вефат эттилер. Шимди Къоз коюнде энъ буюк абалары Хатидже енгемнинъ Ризван огълу ве торунлары яшай.

Сюргюн этильгенде Ачче къартанам, биз, Халиль эмджем ве Анифе алам къоранталарынен Къарадарья районынынъ энъ узакъ ве факъыр Мусабакъа колхозына тюштик. Эки копчекли юксек арабаларнен колхоз бойлап эр койде (къышлакъта) бир къач къоранта ташлап, ёлумызны девам этемиз. Бизге де тюшюнъиз, дейлер. Биз исе, ё-ёкъ, биз бу ерни бегенмеймиз, дие отурамыз. Даа бир ерге барганда, кене тюшюнъиз, дейлер. «Ё-ёкъ, бу ерни де бегенмеймиз», дие отурамыз. Ахыр-сонъу быланыкъ сувлы джошкъун дерьяны кечип, там-такъыр чѣльде бир къач алчакъ эвчик янтайган бир ерге кельдик. Аякъ тиреген эдик, бундан о яна башкъа кой ёкъ, дедилер... Эр кес корьгенини дередже-дередже биз де корьдик. Бир афта дегенде къартанам ольди. Башкъа ерлерге тюшкен эвлятларынынъ бундан хабери де олмагъандыр. Хорландыкъ, эбет, Къырымдан чыкъарылганда алгъан шейлеримизнинъ деерлик эписини

даа койде экенде совет аскерлери машинадан къалдырып-къалдырып аттылар да... Озьбеклер ярдым этмеди, десек, оларнынъ кендилери бизден фукъаре эдилер. Язда озьбек койлюлери «ашагъы», бостанлары олгъан ерге тюше, андаки чалашларында яшай экенлер. Богъчаларымыз даа чезильмей, Къырымгъа къайтмагъа азыр тургъан кунълеримизден биринде Халиль эмджем къышлакънен таныш олайым, деп этрафны айланып кельди ве омузындаки макъатны ерге ташлап бабама: «Бизи чыкъардыкълары киби, бу койнинъ адамларыны да чыкъармышлар. Къапысыны кимиси килитлемиш, кимиси ачыкъ къалдырмыш. Шейлери ачыкъ-сачыкъ ята. Агъыр экен, котерамадым, макъатынъ ярысыны кесип алдым, сен де вар да къалан ярысыны ал», – деди. Бир къач кунъден сонъ биз ерлешкен арангъа бир озьбек къарты келип, кимсеге бир сёз айтмай, эмджем кетирген макъат парчасыны алып кетти. Мен 16 яшында назик, начар олсам да, биринджи кунъден башлап табельчи олып чалыштым. Бираз вакъыттан сонъ башкъа колхозгъа авуштырдылар, анда да памукъ тарлаларында чалыштыкъ.

1949 сенеси токълукълы Билял Меджитовнен омюр къурдыкъ. Эки-учъ йылдан сонъ орман ходжалыгъына авуштыкъ, анда Волга боюндан сюргюн этильген немсе къоранталары яшай эдилер. «Лесхоз»да тездже аякъкъа турмакъ шараитлеринден файдаланып, къара эмегимиз саесинде анам, бабам, Билялнынъ абла ве агъалары къоранталарынен сагъ-селямет къалып, мал-мульк саиби олдыкъ. Алты къыз ве бир огъул коръдик. 1986 сенеси вефат эткенинене къадар Билял Самаркъанд виляетининъ суварылгъан орман ходжалыкъларында ёлбашчы вазифесинде чалышты. Билялны бильген адамларнынъ эписи оны буюк итирама иле анъалар.

Шимди 82 яшындам. Буюк къызым Муневер огълу Эдипнен Акъмесджитте, Февзие къызым Эльмира, Эльвина, Асие къызларынынъ къоранталарынен Къарасувбазарда, Муслиме ве омюр

аркъадашы Азат огъу Азизнинъ къорантасынен Судакъта, энъ кучюк Гульнар къызым омюр аркъадашы Недим ве огъулары Осман ве Эдемнен Таракъташта, мен исе балаларымнынъ фerasыны корип, 11 торун ве оларнынъ да 6 баласына къуванып Судакъ шеэринде Зоре ве Эсма къызларымнен берабер Меджит огълумнынъ къорантасынен: омюр аркъадашы Зоре, балалары Арзы, Билял, Мавиле бир азбарда яшайым. Чокъ языкъ ки, анабабам, къоджам ве чокътан-чокъ сой-акърабаларымыз, койдешлеримиз Озьбекистан топрагъында эбедий къалдылар. Джумле гечмишлеримизге Алла рахмет эйлесин.

Бу языларда янълышларым ола билир, вакъиаларны я да койдешлеримизнинъ адларыны адаштыргъан ерлерим бардыр, я да кимнинъдир джаныны агъырткъан олсам, мени багъышланъыз.

Шасне абла Зоре (солда) ве Эсма къызларынен. Судакъ, 2002 с.

СЕЙТИСМАИЛ ДЖАФЕР ОГЪЛУНЫҢ ХАТЫРЛАВЛАРЫ

1923 сенеси яни Къырымда ачлыкъ биткен заманда дюнья-гъа кельсем де, ачлыкъ акъкъында пек чокъ эшиттим. Ачлыкъ икяелери арасында эм дешетли, эм муджизевий, эм кулюнчли сойлары да вар. Къоз коюнинъ джемааты ачлыкътан пек чекишенде Алланынъ муджизеси олгъан – балыкълар кендилерини ялыгъа аткъанлар, ялы балыкъ толу экен. Амма бизимкилер оларны ашамагъа чекингенлер, чюнки мусульманларгъа балыкъ ашамагъа олмай, деген ясакъкъа бойсунгъанлар. Американынъ АРА тешкилятындан ярдым кельген сонъ вазият бираз тюзельди. Халкъкъа курпе, ягъ, шекер бердилер.

Энди иште, кулюнчли вакъиалардан бирисини тариф этейим. 1921-нджи йыл, койде халкъ ачтан олий. Койде юзюм вар, алма вар, хурулар чокъ, амма этмек ёкъ. Я эр ер таш-хая, ашлыгъы анда осьтюреджень? Айдыр Сейдамет агъа, Сейтмамут агъа ве Сейитхалиль агъа деген адамлар арабаларына шарап ве мейва къурусыны юклейип, чель тарафларгъа ашлыкъкъа деньиштирмеге кетелер. Амма Къырымнынъ ич бир еринде бу ишни япып оламагъанларындан Джанкойден, Чонгъарны гечип, Геническке варып чыхайлар. Бир афта сокъакъларда «Шарап, къуруны ашлыкъкъа деньиштиремиз!», деп илян эткенлер. Джумаэртеси куню бакъсалар еудийлер синагогаларына ибадетлерини къылмая китейлер. Бизим койдешлер де анда варалар ве оларнынъ имамы яни раввинге мураджаат этип, озь ибадетлерини къылмагъа изин сорайлар: «Дженап раввин, биз Къырым мусульманларымыз, эвден чыкъкъанымызгъа бир афта олды, ибадетимизни къылып оламаймыз, джами ёкътыр. Мумкюнми сизинъ ибадетханенъизде дуа окъусакъ!» Раввин севине-севине рухсет эте. Башта еудийлер ибадет этелер, сонъ раввин мусульманларгъа сёз бере. Я бизим Сейдамет агъамыз

бир Къульвалла биле окъумагъа да бильмей экен де. Лякин не чаре, кендилери сорадылар да. Ортагъа чыккып, эллерини котере ве акъылына кельген тюркюни дуа киби созып айта: «Чакъырджы да дагъдан энеюр, къоркъу да недир бильме-еюр. Манъа да дерлер чакъырджы, дал фидан бойлу, этрафым душман доолу-у». Сонъра эллеринен юзюни сыйпап аминь эте. Сейтмамут агъанен Сейитхалиль агъа кулькюден зорнен озълерини тутып отургъанлар. Раввин исе пек тесирлене, сагъ ол айтып, озъ умметине бойле дей: «Бу къырымлы мусульманлар ибадетханемизде дуа окъуп, бизлерге буюк савап къазандырдылар. Энди биз де оларгъа элимизден кельгени къадар ярдым этейик. Кимнинъ эвинде насыл ашайт олса, бу адамларнен пайлашынъыз, эвлерине бош къайтмасынлар». Бойле этип койлюлер арабаларыны ашлыкъ долдурып къайтмышлар. Кой халкъы шашай, насыл этип булар чуфутларны алдаттылар, дие.

Коюмизнинъ чобаны Джемиль агъа джаиль олгъанына бакъмадан пек зийрекли, акъыллы адам олгъан. Онынъ лафларыны динълеген сайын динълемеге истегенлер, о къадар лафкъа уста экен. Койде колхоз малы ве джемаат малы бар эди, чобан Джемиль агъа джемаатнынъ эки бинъ баш къой олгъан сюрюсини бакъа эди. Онынъ да шегирти Сеитметет Эмирсуинов олгъан. Бу Сеитметет дёрт сыныфны битирген сонъ комсомолгъа кире. Онъа дейлер ки, комсомол олгъан сонъ бильгинъни арттырмакъ керексинъ, изба-читальнядан китап алып окъу. Сеитметет китап алай. Маллар отлай. Джемиль агъа шегиртине: «Сеитметет, мен ярым саатке эве варып геледжем, сен къойлары бакъ, багъгъа гирмесин, башымыз белая къалмасын», деп ките. Къайтып кельсе не корьсин, къоюнлар энди багънынъ ярысына гирип вира диреклернинъ япракъларыны ашай. Горьселер, халкъ душманы, дие атарлар. Джемиль агъа малны къайтарый ве «Сеитметет! Сеитметет!» деп багъыра. Бакъса Сеитметет чалылар тюбюнде чекменини тёшеп ятай. «Олян, сен не япасынъ анда!», дей. «Китап окъуйым» «Я насыл китап?». «Челик насыл пишкинлешти (Как

зацялялась сталь)». Джемиль агъа алый чобан таягъыны баса китапкъа котек. «Вай, Джемиль агъа, не япасынь?» дегенде чобан «Иште, китабы даа да пишкинлештирийим», деп эп урай.

Отузынджы йылларда койде колхоз ачылды, эр кеснинь малыны, юзюмлик ве багъчаларыны колхозгъа алдылар. Халкъ базар-раатлыкъ демеден чалышса да, йылнынь сонъунда укюметке борджлу къалый эдилер. Колхознынь анбарында Афифе абла чалышый эди. Бир гунь о колхоз азасы Сеитмамут агъая, санъа бир кило кирез яздылар, гир, ал, дей. Сеитмамут агъа гирип кирези алый да, складнынь ардына гечип ашай. Онынъ къарысы яш балаларынен эвде отурий, Сеитмамут агъанынь бир гендиси чалышыйды. Афифе аблам: «Сеитмамут агъа, не бурада ашайсынь, эве варып балаларынынънен ашардынъ да!», десе о: «Олар колхозда чалышсалар ашарлар», деген. Иште, ойле агъыр заманлар эди. Даа бир гунь гене Сеитмамут агъая, санъа бинъ грамм ун яздылар, варып анбардан ал, дейлер. Сеитмамут агъа эвинден эки буюк чуваллары кетирмиш, ун аладжакъ. Я бинъ грамм 1 кило, амма башкъа чекилерге алышкъан халкъ буны къайдан бильсин.

Юзюм ызанында чалышкъан бабам биз, балаларына, не бир салкъым юзюм, не де бир армут ашатып оламай эди. Койдешимиз Саша Добчинскийнен багълы бир вакъианы сёйлейим. Саба ише китенде эр кес торбасына бир парча пенирнен этмек алый. Акъшам бутюн ишчилернинъ торбаларыны тинтелер. Бу Сашка сыгъырларыма дие от топлай ве шу отнынъ ичини оюп, беш-алты салкъым юзюм къояй. Акъшам эве къайтанда арабаджы Мустафа Сашкагъа, отынъ къой арабая, аркъанъда котерип китедженъми, дей. Сонъ яваш-яваш китейлер. Тютюн араннынъ янына кельгенде, анда ишлеген къызлар да эве къайтый экенлер. Арабаджы оларны да арабасына отурта. Эмине деген къыз Сашканынь отунынъ устуне шап этип ерлеше. Заваллы Сашка артыкъ даяналмагъанындан: «Акъыз, Эмине, амма да отурдынъ. Энди бу отны не айван ашар, не де инсан!» деген. Я ичинде юзюм олдугъыны насыл сёйлесин ки?

Эсма энъганам да багъча бригадасында чалышый эди. Дирекленинъ тюбюндеки отларны алылар. Иште, енъгеанам пешмалынынъ астындаки джеплерине бирер-экишер армут къояй да чапа-чапа эвине варый-гелий. Буны абайлагъан бригадир онъа: «Акъыз, Эсма, не о къадара сыкъ эве варыйсынъ шу», дегенде о: «Мустафа агъа, авы Мамбет агъанъ бир кечи сойгъан эди, онынъ ич ягъыны чёюне къойдым, атеши якътым тюбюне, иште оны бакъып гелийим», дей.

1929-1939 сенелери бир парча варлыкълы адамлары кулак дие Архангельскке сюръгенлер. Месея Абляким агъа деген койдешимиз Архангельскте беш йыл отурып къайтты. Кельген сонъ колхоза ише гир, дие зорламышлар. О гирмеге истемеген, шунынъ ичюн сонъ 1937 сенеси гене къапаттылар ве о ойле де къайтмады. Гъафар агъа да 1937-де къапалгъан эди. О йылы пек чокъ адамларымызны къапаттылар. Булар та 1918 сенеси койге къызыл аскерлернен долу машинанынъ огюни Порс къаядан таш тюшюрип кескенлер.

Коюмизде 8 къоранта къазакъ яшай эди. Саша Добчинскийнинъ бабасы Костя деде бизим халкътан берабер джамие варыйды. Озь ибадетлерини къыла эди. Татарджа сув тильмач лаф этерди. Бир гунъ койлерде багъ будагъан адамларны совещаниеге йыгъайлар, анда Костя деде де варый. Эр кестен кузьде не къадар юзюм береджегини сорайлар, Костя дедее невбет геленде о: «Джемаат, мен Къоз бу къадар юзюм верир, деп оламам. Чипчелери кузьде саяйлар», демиш. Дженк вакътында кой джемааты Сашка Добчинскийни староста этип сайлады. О, ич биримизге зарар кетирмеди, кой халкъына о къадар ярдым этти ки, сёйлемектен битмез. Немселер койден 60-70 яш къыз ве огъланларны топлайып, Германиягъа айдайджакъта бу Сашка немселернинъ буюклерини шарапнен тойдура да, яшларны къуллыкътан къуртара. Бойлеликнен бизим койден ич бир адам Германиягъа алып кетильмеди. Амма руслар къайтан сонъ оны старосталыкъ япты, деп махкеме этилер ве он йылгъа къапаттылар.

Меним Билял Ибраим дайымны немселер аттылар, беш кызы ве апайыны да чокъ кыйнадылар. Дайым гизли аркет эткенлерден эди. Олар юкъарыдан кельген эмир боюнджа койде кылып, ат, тютюн аранларны якъмакъ керек эдилер. Амма кой халкъы буларны якътырмагъан. Сонъ 1942 йылынынъ ачлыгъында койлюлер шу аранлардаки тютюн, шарапларны чель тарафларгъа алып барып, богъдайгъа денъиштирген ве джанларыны къртаргъанлар. Советлер кыйткъан сонъ бир чокъ адамларны эмирни боздылар, дие де кыпаттылар.

Сюргюнликте къозлыларнынъ ярысы Каттакъургъан, ярысы да Бегаватнынъ Дальверзин къасабаларына тюшти.

Зера Бекирова язып алды.

Сейтисмаил агъа (солдан) кърдашлары Инджифе ве Сейдалинен. 2010 с.

КЪОЗ ШАКЪАЛАРЫ

Бир фукъаре къыз бар экен. Бир гунъ дагъдан аркъасына агъач юклейип зорнен эвине гелий. Къомшу къыз огюне чыкъай да, мыскъыллап:

– Акъыз, меним эшегимни горьмединъми?, – дей.

– Горьдим, Отузда макарон сата эди, – дей.

О къомшу къызынъ нишанлысы Отуз коюнден олып, лагъабы макаронджы экен.

Ойле этип, лафны къайтарып, къызыны утандыра.

Бир къызыны нишанлайлар, лякин онъа бир кимсе нишан хайырлы олсун, деп гелмий. Чюнки пек фукъаре экен, ве той япмая чарелери ёкъ. Къыз беклей-беклей, бирси хайырламаян сонъ, къомшуларына озю варый да: «Къомшунъ ёлджу», дей. «Я-я-я?! Насыл? Не олды?», деп сорасалар, сонъ анълата.

1919 сенеси большевиклер Къырымны басып алгъан сонъ, дедем бир къач арабадан чёльге ашайт денъишмеге алып кетелер. Владиславовка коюне варгъанда, атларыны туварып, дизден осюп яткъан богъдайгъа ёллайлар. Буны корьген бир ногъай адамы, атлы къараул, келип: «Нишлийсиз шу, о къадар от турып, атларынъызыны нечюн богъдайгъа джибересинъиз?», деп сорай.

Къозлылардан Чатий Исмаил агъанынъ бабасы: «Сенинъ не ишинъ, о помещиклернинъ богъдайы», деп къараулны сёге. Къараул атыны бираз кери айдагъан сонъ, къайтып келе де: «Акъайлар, мен сизинъ джанынъызыны агъырттым, разы олунъыз», деп ат устюнде эписининъ элини ала. Сонъунда Чатий Исмаил агъанынъ элини аланда чекип, ат устюне миндирип алып къача. 200 метр кеткен сонъ, башлай койдешимни къамчыламагъа. Дедемлер оны къутараджакъ олып, чапып

варгъанда, атлы кене де алып къачып, къамчынен котеклей. Дедемлер гене де чапып варгъанда, о энди башы-гозю шишип ята эди. «Ислям агъа, анавы адам мени ольдюреджек эди де, мени къуртармадынъыз», дей. «Я насын къуртарайыкъ сени, къардашым. Сен бир ерде дурмадынъда!».

Бизим къардашларымызынъ ярысы къомшу Токълукъ коюн-ден олып, олар акышам эллерине орекелерини, юньлерини алып чорап орьмеге Къозгъа дедемнинъ эвине мусафирликке гелий ве мум якъып, геджелернен отура экенлер. Бойле бир кунъ энди аягъа къакъанда, отурынъыз даа эрте, деп, къалдыра экенлер. Бойлеликнен бир къач саат кечкен сонъ, азбаргъа чыкъсалар – ягъмур ягъай экен. «Вай, ягъмур ягъаймы не», дегенлер. Дедем оларгъа: «Къардашым, отура версенъиз къар да ягъар», дей.

Бир кунъ Чобан Джемиль мал бакъанда сувсап геджеси Балчыгъынъ къуюсына сув алмакъ ичюн къуюнынъ ичине тюше. О вакъыт Отуздан гельген къозлу, арабасынен къуюнынъ янында токътап, атларыны сувармакъ ичюн къуюгъа къопкъасыны саркъыта. Къопкъа Джемиль чобаннынъ башына тюшкенде, о: «Алла, башым», дей. Къозлы арабаджы «Шейтан», деп, къачып башлай. «Мен шейтан дегилим, Джемиль чобаным», десе де, «Ёкъ, сен шейтансынъ», дей. Сонъ къоркъкъан къозлы «Бокъогълы бокъ, сен мени бала-чагъамдан айыраджакъ эдинъ», деп сёгюне.

Джемиль чобан ич те шейтандан къоркъмаз экен. Бир кунъ яшлар топлашып, чиберек пиширелер ве бу чиберекке Джемиль чобанны да давет этелер. Беяз тон гийип, башына марама орьтуп, онынъ геледжек ёлунда ит бурун дерегин тюбюнде беклеп отуралар. О ерден кечкенде, бакъса бир беяз шей тура. Джемиль агъа токътап, таягъыны котерип, «Инсансынъмы, джинсинъми?» – дей. Оны ураджакъта: «Джемиль, меним, къардашым, урма»,

деп, огюне чыкъя. Бойлеликнен Джемиль чобаннынъ акъикъатен де кьоркъу бильмегенини анълайлар.

Коюмизде Чаман Ибрам деген ресимджи вар экен. О, дамгъа чыкъып обаларны ресимге алгъан вакъытта, арты артына китип, дамдан йыкългъаныны дуймай къала. Ынъырдап яткъанда, анасы «Алла, де, балам, Алла», дегенде. «Ленин, Сталин, Ленин, Сталин», деп джеваплана.

Билял Мамбетнинъ бабасы, рахметли Бекир агъа: «Севмеген кьомшуларымдан бир-де бири эвге мусафирликке кельсе, онынъ калошыны корьгенде, мен бу адамнынъ озюни дегиль де, калошыны да севмейим», дей экен.

Коллективизация вакътында коюмизге Судакътан райкомдан инструктор гелип, колхоз кьурумынынъ насыл яхшы олгъаныны адамларгъа анълатаджакъ ола. Эр афта гелип, сабакътан акъшамгъаджа халкъны топлайып, агитация алып вара. Лякин джемаат колхознынъ не олгъаныны анълап оламай. Джемаат ичинден чыкълкъан Сейдамет агъа: «Джемаат, бу къадар джаиллик олурмы. Абы адам бир афтадан берли сабакътан акъшамагъадже копек гиби авлай да, колхоз тюзюмини анъламайсыз», дей. Экинджи койдеш турып: «Мен колхоз кьурумыны энди анъладым. Бу айны бала алдаткъан шийми беллейим», дей.

Отузлы бир къадын бир кьозлу къадыннен акъыл таныша: «Манъа кьозлыдан бир кьуда кельди. Сен насыл дийсинъ, варайыммы, вармайыммы?», дей. О да бойле акъыл вере: «Кьозлыгъа акъайгъа чыкълкъан я кяр этер, я зар этер».

Осман деденинъ шакъасы:

«Олан, менинъ авратым Айше балны сандыкъята сакълайып, килитли тута. Насыл бал алыыйм шу?», деп достларындан сорай.

«Алла, Алла, Осман агъа, онъы да бильмейсинъми? Сандыкъны чевирде, дибиндеки тахтасыны ал, сонъ бойле этип бал алырсынъ».

Сандыкъны чевирип, бутюн эвининъ ичине бал тѣкий.

Бир тойда сарма япкъанлар, ярысы пишкен, ярысы даа пишмей экен. Софрагъа къойгъанда адашкъанлар. Эв саиби: «Вай-вай, пишмиши къалмыш та, пишмемишини алмыш китмиш», дей.

Бир бала къартанасына аш алып вара. Къапыны къакъа, къапы ачылмай (къартана сагъыр экен). Бала багъыра: «Къайтана, къайтана, ач къапыны къайтана, шойва кетийдим къайтана». Къартанасы эшитмей – бала океленип – «сагъый куяк къайтана», дей.

Эки пардош эрте бааръде талашалар ве бойле сѣзлер бир-бирине сѣйлейлер: «Биллий-мисинъ, биллий-мисинъ, биллий-мисинъ». «Неи-неи-неи». «Гозлеринъе сакът ол, гозылеринъе». «Былтыркисинен, быйылкисинен, мрав-в», деп, бир-бирини панджалайлар.

Той дюгюн акъшамы. Къызлар топлашып отуралар, шенъленелер. Койде бир акъылы зайыф къыз: «Къызлар, къакъынъыз, мен бир балабан бет капыгымы джойдым», дей.

КЪОЗ ЭФСАНЕЛЕРИ

МЕКТЮП

Къырымтатарлар, дюнья къайракъташкъа бенъзей, ким оны ишлетмеге бильсе, о кяр эте, дейлер.

Фатиме буюк джеviz тереги салкъынында юзюм пекмези пишире экен. Онынъ башыны чешит ёргун фикирлер эзе. Мына оларнынъ, Абылгъазы ве Фатименинъ, гузель той-дюгюн отъкерип, къары-къоджа олгъанларына учъ йыл тола.

Койнинъ биринджи дюльбери, энди пишип башлагъан шеф-талиге бенъзеген Фатиме Къоз вадисининъ энъ зенгин адамына эрге чыкъа. Чешит паалы къыйыкълар, алтын сувнен орюльген юзбезлернен яраштырылгъан могедекни юзге якъын атлы йигит озгъара. Думбала бир афта думбюльдей, чалгъыджы ве йырджылар тамакъ-сеслерини аямадан тырышалар.

Фатиме эр кес сукълана. Бир къаракозь къыз исе эр кестен зияде сукълана ве Фатиме козь тийдире. Яш келин аилевий яшайышнынъ дамыны биле татып бакъмадан, агъыр хасталыкъкъа огърай, тешекке багъланып къала.

Хастагъа белли экимлерни чагъыралар. Бир файдасыз. Айтувлы моллалар келе, дуалар окъуйлар, амма кене ярдым булмай. Келинни азиз сайылгъан Къарадагъгъа¹ алып баралар, тююльген мезар ташындан ялатып бакъалар² – ярдым дегиль, яш дживаннынъ алы даа да феналаша.

¹ Къарадагъда, риваетлерде айтылгъанына коре, мукъаддес адам, Кемал бабай дефн этильген экен. Бу азиз, олжуминден эвель, аткъан таягъым къайда тюшсе, мени анда комерсиз, деп васиет эткен эмиш. Таягъы Къарадагъгъа барып тюшкен. Ондан сонъ бу дагъ азизлик деп сайылгъан. Шемиданлы – чыракъ тюбюне къоюлгъан табакъ.

² О заманлар христиан мезарынынъ мермер ташындан тююльген тознен (порошком) чешит, пек муреккеп сайылмагъан хасталыкъларны тедавийлей экенлер.

Аза-тоза бичаре Фатиме, чѐп киби олуп къала.

Абылгъаны апайыны юрегинден чыкъарып ташлай, апайы хаста экенине пек ачувланып юре. Тарпанларда¹ юзюмлер эзип битирильгенинен башкъа апай аладжагъыны айтып башлай.

Не бир фена шей экен бу дюнья дегени, деп къаарылене Фатиме. Ничюн урумларда, мисаль, бир къадын алалар, экинджисини алмакъ ясакъ этильген, бизде, татарларда, исе бу аддий вакъиа. Ничюн бир халкъта бир къанун, дигеринде – там башкъасы?!

Агълай экен Фатиме, пек агълай. Тезден сонъки юзюм кетириледжек, о эзилген сонъ исе бу эвге башкъа, къаракозьлю бике келеджек. Абылгъани оны севеджек, охшайджакъ. О къаракозь эв саибеси оладжакъ. Бичаре хаста

Фатимени куледжек, мыскъыллайджакъ, ве даа, бельким, амбарда ятып-турмагъа да меджбур этеджек...

– Ёкъ, асыл оладжакъ шей дегиль бу! – деп агълай Фатиме. – Мен, эйиси, озь-озюми ольдюрерим, амма озюмни таптамагъа, алчакълатмагъа асыл ёл къоймам! Къуюгъа атарым озюмни – веселям!

Шу къараргъа кельген сонъ, о кеч гедже еринден тура да, къую тарафкъа чапа. Келе, озюни атаджакъ олуп, къую устуне эгиле. Амма бирден сескенип токътала. Онъа, ай ярыгъында джилъвеленип тургъан сув кузгюсинде Азраиль фериштенинъ сымасы корюне. Азраиль бабай Фатимеге бир назар ташлай да, косътергич пармагъыны онъдан-солгъа саллай. Сонъра къанатыны узатып, Фатименинъ сол кокрегине токъуна. Дживан шу анъ юрегинде насылдыр бир саф аэнкли, татлы сеслер эшиткен киби ола. Фериште исе къанатларыны кере де, кокке котерилип, козьден гъайып ола.

Эвдеки къарт-къуртлар, «Фатиме къайда?» деп, телашкъа тошелер. О якъ-бу якъкъа чапалар, чокъ къыдыралар. Ахыр-сонъу оны къую янында тапалар. Дживан ерде, эссиз алда,

¹ Тарпан – буюк таш болюклеринден тюзюльген балабан къуту. Онъа юзюм толдурыла ве аякънен эзиле. Шырасындан шарап азырлана.

элинде бем-без къар киби балкъылдагъан бир къуш къанатыны сыкъып, чалкъа тюшюп ята экен.

Фатиме джан берип башлай амма, озюнен не олуп кечкенини айтып етиштире.

Сонъра бир куню бутюн Къознынъ къадын-къызы топлана, олар, Фатимени аджып, агълай-сызлайлар, чешит тюшюнджелерге далалар, атта давалашып-давалашып та алалар. Эрте-кеч бойле мусибет бизим озюмизнинъ де башымызгъа да келип тюше биле, дейлер олар. Ниает, язув-сызувны яхшы бильген, шунунъчюн койде «Зиялы» лагъабыны къазангъан, эфенди къызы Зейнепке мураджаат этелер.

– Къана, айтчы сен бизге, – дейлер онъа къадынлар. – Къайсы китап-къанунда апайы хасталанса, къартайса къоджасы онынъ ерине янъысыны, яшыны алсын, деп рухсет берильген? Анълатчы сен буны бизге! – дейлер.

– Язгъан олсалар – алгъан язгъанлар, иште, – дей къыз. – Без устюне не десенъ язмакъ мумкюн!

– Мына сен, акъыз, язувны яхшы билесинъ. Шойле этип яз ки, эвинде апайы бар акъай ич бир вакъыт башкъа къадын алмасын!

– Ва-ай, шашам мен сизге! Айтынъыз, ойле деп мен кимге язайым я? – деп тааджиплене Зейнеп. – Падишагъамы? Мектюбимизни коръсе – кулип олер! Онынъ озюнинъ бинъден зияде апайы бар дейлер.

Агъыр ойгъа далалар къадынлар. Не япмалы? Ниает, бирининъ акъылына яхшы фикир келе.

– Фатимеге къуш къанатыны ким къалдырып кетти? Фериште. Демек, мектюпны Азрети Пейгъамберге язмакъ лязим. Амма яхшы эттирип язмалы. Бу сенинъ элинъден келир, Зиялы ханум. Язувынънен эпимиз разы олурыкъ. Ким озю къартайгъанда я да хасталангъанда акъайы янъы, яш апакай алгъаныны истер?! Отур да яз, джаным. Эпимиз имза чекерик.

– Я мектюпни насыл ёлларыкъ?

– Къушнен ёлларыкъ. Къушлар эписи кокте учалар. Риджа этсек – алыр кетер!

– Амма буны, менимдже, бабайгъа айтмакъ лязим, – деп экилене Зейнеп.

– Сен делирдинъми шу, акъыз?! Бабанъа айтсанъ – бутюн ишни бозарсынъ! Алыр къартынъ башкъа мектюп язар. Бизге къаршы!

Апайлар Зейнепни бу мерамындан вазгечмек ичюн чокъ чекишелер. Онъа атта койде энъ сийрек расткельген, энъ дюльбер марамата тапып багъышламагъа сёз берелер.

Сонъ Зейнеп бир кошечикке отура, къагъытны тизлери устуне тёшей, Азраиль къалдыргъан безъ къуш къанатыны элине ала да, мектюп язып башлай.

Онынъ язувы чокъ девам эте, яхшы яза Зейнеп-Зиялы, – бар лафны къачырмадан-тамызмадан яза. Къадынлар исе мыркъ этмей, къыбырдамагъа биле къоркъуп отуралар. Факъат кимерде бир терен кокюс кечирелер.

Язув биткенинен фериште къалдыргъан безъ къуш къанаты Зейнепнинъ элинден сыптырыла, фыр-р этип кокке котериле ве козьден гъайып ола. Азраиль бабайнынъ артындан къувып етмеге тырышса керек.

Зейнеп мектюпни къаталакълап сара, алтын йипнен багълай, сонъра саба балалар тутуп кетирген безъ сакъсагъан (сорока) къуйругъына илиштире ве къушны учурып йибере.

Къоз къадынлары, энди не олур экен, деп беклеп башлайлар. Апайлар олуп кечкен вакъианы къоджаларына айтмамагъа ант-емин эткенлер, ёкъсам олар бизни кулюп ольдирирлер, деп. Амма бириси чокъ даянып оламай, ала да айтакъоя акъайына бу мектюп хусусында.

Акъайы, куле-куле тойгъан сонъ, бу акъта башкъа акъайларгъа икяе эте, олар да яхшы кейф чаталар, апайларыны «сакъсагъан къуйругъы» деп, мыскыллап башлайлар. Къоз коюнинъ къарт молласы исе апай заты коръдими, юзюни четке чевирип,

түкюрүп башлай экен.

Къадынлар этмишлеринден озьлери де утанып башлайлар. Ахмакълыкъ яптыкъ бесе-белли, деп тюшюнелер. Мектюп ху-сусунда тездже унутмагъа тырышалар.

Амма акъайлар буны асыл унутмагъа истемейлер. Бир шей олдымы: «Бар, сакъсагъан къуйругъына яз!» – деп бакъырыкъ-лайлар.

Оськен яшлар да, бабаларына такълит этип, къадын-къызларны мыскъыллайлар. Сонъундан – торунлар да шай япалар. Амма шойле куле-куле, не Къозда, не Отузларда, не Таракъташта эки апайлы къоджа къалмагъанын сезмей къала-лар!

Ким биле – ничюн. Бельким, къой эти паалылашып, эки апай тутмакъ агъырлашкъандыр. Бельким, акъайлар, озьлери дуймадан инсафкъа киргендирлер. Бельким, бу Пейгъамберге язылгъан мектюпке джевап киби олгъандыр.

Ким биле? Мен буны айтып оламайым.

ХЫДЫРЛЕЗ

Хыдырлез ашыкъмадан юзюни юва да озен сувынынъ ты-ныкъ кузгюсине бакъа.

– Къач йыллар кечти, мына энди кене яп-яшым! Мубарек топракъ та тыпкъы шойле: къышта къарт алында юкьугъа кете, баарьде яп-яш уяна.

Хыдырлез чевре-четке бакъына. Кок сим-сия олгъан, орман-лар – ком-кёк, озенчикнинъ тюбюндеки эр бир ташчыкъ «мына меним!» деген киби корюне.

– Зан этсем, тамам вакътында кельгеним, – дей де Хыдырлез, къыр тарафкъа ёл ала.

Дагъ этегинде къой сюрюси отлай. Яш къозулар манърашып, Хыдырлезни озьлерине чагъыралар.

– Ничюн бу кунь атларны, огюзлерни кимсе екмей, бизни исе кебабкъа ишлетелер? – дейлер къойлар, токъталып.

– Айда, айда, не къатып къалдынъыз?! – деп багъыра оларгъа чобан.

Тар ёлакъ бойлап ашыкъышнен йылан сюйрекленип кете.

«Хыдырлез якъынларда олса керек, – деп тюшюне чобан. – О яш экенде, ат устюнде отурып, балаба-ан йыланни мызрагъынен бир урып ольдюрген эди. Шунунъ ичюн Хыдырлез пейда олгъаныны дуйдылармы, йыланлар акъанъ сангъа! – къачып башлайлар!».

Чобан ерден бир таш ала, йыланни козьлей.

– Эй, ёлдаки йыланни ольдюргендже, юрегинъдеки гъарезликни ольдюр, – деп багъыра онгъа Хыдырлез. Амма чобаннынъ юреги бойле сёзлер ичюн къапалы экен, – о элиндеки ташыны ата ве йыланни ольдюре.

– Ай, яхшы эттим, э?! – деп къопая о озь-озюндже. – Мергенлигимни Хыдырлез коръсе мемнюн олур эди.

– Эйат! – дей Хыдырлез къыр юксеклигинден ашагъы, вадиге бакъаркен. Анда багъ-багъчаларнынъ терекликлери ичинде топар-топар адамлар отура, яш къозу этинден кебаб пишире экенлер.

– Вай, пек лезетли кебап оладжакъ! – дейлер олар озъара. – Бойлесинен, эгер кельсе, Хыдырлезни биле сыйламагъа утанмазсынъ!

– Эвеллери о, бельким, келип юргендир, амма энди кельмей, – дей отургъанлардан бири. Экинджиси исе пысылдап куле.

– Хыдырлезни бизим Абибулла пек арзыкъып беклей, – дей о сонъ. – О бай олмакъны арзу эте. Хыдырлез кельсе, о мангъа алтын не ерде бар экенин косьтерип, деп умют эте.

Абибулла башыны асып, ялпакъ таш устюнде отура экен.

– Не сустынъ я, Абибулла? Пек къартайдынъмы шу, олян?! Эвеллери бир яхшы йырлай эдинъ...

– Мен шимди де йырлая билем, – дей Абибулла ве саф, юксек сеснен йырлап башлай: – Биз сени беклеймиз, пек беклеймиз,

Хыдырлез! Тездже кель, бугунь кель, шимдичик кель, Хыдырлез! Кумюш нурларынен учып кель, Хыдырлез! Юреклер эзгисин чал, Хыдырлез! Чал, чал, чал!..

Бу йирни эшиткен Хыдырлез: «Бакъ сен, буны асыл алтынгъа мефтюн адам дерсингъми? – деп тюшюне. – Озюнинъ эр бир сёзю алтындан паалы экенине акъылы етмей!»

Сонъра Хыдырлез элини кокке котере. Ер юзю узре кунеш нурлары фышкъыралар. Минаре артында алтын тюсю ай парылдай.

Абибулла исе йырыны девам эте:

– Алтын куньлер кульди фукъареге, Хыдырлез кимсенинъ джанын агъыртмаз! Чал, чал, чал!

Абибулла йырлап тургъан еринде бирден суса. Кедерлене. Базыда, тильде, севем десе де, севмей оны энди Хатидже. Онъа башкъасы, яш ве зенгин акъай керек эмиш...

«Бай демек – акъыллы демектир, – дей о адетен. – Биринджи акъайым бай эди, экинджиси ондан да зенгин олмасыны истейим! О вакъыт истегенимни япарым, эр шей меним къолумда олур!»

Узакъ-узакъларгъа тикиле Абибулла. О янчыгъында не бар экенин корьмей, эрек-эреклерде башкъалар корьмеген шейлерни коре. Назарынен къырлар устюнде ве орманлар ичинде Хыдырлезни арай. Онынъ илле келеджегине инана. Кельсе, дей о ичинден, хатрине эски таш устюнде бал-муму якъар эдим.

Хыдырлез Абибулланынъ истегини анълай, онъдан-солгъа баш саллай.

Анавы бахчаларда отурып кейф чаткъанлар бундан бинъ къат бахтлылар, дей о озь-озюне.

Багъчалардаки адамлар исе эп иче, ашай, Абибулла ве Хыдырлез акъкъында тамам иле унуткъанлар. Къаранлыкъ тюшип, гедже кельгенини де дуймайлар.

Абибулла исе ялпакъ таш устюнде адагъан чырагъыны якъа да, эп Хыдырлезни беклей.

Алтын ай баш устюне котериле. Абибуллагъа чалылар ичинден насылдыр шытырды эшитиле, тереклернинъ пытакълары сескенелер, оларнынъ арасында сырлы ве аджайип бир шуле пейда ола.

– Сен мени беклей эдинъ! – янгъырай апансыздан бир сес. – Мына, мен узурынъдам. Не ичюн мени кыдыргъанынъ да манъа малюм. Яш экенинъде йыр севе эдинъ, энди, къартайгъанда, апай аягъы астындасынъ. О этекли себеп алтын делиси олгъансынъ.

– Э, о себеп, – разы ола Абибулла озь-озюнен лаф эткен киби.

Банаки сес сѣзини девам эте:

– Эвель сен, Абибулла, озеннинъ далгъаларын ве яш отоленнинъ сакин шувултысын эшите эдинъ. Амма къартсынъ сен энди – ярын буны эшитмезсинъ.

– Динъленип бакъ, Абибулла: эшитесинъми юрегинънинъ насыл чапалангъанын? О башкъасынынъ, яшнынъ артындан къувып етмек истей. Амма нафиле тырыша, етип оламаз...

– Ичинъ енгиль алтыннен топ-толу эди. Энди сен ер тюбинден къазып чыкъарылгъан алтынгъа мухтадж олгъансынъ.

– Амма лякин оны тапсанъ, котерип олурсынъмы экен?

Абибулла бу давушкъа артыкъ динъленмей; туттырып, ярыкъ корюнген чалылар тарафкъа чапа. «Кечикмегейдим барем, кечикмегейдим!...» – деп хырсылдай о.

Ярыкъ корюнген ормангъа кире, усть-башыны йыртып, къолбетини яралап, чапувыны девам эте.

– Энди аз къалды! – деп мыдырдана о озь-озюни джесаретлендирмек ичюн. – Олдыгъы эки-учь адым! Хыдырлезнинъ давушыны озь къулагъымнен эшиттим!

Сонъра Абибулла бир чалы, экинджи чалы, учюнджи чалы астында алтын обалары парылдагъаныны коре. Чапып барып, алевленип янгъан алтын кесеклерини къойнуна тыкып башлай. Къуванчыннан о эм агълай, эм куле, «Хатиджем! Мына алтын!

Истегенинъ къадар! Мендеки къадар кимседе ёкъ алтын!» деп багъыра о.

Абибулла алтын кесеклеринен ойле юклене ки, зорнен адымлай, аякълары майышып-майышып кетелер, бели сынаджакъ къадар эгиле. Амма ёлуны девам эте. Койге келип чыкъкъанда, Хатидженинъ къапусыны къакъмагъа биле меджалы къалмай. Онынъ босагъасы огюнде серилип къала.

– Хыдырлез манъа чокъ алтын берди... Эписини санъа кетирдим, джаным... Чыкъ ал, – деп фысылдай о.

Хатидже, эльбет, оны эшитмей. Бир элинен башкъа эркекнинъ бойнуны къуджакълагъаны алда о терен юкъуда экен.

Абибулла онъа энди керек дегиль экен.

Абибулла шай да, кисселери, къоюны алтын толу, вефасыз яренинъ босагъасы огюнде джан бере.

Оле, вефат эте Абибулла.

Бельким, гузелликни элине алмадан ольгени де эйидир. Алгъан олса, бельким, онынъчюн гузеллик озъ гузеллигини джояр эди. Ким биле...

Хыдырлез о ерлерни терк этеркен: «Ёкъ энди Абибулла, ольдю йырджы, – деп тюшюне кедернен. – Амма онынъ ерине илле башкъасы келир. Бир яз кечер, къыш олур. Сонъра – бааръ. Хыдырлез бу ерлерни кене зиярет этер. Чюнки о олюм бильмей. Эбедийдир».

ДЕЛИКЛИ КЪАЯ

Эвель-эзельден Къоз джемааты «Бутюн дюньяда Къоз киразындан да лезетли кираз бармы экен?! Не ерден тапарсынъ бойле назик къокъулы, шербет шыралы сары армутны?! Бутюн Къырымда раст кетирмезсинъ сельби бойлы, индже белли йигитлерни, Къоз йигитлери кибисин! Башкъа бир ер биле экенми къаялар, учурымлар, дерелер джапларында эчки киби енъгилликнен тырмашкъан къызларны?!» – дей экенлер.

Акышамгы кунеш кыумачынынъ зиясынен чаларгъан Эльтийген дагы дагы диярынынъ эвлятларына сукъланып бакъа. Акышамгы ашларын ашап, кыавеханенинъ огюне топлангъан кыартларнынъ давушларына кыадимий Эльтийген тюшюнджели алда динълене... Этрафкъа кыокъусын джайраткъан Емен кыавесинден бир ютум ютып, башларын гыурурнен котерелер.

– Эвельси чокъ яхшы эди!..

– Эбет, яхшы эди! – деп тасдикълай докъсан яшлы Муслядин деде. – Вакътында ягъмур ола эди, керекмегенде ягъмай эди. Япракъларны кыурт емей эди. Бал чыбын да бар эди. Кыозулар да манърай эдилер. Эр кишининъ экишер чифт сув сыгыры бар эди... Яхшы эди эвельси.

– Эбет, эвельси яхшы эди.

Кыоз джемааты Муслядин дедени динълеп, курсюне. Лаф арасы кыараныкъ баскъанын дуймай кыалалар. Анда-мында, мышыкъ козю киби йылтырап, отчыкълар яналар, тосат-тосат сигар тютюни чал думанле баш устюн кыаплай. Динълеп отургъан кыартлар джиддийликнен сускъанлар.

– Сув чокъ эди, – деп курсюне бири.

– Не-е? – эшитмей Муслядин деде. – Деликли кыаянынъ делиги ёкъ, дейсинъми? – деп авучыны кыулагына кетире. – Ёкъ эди, ёкъ эди. Кыызлар чокърагы ачылгъанда тешильди...

– Айтабер, айтабер, – деп мураджаат эте кыартнынъ кыулагына янтайгъан кыаведжи. – Халкъ динълемек истей.

Озюнге яхшы олгъанда эр кеске де яхшы олгъаныны истейсинъ. Адамнынъ юреги шай яратылгъан. Кишиликли олмакъ – алидженаплыктыр. Кыоз джемаатында факыыр-фукъаре ёлджыларны Алла мусафири этип тойдырмакъ эвель-эзельден дестур-адет олып кельген.

Джемаат ашагъа – багы-багычаларгъа ишке кеткенде, ёлларны кыабул этмек ичюн койде киши кыалдыра экенлер. Кунълернинъ биринде, койде тек кыарттилернен балалар ве нишанлангъан учъ кыыз кыала. Кыызлар, той айларынадже джийезлерини тикип, нагышлап битирейим деп ашыкълар.

Шу куню авасы пек сыджакъ экен. Шунунъ ичюн къызлар ишлейджек ишлерин алып, тав ичине салкъынлыкъ арап кетелер. Шу заман Эльтийген къаяларындан дагъ рухлары чыкъалар ве факъырларгъа чевирилип, къызлар янына келелер. Къызлар исе сокъур, акъсакъ ве къамбыр факъырларны корип, оларгъа теменна этип се лямлашалар ве ал-шерифлерини сорайлар.

– Ачыкъкъандырсыз, буюрынъыз ашкъа, – деп, гуръ япракълы, кенъ башлы эмен тереги астында (о терек анда але даа ешере эмиш) бокъчаларын чезип, мусафирлернинъ алдына пенир, сарымсакъ ве пите къоялар.

– Буюрынъыз, азизлер, ашанъыз, – деп факъырларны сыйларлар. Факъырлар ичтианен ашап, къызларны алгъышлайлар. Эм олар не къадар ашагъан олсалар да, къызларнынъ бокъчаларындан аш эксильмей.

– Яхшы тойынъыз, ёлунъыз узакътыр. Даа къаерде ашарсыз?! – деп токътамай сыйларлар къызлар факъырларны. Ве озьлерине къалдыргъан сары армутларны да берелер. Ёлджылар пек мемнюн олып, шадланалар.

– Аллах Таала юрегинъизни бахытлы этсин! Гонъюлинъ-изнинъ тёринде сакълы истегинъиз бардыр, айтынъыз, къызлар. Бахытлы дакъкъада яхшылыкънен ниетленген олсанъыз, мытлакъа мурадынъызгъа етерсиз! – дейлер олар. Къызлар исе утанып, озь гонъюллерин ачмагъа тартыналар.

– Бир тюрлю истегимиз ёкъ, – дейлер. Фа-къырлар:

– Бир тюшюнип бакъынъыз, ашыкъманъыз ёкъ демеге, – дегенде, къызлар кулюшелер, бириси исе шай дей:

– Джийизлеримиз тез-тез тигилип, нагъышланып биткенини истеймиз.

– Эвге къайтып кельсенъиз, истегенинъиз макъул олгъанын корип, ниетинъизге наиль олурсыз, – дей къамбур факъыр. Экинджи къыз шакъылдап куле де:

– Мен исе къартанамнынъ манъа мырылдагъаныны истемейим, – дей.

– Къартананъ да мырылдамаз, – дей акъсакъ факъыр.

– Я сен неге индемейсинъ? – деп сорай сокъыр факъыр. – Сен не истейсинъ? – деп мураджаат эте учюнджи кыызгъа. О исе, ойчан тавурнен:

– Эпси бир истегиме наиль оламам. Оны айтып напайым? – дей маналы ойгъа далгъан алда.

– Не ичюн наиль оламам дейсинъ? Бир айтып бакъ? – дей кене шу факъыр.

– Айсе, айт десенъиз, айтайым истегимни: мен, дагъда чокъракъ ачылгъанын, кой ичинде салкъын, буллюр чокъракъ сувунунъ акъкъанын, кой ичинден кечкен ёлавчы шу чокъракъ сувун ичип, болдыргъан-талгъанын унутып, кийиктей тендюрюст олгъанын истейим. Койлюлер исе язнынъ сыджагъында, иштен сонъ, чокъракътан тазелик алып, Аллахнынъ мераметлилигин урьметлесинлер. Ве чокъ яшагъанларын, бахытлы олгъанларын истейим, – деп токътала учюнджи кыыз.

– Я озюнь ичюн не истер эдинъ? – деп сорай сокъур факъыр.

– Озюм ичюнми? Маъа ич бир шей керекмей. Эпси шейим бар. Халкъ бахытлы олса, мен де бахытлы олырым, халкънен берабер, – дей кыыз.

Сокъур факъыр тааджипленип, шадлангъанындан козьлерин ача ве онынъ козьлеринде мавы кокнинъ шавлеленген нурлары яна.

– Энъ болмайдым адынъны айт! – дей факъыр.

– Адым Фера, – деп джеваплана кыыз ве утангъанындан козьлерин яшыра.

– Адынънен къартай, Фера ханум! Истегенинъдай олыр. Халкъ адынъны ич унутмаз, – деркен, сокъур факъыр Эльтигенге чевириле де сырыгъын юксек котерип, къаягъа ура. Кок гудюрдей, къая ортадан ярыла. Таш кесеклери ягъмур киби дереге ягъалар. Дагъ къара булутларнен къаплана. Булутлар даркъагъан сонъ кыызлар къаянынъ делигин корелер ве учурымдан тюшкен учан-сув агъынынъ гурюльтисин эшитилер. Сувнынъ биринджи

тамчылары учуп келип, Фера ханумнынъ аякъларыны ювалар. Шу анъ факъырларнынъ гъайып олгъанларыны кызылар сезмей къалалар ве оларнынъ ким олгъанларын сонъундан анълайлар.

Шай этип, Фера ханум алидженап мурадына наиль ола. О къартайып, козьлерини эбедий юмгъан сонъ, онынъ къабирин юксек ташнен къалайлар. Онынъ ады халкънынъ хатырасында аля даа яшай. Мусядин къарт исе шу мезарнынъ къаласын озю корьген ве баш ташында араб арифлеринен язылгъан языны да окъугъан:

*Япышма, Фера ханум, дюньягъа,
Эбедий дегильсинъ, джианым.
Эбедийлик яраша хатрагъа,
Сен солмаз гулюмсинъ, джианым,*

– деп язылгъан экен.

Мусядин деденинъ сеси тынгъаны чокътан. Лякин ойгъа далгъан джемаат еринден кыбырдамады. Ниает Мусядин деде сырыгъына таянып, еринден къалкъты.

– Вакъыт олды, эв-эвге къайтмалы, – деди о. – Деликли къая шувулдай. Бельким ягъмур олыр.

– Эбет, ягъмур керек, сув ёкъ. Эр шей къуруй, – деп къошты онъа къаведжи.

– Керек, керек, – деп баш салладылар къалгъанлар.

– Бир Фера ханум даа керек, – деп кулюмсиреди бу эфсаниени язып алгъан яш оджа. Мусядин деде исе сырыгъын ерге урып:

– Фера ханум олгъанда сув чокъ эди. Шимди исе аз. Адамлар бозылалар! Халкъ даа зияде делирсе, Кызылар чокърагъы тюбюнедже къурыр! – деп ёлнынъ козюне, джемаат огюне тюшюп, эвине тараф адымлады.

Henryk Jankowski
A Historical-Etymological Dictionary
of Pre-Russian Habitation Names of the Crimea
Brill, Leiden - Boston,
2006

Къоз

1783,130 Козъ, записана с одной мечетью; 1784,57 Козъ; 1805 Козъ в Кокташской волости Феодосийского уезда, записана с 15 дворами и 80 жителями; 1817 Козъ 23, K5; 1836 Козъ; 1854 Koss; 1865 Козъ; 1865,102 Козъ (Козы); (татарская деревня 428 жителей, 1 православная церковь); 1927,156 Козы زوق, (577 татар, 65 украинцев, 22 русских, 10 греков, 4 армянина, 3 белоруса, 1 чех, 4 прочих); 1941 Козы; в 1945 г. переименовано в Лагерное (1999,410); ныне Солнечная Долина.

По-крымскотатарски Къоз, Qoz.

История

В 1520 г. в этой деревне (называвшейся Козлу) было 35 жителей-немусульман и ни одного мусульманина, в 1542 году число немусульман выросло до 39 и появилось 20 мусульман (Öztürk 2000, 262). До 1774 г. село находилось во владении турецких султанов, потом до 1783 г. было собственностью татарского хана. Солодовник, Багров и др. в кн. «История городов и сёл УССР. Крымская область» (1974 г.) утверждают, что село Солнечная Долина (укр. Сонячна Долина) было основано в 14 веке, но это утверждается без приведения каких бы то ни было источников и без упоминания исторического названия села, даже название Лагерное не упоминается.

Идентификация

Согласно Лашкову (1897а, 20) и Маркевичу (1928, 25), который ссылается на Бруна, этот ойконим следует идентифицировать с генуэзским Casale Soxii. Имя этой деревни может быть связано с названием речушки, на которой она расположена. В регистре 1865 г. она называется Касан (упомянута в форме предложного падежа – Касане), что противоречит карте 1817 г., которая показывает её как реку Капкалы.

Согласно Белянскому и др. (1998, 70) эта речушка называется Коз, и имеет несколько альтернативных названий: Капкалы, Эльтиген-Су (возможно это название другой речки) и Карасан (в верхнем течении Куэнташ-Узень).

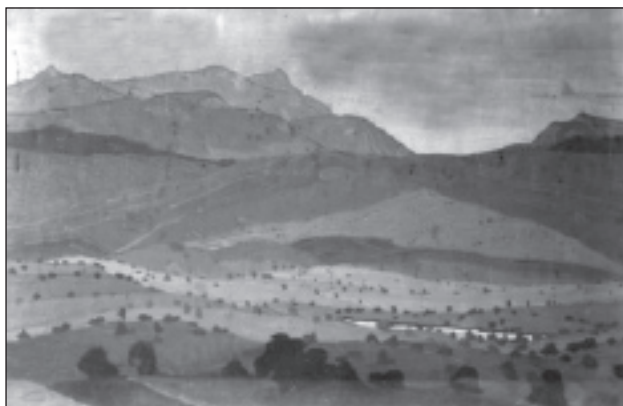
Сравните

Названия деревень Kozağacı, Kozağaç в Турции.

Этимология

Имя этой деревни связывается её крымскотатарскими жителями с крымскотат. кьоз/qoz, тур. koz – орех, хотя однако основное турецкое слово для ореха сегодня – seviz. Ср. также куманское (половецкое) кьоз, хоз – «орех» (Грёнбех, 1942, 202), галичско-караимское, тракайско-караимское коз, крымско-караимское кьоз (Радлов 1899, 628; KRPS 328, 368) – «грецкий орех», слово от которого образованы различные формы такие как qozaq, kozak, qozuq – «шишка», «кедровая шишка», «шишка хвойного дерева».

В более поздних документах название этого села зафиксировано в русифицированной форме Козы, где конечное -ы – русский суффикс множественного числа.

М. Волошин «Деревня Козы»

СОЛНЕЧНАЯ ДОЛИНА

(бу малюматлар Интернеттен алынды)

Восточнее Судакской долины, за хребтом Токлук, расположена Козская долина, с селом Солнечная Долина. От Богатовки до Солнечной Долины – тридцать-сорок минут неспешной ходьбы по шоссе или несколько минут езды на любом виде транспорта.

Название села не случайно – это действительно одно из самых солнечных мест в Крыму. Солнце здесь светит около 300 дней в году. Среднее количество солнечных дней здесь больше, чем в Ялте или Судак. Современное название Солнечная Долина оправдано еще и потому, что осадков выпадает здесь очень мало и менее 300 мм в год (норма полупустыни).

До 31 мая 1945 г. село называлось Коз. По одной из версий, название происходит от Кок-Гёз – синий глаз. Может быть, повод для названия дали дыры – глазницы окрестных скал, через которые просвечивает яркая синева неба. Над Солнечной долиной всегда голубое небо. И даже, когда в окрестных населенных пунктах идет дождь, небо затянуто тучами, над Солнечной Долиной есть хотя бы клочок голубого неба, голубой глаз.

Село находится в 4 километрах от моря, в окружении живописных горных вершин Парсук-Кая, Эльтиген, Токлук-Сырт – последняя вершина хребта Токлук. Растянувшиеся южнее многокилометровые, очень своеобразные пустыни и полупустыни обязаны своим происхождением не только природным и климатическим условиям районам, но и многовековой деятельности человека.

Козская долина – один из древнейших районов крымского виноделия, начало которому, как предполагают, положено еще до нашей эры. Академик Паллас, побывавший в Козах в 1794 г., восхищался мастерством местных виноградарей (лучших в Крыму, по его мнению), крепким и сладким соком здешнего винограда. Природные условия долины чрезвычайно благоприятны для выращивания этой культуры.

Шоссе проходит мимо обширных виноградных плантаций. Как отмечал Паллас, вся долина «засажена виноградниками и вина этой долины считаются самыми крепкими в Крыму».

Уникальные сорта винограда обнаружены здесь. Большинство из них не растет более нигде. Интересно, что некоторые аборигенные сорта пробовали выращивать в соседней Судакской долине, но нужных качеств, придающих напитку свой особый аромат и букет, не получили. Только микроклимат Козской долины, ее воздух, крепкие, как камень, почвы наиболее благоприятны для этих редкостных сортов винограда. Как попали сюда эти сорта? Почему растут здесь и больше нигде? На эти вопросы можно ответить предположительно так.

Возделывание винограда на этих землях началось задолго до н.э. Издавна существовало мнение, что виноградная лоза завезена в Крым греками в VII -VI вв до н.э. Однако благодаря археологическим исследованиям последних лет в таврских каменных ящиках (могильниках, захоронениях народа, жившего в Крыму задолго до колонизации Крыма греками в VII-VIII вв до н.э.) были найдены зерна винограда. Это показывает, что аборигенные (местные сорта) винограда произрастали в Крыму (и в частности на территории нынешней Солнечной Долины) и до прихода сюда греков. Греки завезли на полуостров свои сорта винограда. И нынешние «аборигены» Солнечной Долины – это потомки старых местных сортов и завезенных греческих. Порой в результате опыления между собой рождались новые сорта.

В 1969-1974 годах на виноградных участках старой посадки было выявлено более 35 ранее неизвестных сортов и не описанных в ампелографической литературе. Было установлено, что сорта старого локализованы и приурочены к микрорайону «Солнечная Долина». По биологическим свойствам они более приспособлены к местным почвенно-климатическим условиям.

Выявленные аборигены отмечают специальными бирками. При сборе урожая отмеченные кусты убираются отдельно. Отмечаются сахаристость, урожайность, после чего виноделы пробуют, что из какого сорта можно сделать.

Из поколения в поколение козцы передают легенду о том, что в их селе жил ученик Авиценны – врач-целитель, в тонкости знавший не только магию, лечебные травы, но и законы движения небесных светил.

Селяне, боготворившие врача-волшебника, один из сортов ви-

нограда называли Эким Кара (Черный Доктор). Растет и сегодня в Козской долине этот аборигенный сорт винограда. И что интересно, пересаженный в другие места, он полностью теряет свои вкусовые и целебные качества. Мастера-виноградари продолжают производить волшебный напиток одноименного названия «Черный Доктор» из сортов винограда Эким-Кара, Джеват-Кара, Кефессия, Крона. Вино имеет тонкий привкус шоколада, сверкает в бокалах рубиновыми искрами. И поныне не утратило оно своих целебных свойств благодаря танину – вяжущему веществу, содержащемуся в кожце винограда. В 1970 г. на втором международном конгрессе вин в Ялте вино «Черный доктор» было удостоено золотой медали.

Шесть золотых и пять серебряных медалей заслужил еще один уникальный напиток – «Солнечная Долина». Сложный медово-цветочный букет придают ему 20 белых аборигенных сортов, в том числе Сары Пандас, Кокур белый солнечнодолинский, Капселский белый.

В 1995 г. разработана марка вина «Черный полковник», изготавливаемого из черных сортов винограда: Джеват-Кара, Эким-Кара, Крона, Кефессия, Бастардо, Саперави. Во вкусе вина ощущается чернослив, мягкая бархатистость, шелковичные тона.

Уже из одного количества имеющихся аборигенных сортов винограда Солнечной Долины можно предположить, что местность имеет богатейшую историю. По описаниям путешественников, в недавнем прошлом окрестности села изобиловали разнообразными археологическими памятниками – укреплениями, храмами, могильниками. Древнейшие из них относятся к эпохе бронзы (сер. II – нач. I тыс. до н. э.).

На картах 1320-1321 гг. Петро Весконтэ из Генуи между Caffa и Soldaia отмечены три порта: Possidima-Callitra-Meganome. В книге «Коктебель. Исторические названия окрестностей» (1996 г.) А. Шаповалов приходит к выводу, что Меганоме – это средневековое поселение на месте Солнечной Долины, а не мыс Меганом, как привыкли думать краеведы. Каллитра находилась на холме Кордон-Оба (пос. Курортное), а Поссидима – на берегу Коктебельского залива. Во времена генуэзцев деревня Soxii, или Cosio, входила в солдайское консульство.

Самый ранний из сохранившихся памятников Солнечной Долины храм св. Пророка Илии, X – XIV веков, возвышается в центре села над остановкой автобуса.

В конце XVIII века Паллас видел в Козах красивую мечеть с восьмиугольным минаретом из кирпича и несколько хороших фонтанов. Уже в то время некоторые из них были сухими.

Живописные окрестности Солнечной Долины не раз привлекали к себе внимание художников. Так, в 1913 г. здесь одновременно работали Богаевский, Волошин, Кандауров, Оболенская, Рогозинский, Хрустачев и совсем молодой живописец Людвиг Квятковский. Как рассказывали участники поездки в шутливой рукописной газете «Коктебельское эхо», в Козах их ждали «дни работы и зноя, ночи бездумного сна и неожиданных пробуждений из-за сколопендр, пауков и фаланг».

В 1935 г. в деревне была создана академическая дача Московского института изобразительных искусств. Директор института И. Э. Грабарь писал: «Результаты работы в Козах исключительно ценны, так как она восполняет то, чего не может дать зимняя Москва с ее темными серыми короткими днями».

ПИСЬМО МАГОМЕТУ

Легенду эту сообщил козский учитель Мемет-эфенди. П. И. Сумароков полагал, что деревня Козы есть древняя Козия, быть может Гозия или Готия. П. Коппен хотел видеть в этом случае половецкое имя, дошедшее до нас в “Слове о полку Игореве”. Кёз – означает впадину, лощину между двумя горами. Это одна из горных деревень, где сохранился во всей неприкосновенности древний уклад жизни, между прочим и свадебный той-дугун. Богатая свадьба – целое событие для жителей долины. Свадебный пир продолжается неделю и больше. Невесту везут на крытой коврами и разукрашенной мажаре (повозке) – мугудек, в сопровождении конных джигитов и всего населения деревни, причем джигиты получают подарки, шитые золотом и шелками платки и полотенца – юзбезы. При свадебном cortege идут музыканты – чалгиджи.

Тарапан, составленный из каменных плит ящик, в котором татары давят ногами вино.

Лечение порошком от мрамора, взятого с христианской могилы, применяется при лихорадках, горячке и др. истощающих болезнях.

На Карадаге был, по преданию, похоронен святой человек, Кемал-бабай. Татары рассказывают, что за несколько дней до смерти азиза он сказал, чтобы его похоронили там, где упадет его палка. Брошенная им затем палка полетела на гору, упала у ручья, где и был похоронен азиз и куда теперь стекаются больные из разных местностей Крыма в надежде на исцеление.

ДЕЛИКЛИ-КАЯ

Деликли-кая – щелистая скала, средняя из трех скал, составляющих группу Эльтигена (по-татарски значит стекающийся). Она находится в верхней части Козской долины, на пути из Отуз в Судак. Предполагают, что в древности долина была заселена греками. Это подтверждают остатки греческих церквей. Одна из них, св. Ильи, ныне восстановлена. Козы – теплая, богатая садами долина, дает прекрасное, крепкое вино и вкусные сладкие фрукты.

Легенду о Деликли-кая рассказал козский грек Егор Ставрович Цирули. Кыз-буляги – источник девушек, называют также Девичьей баней – Кызлар хамам. Буйвол – древнейшее животное Крыма, отличающееся большой, по сравнению с быком, силой, за последние годы совсем исчезает из наших мест.

КЪОЗ ШИВЕСИНДЕ БАЗЫ СЁЗЛЕР

аврат – къадын
бостан – хыяр
деде – къартбаба
дирек – терек
дувар – дивар
къардаш – сой
ката – къартана
кеде – къардаш
кеди – пардош
кеди баласы – мышыкъ баласы
кешме – чешме
кечи – эчки
корель – мысыр
лемсе – немсе
мешепе – мешребе
пешмал – оглюк
пысык – мышыкъ
тезана – тизе
эмджебаба – буюк эмдже
эньгана – еньгеана

МУНДЕРИДЖЕ

Муэллиф акъкъында	3
Судагъымнынъ ильванысынъ, азиз коюм!	5
Къоз коюннинъ тарихы	7
Бизим коюмиз. <i>Эмине Аблякимова</i>	14
Койде къартлар кенъеши	16
1920 сенесининъ ачлыгъы	17
Порс (Порсукъ)къаянынъ огюндеки чарпышма	18
Койде тедавийленюв	20
Ерден чыкъкъан сувлардан файдаланув усуллары	24
Койдеки фурун ве тюкянлар	27
Къоз коюннинъ мектеби ве окъув севиеси	28
Къоз коюнде медениет ишлери	31
Койде дин джемиети ве ибадетханелер	33
1935-1938 сенелеринде Сталин репрессиясы	35
Къоздаки колхоз къурумы	38
Къоз коюнде айванасравджылыкъ	43
Койде багъчаджылыкъ	46
Къозда тютюнджилик	50
1941 сенеси. Дженк башланды	51
Экинджи джиан дженкинде иштирак эткен койдешлерим-офицерлер	53
Къоз коюннинъ Улу ватан дженки вакътында эляк олгъан сакинлерининъ джедвели	54
Улу ватан дженки вакътында лемселер тарафындан атып ольдюрильген къозлылар	55
Участие крымскотатарского народа в Великой Отечественной войне. Деревня Къоз Судакского района	57
Лемселернинъ къачышы ве совет ордусынынъ къайтып келиши	68
Совет эмек ордусы (тудармия)	69
Халкъымызнынъ ватанындан сюргюнлиги ве комендант режими	72
1941-1944 сенелеринде Къоз коюнде яшагъан къоранталарнынъ джедвели	83
1956 сенесининъ сербестлиги	154

1987-1990 сенелери халкымызнынъ Ватангъа авдети	175
«Ах, бу Къозынъ озенлери, сувлары...». <i>Шасне Ягъяева</i>	181
Сейтисмаил Джафер огълунынъ хатырлавлары	196
Къоз шакъалары	201
Къоз эфсанелери:	
Мектюп	205
Хыдырлез	209
Деликли къая	213
Henryk Jankowski. A Historical-Etymological Dictionary of Pre-Russian Habitation Names of the Crimea.	218
Солнечная долина	220
Къоз шивесинде базы сёзлер	225

масово-політичне видання

Рефат Муслімов

ПРИКРАСА СУДАКА – КОЗ

Директор

Редактор

Художній редактор

Едіє Муслімова

Зера Бекірова

Зера Акімова

Підписано до друку з оригінал-макета 05.05.2010 р.

Формат 60х84 ¹/₁₆. Папір офсетний.

Гарнітура «Times». Друк офсетний.

Тираж 400 прим. Зам. №

ВД «Тезіс»

м. Сімферополь

тел.: (0652) 63-63-61, 8-095-343-84-06

e-mail: tezis2006@ukr.net

*Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №2739 від 10.01.2007 р.*